

**IV. APUNTS SOBRE L'ACTUACIÓ DE L'ESTAT I
L'ESGLÉSIA DAVANT EL "PROBLEMA OBRER
CATALÀ" EL 1903-1920.**

significació social relativament clara (un capità general, un cap d'estat, un cap de govern, un teatre "burgès", una processó religiosa), del terrorisme més genèric adreçat de manera més elemental a general una "inseguretat ciutadana" (les bombes al carrer, als urinaris de les Rambles, per exemple). I no deixa d'ésser ben significatiu el que el segon aparegui estretament relacionat amb les autoritats governatives després d'haver-se produït el primer i després d'haver, si més no, utilitzat el procés de Montjuïc per a colpejar fortament l'organització del moviment obrer. De manera semblant, hom pot establir una certa relació entre els atemptats contra patrons implicats en determinats conflictes i la violència genèrica al carrer durant el transcurs de vagues importants, atemptats i violència que acompanyaren la reorganització sindical de 1910-19, i l'actuació a partir de 1918-19 primer de la banda de Bravo Portillo i el baró de König, després dels pistolers del lliure, actuació que havia de permetre, si més no, l'afebliment del pes sindical del moviment obrer barceloní i que indubtablement n'afavoria la repressió ¹.

Ara bé, per aquest cantó, amb aquesta mena d'anàlisi, el màxim que es pot aspirar és a copsar amb major o menor profunditat la dinàmica entre terrorisme, contraterrorisme i repressió. I existeix el perill de caure en el parany d'una visió maniquea i, d'altra banda, molt interna del tema, molt de portes endins: qui va començar, qui no volia començar, quins eren realment els terroristes, quins no ho eren, etc.

Crec, per contra, que un enfocament més correcte del tema de la violència i repressió en relació al moviment obrer ha d'ésser forçosament un enfocament ampli, precisament no intern, i no circumscrit a aquesta dinàmica d'atacs i contraatacs, d'accions i reaccions. Per més que sigui difícil, caldria partir de l'estudi general de la violència, en les seves múltiples manifestacions, que afectà les relacions laborals i relacions de classe a Catalunya i, òbviament, de la constatació que la violència fou en aquest sentit constant i no sols circumscrita a uns determinats moments espectaculars (els quals, però, poden ésser molt significatius).

Hi ha un altre punt bàsic i aparentment evident. Respecte del moviment obrer, el que en el fons ha d'interessar és la relació entre la violència (àmplia,

no sols la violència concreta dels atemptats, coaccions i agressions), la repressió i la desorganització del moviment. Aquí, em sembla veure dos aspectes: l'un, potser el primer i més fonamental, és el de copsar fins a quin punt la violència -i no parlem ja de la repressió sistemàticament adreçada a colpejar sobretot el moviment sindical- fou usada (la qual cosa no vol dir sempre directament exercida) per les classes dominants i per l'estat burgès per a impedir l'organització i estructuració del moviment obrer; l'altre, és l'estudi de fins a quin punt la violència també fou usada (amb major o menor èxit) pel propi moviment obrer envers els mateixos obrers. Aquest segon aspecte, que no es refereix exclusivament al tema dels esquirols, no ha estat destacat si no és per la historiografia militant enemiga del sindicalisme de classe ². I tanmateix, crec que podria ajudar a entendre una feblesa important del mateix, feblesa posada de manifest per la CNT el 1920-23. Que en part la violència exercida per uns obrers contra els altres s'expliqui per l'impossibilitat de fugir d'una situació social violenta, és una altra qüestió.

Hi ha, per últim, un tercer punt important. L'ús que feren l'estat i les classes dominants de la violència no tenia per objectiu la desorganització per la desorganització del moviment obrer, o la repressió per la repressió. El somni és clar que era d'una manera contradictòria el d'una societat burgesa sense conflictes socials, i si això era impossible, com a mínim es tractava d'aconseguir que aquests no possessin en qüestió l'estat i la societat burgesos. Un camí era el de la repressió adreçada a impedir toia organització dels obrers o a limitar si més no el pes d'aquesta. Amb alguna matisació, fou el camí emprés per l'estat de la Restauració i per la patronal catalana. Ara bé, fou ben aviat comprés que la repressió, per si sola, no era suficient. Si alguns polítics homes d'estat o patrons pensaren certament en la pura i simple marginació de tots els obrers -i si aquesta marginació política es produí certament- per a molts d'altres el fonamental era aconseguir que els obrers s'identifiquessin amb l'estat. Per a això, no cal dir que calia una certa tasca reformista i, el que és més important, trobar uns instruments que permetessin un desenvolupament ordenat (i no violent) de les relacions laborals. En aquest sentit, hom pot establir una relació de complementarietat entre la repressió i l'actuació reformista ³. L'objectiu

comú, com he dit, no era altre que el d'aconseguir el manteniment de les bases fonamentals de la societat burgesa. És important, a més, adonarse que el possible èxit d'una tasca reformista depenia també de l'existència d'un moviment obrer que acceptés les regles del joc, és a dir, calia trobar un "altre" moviment obrer. El problema era que els intents fets en aquesta direcció sempre havien fracassat.

En una interpretació molt esquemàtica i apressada, hom pot dir que a Catalunya en els primers anys del segle, el fonamental és la utilització de la violència per a desorganitzar el moviment obrer, especialment el moviment sindical. Hi ha una relació entre el fet de la feblesa real d'aquest moviment sindical i la poca entitat que tenen els intents reformistes. De tota manera, cal constatar que aquests es produïren paral·lelament a l'esforç d'estructuració d'una central sindical (esforç per a una organització que fos l'expressió política i ideològica de tots els obrers) i precisament en els moments en què aquest esforç obtenia determinats èxits. L'activitat del P. Palau i les seves unions professionals coincideix amb el moviment de Solidaritat Obrera i de la fundació de la CNT, així com, en un altre sentit, comencen també llavors les primeres borses de treball. Tanmateix, no hi ha una relació concreta entre l'ús que hom féu de la violència i els intents reformistes. La situació experimentà uns canvis profunds arran de la Primera Guerra Mundial. Els vells mecanismes d'ús de la violència no impedièren en principi la realització del somni obrer: la sindicalització total dels obrers en el marc d'una central sindical que es presentava com a totalment antagònica envers el sistema. Ni Bravo Portillo, ni König, ni la violència genèrica d'aquells anys a Barcelona ho havia impedit; paradoxalment, ho havien afavorit en el fons ⁴. Fou el moment, com és clar, dels grans dubtes entre la repressió al vell estil i un renovat reformisme estatal. Entre Milans del Bosch i Burgos Mazo. Però també fou el moment en què hom, amb més força que mai, intentà negar la representativitat dels dirigents sindicals. D'alguna manera, el nou instrument -a part és clar de moltes altres consideracions generals a fer sobre la situació política- per a resoldre la qüestió fou l'aparició dels Sindicats Lliures. La importància d'aquests rau, segons crec, en que justament saberen discutir (amb armes violentes, no cal dir-ho) la

representativitat de la CNT. Al costat de la repressió, i al costat d'un reformisme estatal, hom optava per un nou sindicalisme que no posés en qüestió la societat burgesa, i tanmateix, reivindicatiu ⁵.

+ + +

De forma només indicativa, puc incloure aquí algunes dades que poden ajudar a copsar una mica l'abast de tot aquest problema de la violència i la repressió" a Catalunya en els primers vint anys del segle. És a dir, abans dels anys espectaculars del pistolerisme.

Per a començar, comptem amb una sèrie incompleta i relativament fiable sobre el nombre de vaguistes obrers detinguts a Barcelona ciutat el 1903-14, sèrie que hom pot establir a partir de les informacions de Miquel Sastre i Sanna ⁶:

1903	371	Vaguistes detinguts	1909	?
1904	160		1910	89
1905	58		1911	137
1906	45		1912	44
1907			1913	238
1908	?		1914	129

Cal advertir que aquesta relació es refereix força exclusivament als detinguts arran de les vagues més laborals i no inclou els detinguts per desordres públics en general o pel desenvolupament de moviments polítics. Com és lògic, hom pot establir una estreta relació amb volums i importància del moviment vaguístic i nombre de les detencions (així, per als anys 1903, 1904, 1911 i 1913).

Ara bé, conforme el que ho he explicat anteriorment, interessa sobretot trobar algunes xifres significatives respecte d'una violència i repressió més àmplies que no les hipotèticament derivades. estrictament d'unes vagues determinades. En aquest sentit, i sense cap pretensió d'esgotar les vies d'aproximació al tema, hom pot intentar, per un costat, resseguir l'evolució de les detencions i empresonaments produïts, així com dels

delictes i faltes, i per altre costat procurar les quantificacions d'atemptats, agressions i coaccions qualificats com a socials.

Una relació del total d'ingressos produïts a les presons de Barcelona ciutat el 1839-1914, és ⁷:

	Homes	Dones	Nens	Total
1889-90	2.341	215		2.556
1890-91	4.164	514		4.678
1891-92	4.109	487		4.596
1892-93	1.954	318		2.272
1893-94	3.062	501		3.563
1894-95	3.465	583		4.048
1895-96	2.573	442		3.015
1896-97	2.359	483		2.842
1897-98	2.781	429		3.210
1898-99	2.739	419		3.158
1899-00	2.780	345		3.125
1800-01	3.795	341		4.136
1901-02	4.600	331		4.931
1902-03	4.943	504		5.447
1903-04	4.521	641		5.162
1904-05	1.547	448	55	2.076
1905-06	3.862	567	176	4.605
1906-07	3.318	479	74	3.871
1907-08	3.600	492	83	4.175
1908-09	4.333	845		5.178
1909-10	4.291	392		4.683
1910-11	4.669	317		4.986
1911-12	5.127	337		5.464
1912-13	4.836	328		5.164
1913-14	5.239	331		5.570

Aquesta relació té el greu inconvenient de no incloure els empresonats per la jurisdicció militar, els quals, com és sabut, tingueren una gran importància precisament en els moments de repressió més espectaculars (dins del període considerat: 1896, amb el procés de Montjuïc; 1902, amb la vaga general; 1909, amb la Setmana Tràgica). Una altra limitació prové lògicament de la capacitat física màxima de les preses considerades. Tanmateix, l'evolució del nombre d'empresonats a la presó de dones i a la Model és ja prou significativa. Gràficament:

6000

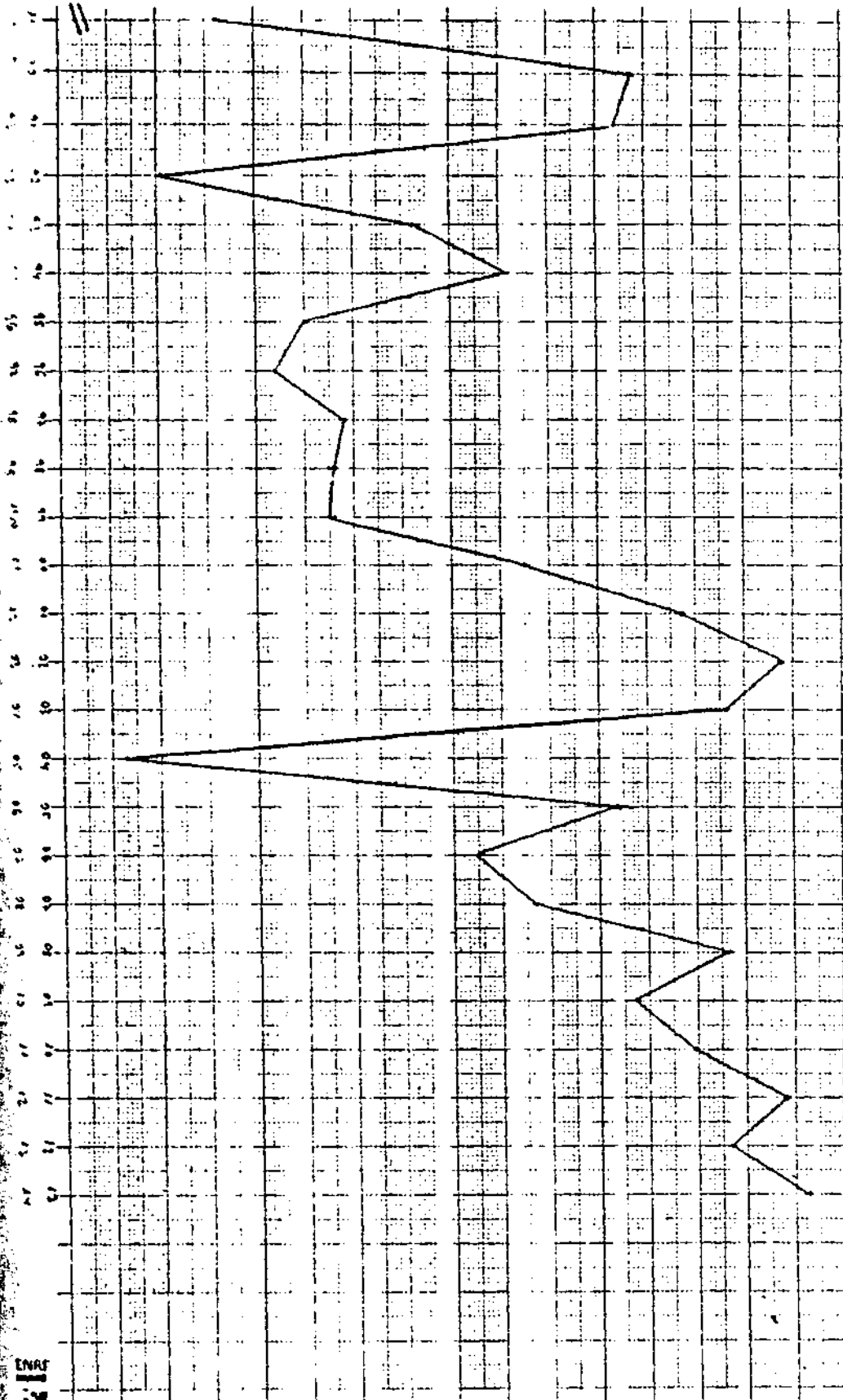
EVOLUCIO DELS INGRESSOS EN LLETRES PRESOS DE BARCELONA (1885-1914)

5000

4000

3000

2000

A notar en quin grau els màxims d'ingressos, el 1890-92, 1901-03 i 1908-14, corresponen a moments de conflictivitat social més acusada. El cas de 1896 i el de 1909, la intervenció de l'autoritat militar a la força ha de distorsionar la imatge. D'altra banda, és una llàstima que la sèrie acabi el 1914; caldria comprovar si, com és previsible, durant els anys de la Primera Guerra Mundial augmentaren els empresonaments d'una manera significativa.

No he pogut utilitzar, ara per ara, informació operativa respecte dels civils inclosos en procediments de la jurisdicció militar. Només puc oferir unes xifres globals per a tota Espanya del nombre d'acusats d'aquesta condició el 1902-1908 ⁸:

1902	978 homes	42 dones	1.020 persones en total
1903	946	37	983
1904	856	38	894
1905	870	60	930
1906	674	28	702
1907	793	47	840
1908	843	36	879

Xifres que semblen indicar una peculiar estabilitat del nombre de paisans jutjats a tota Espanya per la jurisdicció militar.

Cal no oblidar que les dades aportades es refereixen a empresonaments que responen a tota mena de motius i acusacions. També, que es limiten a Barcelona ciutat. Es pot intentar un cert apropament a la diferenciació dels motius dels empresonaments mitjançant la consideració dels delictes que generaren procediment criminal a l'Audiència de Barcelona. A la primera columna, són inclosos tant els delictes sotmesos a judicis orals i públics com els sotmesos a judicis de jurat, en tota la província; la segona columna intenta ésser indicativa dels delictes més estrictament polítics, d'ordre públic i dels atemptats i agressions; a la quarta, faig constar, quan ho só, el total de persones processades ⁹:

	<u>total delictes</u>	<u>delictes polítics</u>	<u>%</u>	<u>persones processades</u>
1900	1.076	84	7,81%	1.228
1901	898	77	8,57%	--
1902				
1903	812	69	8,50%	881
1904	1.280	141	11,02%	1.351
1905				
1906				
1907	928	114	12,28%	--
1908				
1909	1.425	297	20,84%	1.623
1910	1.469	281	19,13%	1.609
1911	1.430	274	19,16%	1.614
1912	1.008	183	18,15%	1.229
1913	1.208	135	11,18%	1.361
1914	1.203	160	13,30%	1.327
1915	1.524	174	11,42%	1.657

A notar que els delictes me's estrictament polítics o "socials" assoliren una importància relativa molt acusada el 1909-12. La consideració dels delictes amb procediment a les audiències provincials de Girona, Lleida i Tarragona no sembla que alterin massa aquest fet. L'evolució en conjunt d'aquestes tres províncies és per a 1901-1907 ¹⁰:

	<u>total deli- tes</u>	<u>Delictes pol. i socials</u>	<u>%</u>	<u>total del. Catalunya</u>	<u>% delictes socials</u>
1901	683	69	10,10	1.581	9,23
1902					
1903	853	99	11,61	1.665	10,09
1904	867	112	12,92	2.147	11,78
1907	614	90	14,66	1.542	13,23

Malauradament, la informació que he pogut recollir sobre les faltes -en les quals el pes de les considerades d'ordre públic, d'imprensa o contra els interessos generals

era molt important és molt més incompleta i fragmentària encara que l'obtinguda per als delictes. Només tinc dades de Barcelona província per a uns pocs anys ¹¹.

	<u>total faltes</u>	<u>contra ordre públic</u>	<u>%</u>
1900	1.983	428	21,58
1903	3.085	974	31,57
1904	4.269	1.134	26,66

En definitiva, a l'entorn d'un 10-20% dels delictes i d'un 20-30% de les faltes que generaren procediment a l'audiència de Bax celona tenien una relació estreta amb temes d'ordre públic, de política o d'agressions de caire social (donant a aquest qualificatiu la interpretació periodística del moment). Bé, una cosa són els empresonaments, l'altra els delictes i les faltes subjectes a la jurisdicció criminal; però un índex també revelador del grau de violència existent, pot ésser el de les detencions. En aquest sentit, existeixen algunes dades referents a Barcelona ciutat unes de detencions practicades per la guàrdia municipal, altres fetes per la policia governativa¹²:

	<u>guàrdia municipal</u>	<u>policia governativa</u>	<u>detencions judicials</u>	<u>detencions governatives</u>
1903	2.042			
1904	2.120			
1905	2.156			
1906	1.574			
1907	2.042			
1908	1.973	4.366	2.085	2.281
1909	1.812	6.069	3.674	2.395
1910	2.179	5.358	3.380	1.978
1911	2.054			
1912	2.446			
1913	3.275	3.475	1.414	2.021
1914	3.259			
1915	1.279			
1916	2.120			

La policia governativa fou reformada el 1906, explícitament en referència al tema obrer i en especial al dels denominats atemptats anarquistes. De la informació que tinc, hom pot destacar que en els serveis practicats arran de les "infraccions governatives" la proporció dels serveis relacionats força estretament amb el moviment obrer era ben elevada. Un resum significatiu és ¹³:

	<u>infrancions governatives</u>	<u>reunions manifesta.</u>	<u>vagues</u>	<u>armes explossius</u>	<u>descans dominica</u>
1908	13.187	1.987	166	872	1.250
1909	10.959	2.018	92	333	538
1910	8.541	3.169	165	140	58
1913	11.674	1.927	203	372	4.590

Fins aquí, unes poques dades que permeten veure el volum de la repressió a Barcelona en els primers anys del segle, així com la importància específica dels temes de les relacions polítiques i laborals. Fer més que cal insistir en què un estudi aprofundit del paper de la violència i la repressió respecte del moviment obrer exigiria una consideració molt més àmplia.

+ + +

Com és lògic, la violència més directament relacionada amb les lluites sindicals fou la que més directament també afectà el moviment sindical i el seu procés d'organització i desorganització, La historiografia catòlica ¹⁴ -en especial Sastre i Sanna, Farré Morègo, Rucabado- es preocupà especialment del tema. L'objectiu era clart posar de manifest els resultats negatius de les lluites sindicals i, en especial, convèncer els obrers que tenien la pitjor part en el seu combat violent -també sindical?- contra la patronal, Al marge de les possibles crítiques i valoracions a fer de la seva' interpretació, el cert és que el seu esforç permet tenir una certa visió quantificada do les persones afectades en les múltiples agressions que acompanyaren l'organització de la CNT i les lluites sindicals a Barcelona.

He procurat refondre la informació aportada pels tres autors esmentats en una única estadística, amb la qual cosa hom pot tenir una sèrie de 1910-23, superant l'inconvenient de la sèrie de Sastre que acabava el juny de 1921 ¹⁴:

ESTADÍSTICA D'AGRESSIONS I ATEMPERATS SOCIALS A BARCELONA EL 1910-1923.

ANYS	GOVERN			ENCARGATS			PAROUS			POLICIES			PENOUS DURANTS			VICARIES DOMEST			ALIBIS			TOTALS			BANCOS			SARRENT-CET
	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T	
1910	4	46	133	4	4	5	1	3	5	2	2	2	2	2	2	4	10	21	1	1	1	3	65	162	1	1	1	49
1911	4	21	59	-	-	-	1	4	4	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	29	65	-	-	-	46
1912	4	12	35	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	3	42	41	-	-	-	34	
1913	4	14	52	-	-	-	1	2	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	16	55	-	-	-	37	
1914	4	31	58	-	-	-	3	9	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	4	36	69	-	-	-	52	
1915	2	7	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	7	12	-	-	-	2	7	12	-	-	-	28
1916	4	16	21	1	2	4	4	8	-	3	3	2	2	2	2	-	-	-	-	-	2	27	44	8	8	8	46	
1917	3	13	16	-	6	7	2	3	5	-	-	-	-	1	1	1	1	1	34	65	33	98	128	-	14	14	22	
1918	6	25	58	3	2	5	4	9	-	-	-	-	2	2	2	-	6	6	-	-	13	39	80	41	2	13	76	
1919	7	23	30	3	1	7	4	8	5	1	7	2	2	2	2	1	19	20	-	-	22	46	74	35	10	45	33	
1920	26	77	123	4	7	12	8	12	4	8	40	2	2	2	2	6	21	23	1	1	2	48	143	253	41	46	140	68
1921	84	63	258	9	4	18	5	9	19	2	56	3	14	17	5	13	18	1	2	3	106	412	284	42	33	75	18	
1922	47	15	41	1	2	3	-	2	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	49	20	48	-	-	-	-	
1923	34	42	78	4	2	6	4	10	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44	55	101	-	-	-	-	
1910-1923	485	411	888	36	30	62	28	48	108	12	25	116	8	48	104	43	69	82	36	68	104	306	699	1416	-	-	-	-

NOTES: URADES: Santes i Saneu, Ferrer i Romo, Baulada (e).
 M i amb: T i Nkl (inclouen al nu m, les persones que milharen l'assess).

F i parh

No hi ha cap sorpresa en la constatació que certament els anys del pistolerisme i de les morts d'obrers i patrons als carrers barcelonins són el 1919-23. Dins d'aquest període, com també ja ha estat sovint assenyalat, destacaria el nombre de morts i ferits de 1921 i 1923, havent aconseguit, en principi, la repressió de Martínez Anido un descens notable el 1922. Ara bé, crec que no cal perdre de vista que: les agressions no apareixen amb la crisi de la postguerra, són un fet que acompanyarà tradicionalment el fet sindical a Barcelona. Les causes d'això, per tant, s'han de buscar en factors més profunds que potser, com crec haver assenyalat en altres capítols, s'han de relacionar amb la incapacitat de la societat i estat burgesos a Catalunya per a assumir l'actuació sindical. D'altra banda, en referència al dit ratlles més amunt, caldria veure com aquesta violència es traduïa sovint en instrument desorganitzadors del moviment sindical.

L'estadística, transcrita amaga i enfosqueix les característiques i els motius de les agressions. Però si hom recorre a la descripció,, encara que sigui periodística, de les mateixes, és fàcil de constatar que inicialment les agressions semblen respondre força directament als moviments vaguístics. És a dir, els agredits acostumen a ésser obrers que treballen quan els seus companys fan vaga. Els patrons, pel seu costat, ho són, també segons sembla, en relació a la seva actitud davant les vagues. En definitiva, en general es tracta d'una violència que acostuma a acompanyar les vagues quan el moviment sindical és relativament feble i, en el fons, el sindicat o sindicats es juguen la seva implantació amb l'èxit o el fracàs de la vaga ¹⁵.

El dit em sembla vàlid fins el 1917-18, és a dir, inclosos els primers anys de la guerra mundial. Apareix llavors un fet una mica nou: l'assassinat i els atacs a patrons significatius de les organitzacions patronals alhora, és produeixen agressions gens

clares, a les quals hom pot atribuir motius diferents als usuals. les agressions, a més, comencen a afectar també de forma considerable els encarregats, majordoms, etc. Certament, no s'ha d'oblidar que el 1918 i en part també 1919 són els anys d'actuació de la famosa banda de Bravo Portillo i baró de König, amb el seu doble joc de defensa i extorsió de la patronal, doble joc a relacionar amb la importància d'un món d'espions i mafiosos a Barcelona ¹⁶.

Durant els anys del pistolerisme, l'enfrontament entre els sindicalistes i pistolers del lliure i els sindicalistes i grups d'acció de la CNT és certament fonamental. També,

l'aplicació de la "llei de fugues" impulsada directament per Martínez Anido. I la decapitació confederal és impressionant, com intentaré fer veure. Ara bé, cal no oblidar que també continuen -de fet rebroten després d'una pausa relativa el 1918-19- els atemptats i agressions a relacionar més directament amb el moviment vaguístic, en uns moments en què de nou el moviment sindical (en especial, és clar, confederal) però també el lliure es veu incapaç de soportar una vaga perduda ¹⁷.

De tota manera, per damunt d'aquesta breu caracterització, cal afrontar el tema de la decapitació de la CNT que no s'ha de veure exclusivament en relació als grans -i més coneguts dirigents confederals; la mort i les pressions entorn dels quadres intermitjos assolí també una gran importància. I cal no oblidar que l'eliminació física només feia que afegir-se als atacs que, des de totes bandes, rebien els dirigents de la CNT.

Sense poder pretendre ésser exhaustiu, he preparat una relació dels atemptats importants patits per obrers significats de la CNT, relació que he intentat fos el més acurada possible contrastant diverses fonts ¹⁸:

1917

9 juliol: assassinat de Josep Climent, president de la Societat d'obriers fumistes.

1919

19 juliol: assassinat de Pau Sabater Lliris ("Tero"), president de la secció de tintorers del S.U. de l'Art Tèxtil i Fabril:

17 setembre: Assassinat d'Eduard Ferrer Castro, ex-president de la Unió d'obriers mecànics.

1920

17 març: Agressió contra Ángel Álvarez, president de la societat de tipògrafs. Ferit.

12 agost: Assassinat de Josep Solanas.

10 setembre: Assassinat de Josep Carbonell Francès, fogonaire, delegat sindical.

7 octubre: Assassinat de Francesc Campistro Clots, president de la societat d'obriers vaquers. Resultà ferit Josep Sabartés Duran, delegat sindical.

3 novembre: Assassinat de Joan Peix, del Sindicat de constructors de carros,

26 novembre: Agressió a Ramon Batalla, delegat sindical, del S.U. del ram de la construcció. Morí a l'endemà.

27 novembre: Assassinat de Josep Canela, dirigent del S.U. del Ram de l'alimentació.

29 novembre: Agressió contra Carles Bort; ferit.

30 novembre: Assassinat de l'advocat Francesc Layret.

7 desembre: Agressió contra Evarist Vilaplana. Morí a l'endemà.

11 desembre: Agressió contra Benet Montagut. Morí el dia 20.

23 desembre: Atemptat contra Joan Llobet, Jaume Parra, Ramon Roca, i Rafael Carlos;
Joan Llobet morí.

25 desembre: Assassinat d'Enric Aymerich, del sindicat del ram mercantil.

1921

3 gener: Agressió contra Josep Julià Monclús, rajoler. Morí a l'endemà.

5 gener: Agressió contra Oleguer Miró Badosa, de Sant Andreu. Morí el dia 8.

8 gener: Agressió contra Manuel Valero Dols, del ram de la construcció; morí el dia 11.

19 gener: Assassinat de Joan Villena, president del Sindicat del Ram de l'Aigua.

20 gener: Assassinat de Josep Aguilar, forner, del S.U. del Ram de l'alimentació.

Assassinat de Joan Vilanova, Juli Peris i Ramon Gomar, sindicalistes confederals valencians. Dídac Parra, fou ferit. Eren conduïts per la policia i havien intentat fugir.

21 gener: Assassinat de Josep Pérez Espriu. Era conduït per la policia i intentà fugir.

Agressió d'Antoni Elias Quer, que resulta greument ferit.

22 gener: Assassinat d'Agustí Flor Silvestre, Francesc Bravo Bañón, i de Benito Menacho. Detinguts per la policia -que els acusà de la mort de l'inspector de policia Antonio Espejo (dia 19)-, intentaren la fuga.

Assassinat d'Ermengol Latasa, de la Federació Local.

24 gener: Assassinat de Domènec Ribas Tejedor i Ricard Pi Bayarri. Detinguts, intentaren la fuga. Sembla que eren del comitè nacional de la CNT.

7 febrer: Assassinat de Baptista Talón Duran i Albert Coll Pla, del comitè del S.U. del ram de la construcció. Talón morí el mateix dia, Coll a l'endemà.

16 febrer: Agressió contra Arnand Ròdenas Villalba. Morí el 21 d'abril.

17 febrer: Assassinat de Llorenç Planas Casabona. Agressió contra els anarquistes Josep Riera Alzina i Francisco Villacreca López. Villacreca morí el 23.

21 febrer: Agressió contra Crispulo Hernández Cabo, tintorer; ferit greu.

25 febrer: Agressió contra Josep Crusat Cabré i Sebastià Canals Bofill. Crusat morí el dia 28.

26 febrer: Assassinat d'Andreu Valls Ventura, blanquer, del S.U. del Ram de la Pell.
Agressió contra Ramon Llaveria Casas, Francisco Vizcaino Fernández i Emilio Fuentes Capillo, del S.U. del Ram de la Metal·lúrgia. Llaveria morí el mateix dia.

27 febrer: Agressió contra Agustí Carretj ferit greu.

28 febrer: Agressió contra Lluís Vivó Tubau, empleat municipal. Morí a l'endemà.

4 març: Agressió contra Joan Baravehí Llorach, tintorer) ferit greu.

22 març: Assassinat d'Emili Cervera Vermell, de la fusta.

26 març: Assassinat d'Emili Desplà Mariner, del S.U. del Ram de la Construcció.

27 març: Assassinat d'Agustí Subirats Cornells.

9 abril: Agressió contra Pablo Rodríguez Riego; morí a l'endemà.

11 abril: Assassinat de Gaspar Alós Costa.

12 abril: Assassinat de Jaume Espina Sabater, tintorer, delegat sindical.
Agressió contra l'advocat José Lastra González; ferit.

14 abril: Agressió contra l'advocat Josep Ulled Altemir; ferit.

16 abril: Agressió contra Hilario Felipe Lázaro, recaptador sindical de la construcció; morí el dia 30.

20 abril: Agressió contra Lluís García Linares, Luis Alvarez Vizueta i Basili Bardagí Roman, del Ram de l'Aigua. Garcia morí el mateix dia.

24 abril: Assassinat de Josep Camacho Martínez.
Assassinat de Josep Piqueras Barron, del S.U. de la Metal·lúrgia.
Agressió contra Pere Massoni, rajolers; ferit.

28 abril: Assassinat de Joan Malendra, cuiner.

29 abril: Assassinat de Josep Montserrat Prades, cambrer.

30 abril: Assassinat de Francesc Rafols, cambrer.

1 maig: Agressió contra Andreu Cabrer i Julià de Pedro, del ram de l'alimentaci; ferits greus.

6 maig: Assassinat de Josep Torrecasana Valentines. 10 maig: Assassinat d'Antoni Fornells Piferrer.

Assassinat de Gregori Febrer Cebrian: detingut, volgué fugir.

11 maig: Assassinat d'Oleguer Gabardó Gatell, Vicenç Machancoses Alfonso.

18 maig: Agressió contra Miquel Mas Vidal.

1 juny: Assassinat de Maria Segura Bas i Pere Planellas Segarra, de Sants. Resultaren ferits Bernat Beltran Saujsán, Jacint Clos Salvà, Francesc Arnau Molas i Vicens Ràfols Beu.

8 juny: Assassinat de Pere Ramon, president del sindicat de barbers

10 juny: Assassinat de Josep Pugés Cardús, delegat sindical, del ram de la fusta.

11 juny: Agressió contra Jesús Parrado Terradillo, argenter; morí l'endemà.

14 juny: Agressió contra Enric Miquel López, electricista morí l'endemà.

17 juny: Assassinat, la mateixa nit que foren deixats en llibertat de la presó, d'Evelio Boal López, secretari del comitè nacional de la CNT, i d'Antoni Poliu Oriol, tresorer. Assassinat de Josep Domínguez Rodríguez, del comitè del ram del vidre.

Assassinat de Rossend Giménez, redactor de "La Tarde"; resultà ferit el director, Ferran Pintado.

20 juny: Assassinat d'Antoni Coll Vallcameras.

26 juny: Assassinat de Ramon Archs Serra i Pere Vandellòs, del S.U. del ram de la metal·lúrgia; els dos havien estat detinguts.

1 juliol: Assassinat de Francesc Jordan Gallego, de la fusta. 8 juliol: Assassinat de Joan Irigai, conserge de la societat de l'art fabril La Constància.

13 juliol: Assassinat de Joan Cristòfol.

13 juliol: Assassinat d'Antoni Samper.

16 agost: Agressió contra Josep Martínez Arco; ferit greu.

19 agost: Agressió contra Joan Alemany, cambrer, ex-recaptador sindical; morí dies després.

27 agost: Assassinat de Felip Vicens González.

30 novembre: Agressió contra Vicens Aicart, del S.U. del vidre; morí després.

1 desembre: Agressió contra Eduardo Calvo i Jaume Mestres; Mestres morí .

1922

8 abril: Mort de Josep Rivero, del ram de l'aigua, en un enfrontament amb sindicalistes del lliure.

- 11 agost: Assassinat de Josep Solana, fonedor, delegat sindical de Can Girona.
- 15 agost: Assassinat d'Esteve Fortuny Riera, tintorer. 25 agost: Agressió contra Angel Pestaña a Manresa; ferit greu.
- 1 setembre: Mort, de Víctor Quero Lahoz, del ram de la Metal·lúrgia de la Barceloneta. en el transcurs d'un atracament al Poble Nou.
- 11 setembre: Assassinat de Jaume (Joan?) Figueras.
- 18 setembre: Assassinat de Jaume Rubinat, fonedor del comitè del S.U. del ram de la metal·lúrgia.

1923

- 1 febrer: Assassinat de Felipe Giménez Muñoz.
- 26 febrer: Assassinat de Josep Serrés, ex-president de la Societat de dependents menudaires.
- 10 març: Assassinat de Salvador Seguí i Francesc Comas.
- 27 març: Assassinat de Joan Pey.
- 30 març: Assassinat de Moisès Bustamante Arcos i Rafael Guirach, carreters.
- 21 abril: Assassinat de Felip Manero Francès i un company, obrers mecànics de la Hispano-Suiza.
- 24 abril: Agressió contra un cambrer sindicalista; ferit greu.
- 27 abril: Assassinat de Josep M. Foix, del S.U, d'empleats de Banca i Borsa.
- 4 maig: Assassinat d'un obrer del S.U, del Ram de l'alimentació.
- 18 maig: Assassinat de Joan Guitart, del S.R. del ram de la metal·lúrgia.
- 20 maig: Assassinat d'Alfredo Gómez, mecànic, del S.U. de la metal·lúrgia.
- 21 maig: Assassinat de Jaume Albaricias, ex-president del S.U. del ram d'elaborar fusta; resultà ferit greument Manuel Salvador ("Salvadoret", del mateix sindicat.
- 26 maig: Assassinat de Gilbert Bertran; el seu pare Vicenç Bertran també fou ferit greument.
- 29 maig: Agressió contra Fernández i Estautal, del S.U. del ram de la pell; moriren l'endemà.
- 30 maig: Assassinat de Peña, cambrer.
- 9 juny: Agressió contra Antoni Alemany, electricista; ferit greu.
- 19 juny: Agressió contra Joan Falguera, venedor de "Solidaridad Obrera"; ferit greu.

15 juliol: Agressió contra un recaptador sindical; ferit greu.

Segons això, resultaren morts i ferits els següents sindicalistes de la CNT ¹⁹:

1917	1 mort	
1918	0	
1919	2	
1920	10 morts, 6 ferits	
1921	62	20
1922	6	1
1923	18	6

Un total, doncs, el 1917-23 de 99 morts i 33 ferits greus, xifres que són inferiors a les proclamades sovint per les fonts cenetistes. Però cal tenir en compte que he procurat ésser restrictiu i només he inclòs les persones afectades quan he trobat informació concreta i contrastada sobre la seva afiliació a la CNT. Tanmateix, n'hi ha prou amb una petita comparació amb les xifres globals per a adonar-se'n de fins a quin punt en la batalla dels anys del pistolisme resultà perjudicada la Confederació. El cas de 1921 és ben explícit (del total de 81 obrers morts, 61 foren de la CNT),

És també difícil trobar informació precisa sobre els membres del lliure que aquests anys foren morts, En tot cas, és clar que les xifres també foren importants. Segons el que he trobat: 3 morts el 1920; 12 morts i 3 ferits greus el 1921; 12 morts i 7 ferits greus el 1922 i 12 morts i 2 ferits el 1923. Un total, per tant, de 39 morts i 12 ferits, sols a Barcelona ciutat. Tanmateix, alguns autors han afirmat que el total de morts foren 30 o 33 ²⁰.

La relació transcrita fa referència, excepció feta de les errades involuntàries, als atemptats produïts a Barcelona (més els que afectaren a dirigents confederals barcelonins i que es produïren fora de la capital, com per exemple el cas de Pestaña). Amb menor intensitat, el fenomen també afectà altres poblacions industrials. Especialment intensa fou la repressió (oficial i d'altre tipus) que contra els cenetistes de Badalona. Moriren catorze dirigents sindicals i dos més resultaren ferits greus. A Mataró foren assassinats dos militants confederals (i quatre ferits). A Sabadell, fou mort 1 militant ²¹.

Per acabar cal una relació dels atemptats més espectaculars realitzats pels grups d'acció confederal (incloent-hi també aquells que hom els atribuï) ²²:

1917

7 octubre: Assassinat del patró del ram de l'aigua, Joan Tapias Batllori.

1918

8 gener: Assassinat de Josep Albert Barret, president de la societat d'industrials mecànics i metal·laris, fundador, director i professor de l'Escola del Treball de la Universitat Industrial ²³.

1919

5 setembre: Assassinat de Manuel Bravo Portillo, ex-comissari de policia de Barcelona.

1920

5 gener: Atemptat contra el president de la Federació Patronal, Fèlix Graupera. En resultà ferit, juntament amb el xofer i un altre membre de la directiva patronal, Modest Batlle.

Un agent de seguretat resultà mort i l'altre ferit. Hom acusà els grups d'acció del S.U. del ram de la metal·lúrgia.

Foren detinguts Ramon Archs i Suñer.

4 agost: Assassinat a València del comte de Salvatierra, ex-governador civil de Barcelona.

12 setembre: Esclata una bomba al cafè-concert Pompeia 3 morts i 17 ferits greus (3 dels quals moriren posteriorment).

30 octubre: Assassinat de Jaume Pujol, president de l'Associació de Patrons Lampistes.

1921

19 gener: Assassinat de l'inspector de policia Antonio Espejo.

8 març: Assassinat a Madrid d'Eduardo Dato, president del consell de ministres

24 abril: Dia de la festa del sometent: hom col·locà una bomba en un automòbil després de ferir el xofer i intenta fer-la explotar al lloc de la festa.

17 juny: Atemptat contra l'alcalde, Antoni Martínez Domingo; ferit. Hom acusa Pere Vandellòs.

25 juny: Atracament contra les fàbriques de Martí Crehuet (1.000 ptes i d'Escofet (3.000 ptes), que semblen haver iniciat la sèrie d'atracaments dits socials.

1922

1 setembre: Espectacular atracament a l'estació de ferrocarril (M.Z.A.) del Poble Nou 148.000 ptes de botí; morí en el fet l'assaltant Victor Quero, que era un significat sindicalista del metall.

21-22 octubre: Atemptat frustat contra Martínez Anido, preparat per un grup anarquista i provocat per Innocència Feced i el policia Florentino Pellegrero. Resultaren morts els cenetistes Josep Claramonte, Manuel Bermejo i Amalio Cerdano; tamb* el policia Pellejero. Obrers detinguts: Guillem Martí, Vicenç Soler i Joan Manent, de Badalona; Genaro Tejedor ("el Madrid") i un obrer del Ram de la Pell de Barcelona. També hi degué estar implicat José Garduñas. El fals atemptat havia de coincidir amb la dimissió de Martínez Anido dictada per Sánchez Guerra el 24 d'octubre.

1923

maig: Atemptat a Manresa contra el dirigent carlí i del sindicat lliure Joan Lagua i Lliteras, que resultà greument ferit. Foren acusats Garcia Oliver, J. Figueras i Roigé; Francisco Ascaso també hi participà.

maig: Intent d'atemptat, frustat, contra Martínez Anido a Sant Sebastià i la Coruña. Autors, Francisco Ascaso, Rafael Torres Escartín i Aurelio Fernández, del grup Los Solidarios.

maig: A León, és assassinat José Regueral, ex-governador de Bilbao Autors, Gregorio Sobervuela i Antonio El Toto, del grup Los Solidarios.

4 juny: Assassinat a Saragossa del cardenal-arquebisbe Juan Soldevila Romero. Hom acusa Francisco Ascaso i Rafael Torres Escartín, de Los Solidarios.

18 juny: Atracament espectacular al carrer Ferran: 72.000 ptes robades a uns empleats municipals. Els autors semblen haver estat membres de Los Solidarios.

1 setembre: Atracament al Banc d'Espanya, a Gijón, organitzat per Buenaventura Durruti, Rafael Torres Escartín, Eusebi Brau i Gregorio Subervuela, de Los Solidarios, Afirmaren haver obtingut 650.000 ptes; Brau resultà mort i Torres Escartín detingut.

2. DE L'OBRRERISME CATÒLIC A L'APARICIÓ DELS SINDICATS LLIURES

El catolicisme social a Catalunya, en els primers anys del segle XX, tingué la seva millor expressió en la "Revista Social", publicació mensual d'economia social i qüestions obreres. Aparegué a Barcelona en una primera època el 1902 i fins el 1907 fou dirigida per Ramon Albó i Martí. Acollí, de Catalunya, la major part dels propagandistes catòlics socials: Antoni Torrens i Munner, Trias i Giró, Bartomeu Amengual, Rafael Gay de Montellà, Modest H. Villaescusa, Tomàs Carreras i Artau, Josep M. Montagut, Santiago Masó i Valentí, M, Sastre i Sanna, Antoni Llor, a més de l'esmentat Ramon Albó i de propagandistes de fora com Eduard Sanz i Escartín, José de Posse y Villegas i d'altres. Com a col·laboradors més esporàdics hi hagué: Manuel Duran i Bas, Lluís Ferrer-Vidal i Soler, Domènec Martí i Julià, Enric Prat de la Riba, Frederic Rahola i Joan B. Roca i Torres i Bages ²³.

La seva actuació concreta es centrava en el Patronat de l'Obrer, organisme creat el 1879 i que comptà amb l'ajut econòmic del marques de Comillas, i en el Reial Patronat per a la Repressió de la Tracta de Blanques (fundat el 1903); també, en els Cercles d'obriers Catòlics ²⁴. És a dir, l'actuació del catolicisme social català estava abocat bàsicament a la beneficiència i, en qualsevol cas, no pretenia tant organitzar els obrers com la defensa ideològica dels propis postulats a través d'aquesta beneficiència (obra social), per a evitar una descristianització de les masses. El panorama experimentà un acusat canvi a partir de 1907 amb l'arribada a Barcelona del pare Gabriel Palau, jesuïta (Barcelona 1863-Buenos Aires 1939). Aquest havia estat el 1906 en contacte amb el catolicisme social de França, Bèlgica i Alemanya, i a Barcelona fundà l'Acció Social Popular, explícitament inspirada en el Volksverein alemany.

El nou organisme inaugurà una decidida acció propagandística de tipus ideològic, amb la creació d'una biblioteca que arribà a publicar 7.251.780 impresos (el 1907-15). Alhora, a través de la mateixa Acció Social Popular comença a casa nostra la defensa i conveniència d'organitzar un sindicalisme catòlic. I això és important: es tractava de desfer la tradicional identitat establerta entre sindicalisme i actuació més o menys revolucionària. Per a aconseguir-ho calia la divisió del moviment obrer i, també, acceptar la possibilitat d'impulsar un moviment obrer organitzat de caire més o menys reivindicatiu, com a mínim en qüestions laborals.

La "Revista Social" aviat fou acompanyada d'"El Social", de l'Archivo Social" i d'un "Anuario Social de España" (per als anys 1915-1920, publicats el 1916-22).

A la direcció de l'Acció Social Popular s'uniren, de forma típica, propagandistes catòlics i personalitats econòmiques destacades. Val la pena reproduir la totalitat dels càrrecs ²⁶:

Oficina central

Gabriel Palau S.J.

Lluís Jover Nonell

Josép Ruiz Manent

Joaquim de Barnola

Josep M. Boix

Francesc Capdevila

Josep M. Casas de Muller

Artur Daumis

Josep M. Guich

Josep M. Guirao

Josep Guilera

Jaume Mestres

Francesc Montalvo

Loopold Negre

Juli Vila

Junta de Govern

Desideri Canals

Leoncio Soler y, March

Comte de Fígols Carles Sanllehy

Jaume Roig

vocals:

Ramon Àlbó

Benet d'Adroher

Duc de Solferino

Vicenç Muntades

Josep Parellada

Josep A. Blanco Josep M. Boix

Joaquim de Barnola

Manuel Girona

Santiago López

Luis Pérez Samanillo

Junta Consultiva

Marquès de Comillas

Just Garran

Pere Llosas

Antonio Monodero

Mariano de Pano

Rafael Rodríguez de Cepeda

Marquès de la Vega de Anzo

L'Acció Social Popular arribà a comptar amb 27.352 socis el desembre de 1915 (20.602 el 1913; 25.424 el 1914) ²⁷.

Gabriel Palau havia creat també la Unió Professional de Dependents i Empleats de Comerç el 13 de juliol de 1907, la qual, sota la presidència de Joaquim Escardó,

arribà a comptar amb uns 1.500 socis el 1915 (500 el 1917 i 875 el 1919). La Unió, amb seu als locals de l'ASP (Bruc, 49), comptava amb una biblioteca, portava a terme diversos cursos professionals i sustentava una Escola Lliure del Comerç que expedia el títol de perit mercantil, a més de serveis de mutualitat i pensió ²⁸. A partir de 1910, Palau s'inclinà a l'organització de sindicats obrers, seguint les pautes d'aquesta unió professional, és a dir, moviment d'obriers sols i confessionalitat explícita del sindicalisme. Creà una Federació Obrera Social Catalana (1912) que arreglè alguns sindicats de Barcelona. Igualada, Sabadell, Manlleu, etc. Aquesta federació és de molt difícil avaluació i, de fet, acompanyà simplement els intents del mateix Palau d'endegar una Federació Nacional de Sindicats Obrers Catòlics el 1911-12, antecedent de la futura Confederació Nacional de Sindicats Catòlics d'Obrers (fundada el 22 de juliol de 1919) ²⁹.

Del moviment d'unions professionals d'obriers impulsat per Palau, he localitzat³⁰:

Barcelona

U.P. de dependents i empleats de comerç	fund. 13-7- 1907
U.P. de paletes de Barcelona	1909
U.P. de fideuers	1910
U.P. d'obriers del ram l'aigua	1910
U.P. d'oficis varis	1910
U.P. d'obriers de l'art de la fusta	1910
U.P. d'obriers del ferro i metalls	1911
U.P. d'obriers de l'art gràfic	1911
U.P. d'obriers moliners i similars	
U.P. de filadors, teixidors i similars	
U.P. d'obriers curtidors i similars	
U.P. de cambrers i similars	1917

Igualada

U.P. d'oficis varis

Sabadell

U.P. d'oficis varis

Cal tenir en compte que, segons pròpies afirmacions, el maig de 1917 la Federació Obrera Social Catòlica arreplegava un total de 15 unions professionals. A la meua relació figuren també 15 unions professionals ³¹. Caldria afegir, potser, l'existència del Sindicat barceloní de l'Agulla, la Federació Sindical d'Obreres i el Sindicat de Patrons de Barcelona, el Sindicat Obrer Catòlic de Lleida i el Sindicat d'Oficis Varis Unió Sindical de Mataró, que existien el 1916-17 però dels quals no em consta la seva relació amb la FOSC.

+ + +

Al costat d'aquest embrionari moviment sindical, és molt significatiu que hom iniciés alhora un esforç organitzatiu especialment adreçat a la dona treballadora, esforç que aviat fou presen tat com a feminisme. La incursió s'adreçà en diverses direccions: a) creació d'una organització més o menys cooperativa de caire catòlic de les modistes (el Sindicat Barceloní de l'Agulla) fundat el 20 de juliol de 1909); b) formació de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona (el mateix 1909); c) constitució el 1910 del Patronat per a les obreres de l'agulla; d) inici d'una experiència més estrictament sindicals, la Federació Sindical d'Obreres el 1912; e) Creació d'una denominada Lliga de Compradores en el mateix 1912; f) celebració d'un primer congrés sobre el treball a domicili, el maig de 1917.

Significativament, en aquest terreny femení, hom intentà tímidament una certa via cooperativa, cultural o sindicalitzadora, a diferenciar de l'estricte tasca benèfica i assistencial efectuada més tradicionalment i que tanmateix prosseguí essent important.

Una institució assistencial que en certa mesura pot ésser considerada un antecedent immediat dels organismes esmentats fou el Mont de Pietat de Santa Madrona (subtitulat Institut d'Empar i Protecció en favor de la dona que viu del seu treball), creat el 1900 pel capellà (Gaietà Soler per a la protecció de les dones treballadores, en especial les minyones. Hom ofería hostatge a les obreres sense família a Barcelona i els cercaven feina; també prestava serveis de socors mutus en cas de malaltia. La primera secretària general fou Àngels Mateu, que morí molt jove, als 26 anys.

A la mort de Gaietà Soler (el 1914) el nou consiliari fou Josep Ildefons Gatell (que moriria el 1918). El president del Mont de Pietat fou Ramon Albó i la presidenta la comtessa de Soler. El 1916-17 n'era secretaria Maria L. de Sagredo. Afirmava comptar amb 4.500 sòcies i 6.000 el 1920. El Mont de Pietat de Santa Madrona havia d'assolir posteriorment una major volada gràcies a la seva integració administrativa el 1920 dins la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis. Llavors adoptà el nom d'Institut de la Dona que Treballa i oferí eis serveis següents: socors de malaltia (que conservà el nom de Mont de Pietat de Santa Madrona); assegurança maternal; servei mèdic; escola d'infermeres cases de família per a les obreres sense família a Barcelona. El 1929 el consiliari era Ramon Balcells i Massó; la presidenta, la comtessa de Llar; la secretària, Mercè Piñol; el local social estava situat a la Via Laietana 53, cantonada Alta de Sant Pere, en un edifici propietat de la Caixa de Pensions. El 1927 comptava amb unes 14.000 afiliades ³².

El Sindicat Barceloní de l'Agulla, fundat el juliol de 1909, ho fou gràcies a l'ajut econòmic d'Agustí Robert i Surís, germà del comte de Torroella de Montgrí. Robert i Surís havia ja fundat i administrat el Restaurant d'Obrers de Santa Madrona. El sindicat fou concebut com a cooperativa de materials per a la costura, centre de col·locacions, caixa d'estalvis i caixa dotal. Pogué subsistir després de la mort d'Agustí Robert el 1913. El 1916-17 tenia com a consiliari el canonge Josep M. Baranera; Júlia Comelaran n' era la presidenta; Carme Jové, la secretària. Comptava amb 70 socis entre les efectives i les aspirants). El seu local social era al carrer Alt de Sant Pere, 41, principal. En el cens electoral social de 1919 hom afirmà que tenia 710 afiliades. Tanmateix, el 31 de desembre de 1920 n' afirmava 200. El 1929 Júlia Comelaran continuava presidint el sindicat, el qual formava part de la Confederació Nacional d'Obreres Catòliques que hom havia conatituït el juny de 1924 ³³.

D'un caràcter força similar era el Patronat per a les Obreres de l'Agulla creat per Dolors Monserdà l'agost de 1910. Aquest Patronat pretengué fonamentalment donar feina a les dones en les temporades en què en mancava (el gener-febrer i l'agost-setembre). A més, hom proporcionava material de costura, donava classes gratuïtes de tall i confecció, mantenia oberta una borsa de treball, Comptava amb una petita caixa de préstecs sense interès i oferia uns mínims serveis mèdics. Un secretariat de senyores i senyoretetes estaven a disposició de les obreres per a "practicar las gestiones

que solíciten" i per a "establir un llaç d'unió, d'amor i de confiança entre senyores i obreres". El 1916 tenia 77 sòcies. La presidenta Dolors Monserdà i la secretària Maria Guarro. El 1910 només 23 cosidores havien acudit en recerca de feina; el 1912, 287, el 1916, 410. El patronat havia comptat amb el suport directe del bisbe Laguarda i del mossèn Josep Ildefons Gatell; s'hostetjava a la residència de monges franciscanes, al carrer Montcada ³⁴.

Un complement d'aquests intents de penetració en el món de la dona obrera, en especial de les dones de l'agulla, fou la Lliga de Compradores, que pretenia aconseguir que les senyores associades només comprassin robes i altres productes de la confecció en una sèrie de botigues recomenades. Una casa, per a ésser recomenada i inclosa en la denominada llista blanca, havia de complir una sèrie de requisits: no treballar els dies de festa ni després de les nou del vespre; no treballar en soterranis; que l'obra obrera oficiala oobrés un mínim de dues pessetes diàries. Es tractava, és clar, d'implicar la dona benestant o de classe mitjana en el paternalisme social envers la dona obrera que moltes de les propagandistes practicaven. La Lliga de Compradores es constituí, com a secció de la Lliga de Senyores per a l'acció catòlica, el febrer de 1912. N'era presidenta honoraria Dolors Monserdà i efectiva Caritat Girandier, vídua de Miquel i Badia (alhora presidenta de la Lliga de Senyores per a l'acció catòlica); secretaria, Dolors Barret de Calzado. A la llista blanca hom inclogué 14 cases el 1912; 55 el 1917. Les senyores associades havien passat d'ésser 102 a 521. Hom considerava tanmateix que les compradores eren més de 4.000 (amb la inclusió de les socies de la lliga per a l'acció catòlica) i que hom exercia una influència sobre unes 30.000 persones (donades les adhesions de diverses institucions catòliques que s'havien produït) ³⁵.

L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona teòricament s'adreçava a proporcionar a les dones ("a totes, i particularment les obreres") tot allò que els fos útil per a guanyar-se més bé la vida. Hom pretenia, per tant, una tasca d'educació" especialment dirigida a la promoció laboral de la dona, significativament en una sèrie de camps considerats propis: comercials, artístics, professionals i domèstics. No és aquí el lloc per a discutir fins a quin punt l'Institut de Cultura s'adreçà en realitat a la dona treballadora o me's aviat, com sembla, a la dona de la menestralia barcelonina. En tot cas, assolí una importància certa. L'Institut fou fundat el 28 de març per Francesca

Bonnemaison de Verdaguer i el nombre d'associades evoluciona de la següent manera el 1909-16 ³⁶.

1909	320	1913	2.618
1910	1.445	1914	3.366
1911	1.619	1915	2.885
1912	2.757	1916	3.190

Pel seu costat, el nombre de matriculades a les classes fou:

1910-11	300	1914-15	1.236
1911-12	750	1915-16	1.704
1912-13	1.355	1916-17	2.173
1913-14	1.326		

L'Institut comptava, a part de les classes, amb una biblioteca, una secció de croquis i figurins, una secció encarregada d'organitzar una sèrie d'actes per als dímenges i dies de fenia (en part dedicats a les pràctiques religioses i a l'economia domèstica, sessions de cant, danses, etc), un museu de treballs manuals, etc. Una especial importància tingué la creació d'una Borsa de Treball pròpia per a obtenir una ràpida col·locació de les alumnes. L'evolució d'aquesta Borsa de Treball fou, fins el 1916 ³⁷:

	<u>Demandes</u>	<u>Ofertes</u>	<u>Col·locacions</u>
1911	104	75	40
1912	238	163	54
1913	323	247	99
1914	349	246	127
1915	340	241	116
1916	426	382	224

L'Institut de Cultura compta fins el 1922 amb uns locals al carrer d'Elisabets, 12. El 1922 passà al carrer Sant Pere més Baix.

Per últim cal tenir en compte la Federació Sindical d'Obreres creada per Maria Domènech de Cañellas, el 1912. És un intent força diferent dels esmentats fins aquí.

Amb la Federació s'intentà una sindicalització de les obreres i aquesta fou, en principi, aconfessional. S'adreçava a les dones que ja treballaven per a obtenir llur millorament moral i material mitjançant una via sindical -que, òbviament hom volia diferent de la del sindicalisme revolucionari o socialista-. Les condicions per a poder sindicarse eren tenir 14 anys i treballar. Els sindicats adherits eren el 1917, cinc: de dependents de comerç, modistes, sastresses, cosidores de blanc i obreres de taller. Es tractava de sindicats autònoms, amb personalitat jurídica prèpia i sense cap inferència confessional. La junta de la Federació era formada per les presidentes dels diversos sindicats. Ara bé, al costat d'aquesta junta hi havia el Protectorat de l'Obra. El Protectorat facilitava recursos econòmics, feia de mediador respecte de l'estat, el municipi, les Corporacions, etc., i oferia diversos serveis a la Federació (hom havia creat unes seccions d'ensenyament general, professional, borsa de treball, caixa dotal, etc). Al secretariat d'aquest Protectorat: figuraven, entre altres, Maria Domènech, Francesc Moragas i un representant de la secció de cultura de la Diputació. Les presidentes dels sindicats eren vocals nates del mateix. La Federació Sindical d'Obreres s'havia constituït amb 150 afiliades. El gener de 1917 les afiliades eren 1.534: 240 dependents de comerç; 300 modistes; 159 cosidores de blanc; 125 sastresses; 600 obreres de taller. Existia, a més, una secció d'obreres de taller a Sant Andreu (que havia estat fundada el març de 1915 per Victorina Sales) amb 110 inscrites. El seu local social inicialment estigué al carrer Fórtuny; després passà al carrer de Sant Pere més Alt, cantonada Via Laietana, l'edifici propietat de la Caixa de Pensions. El 1926 la Federació comptava amb unes 2.000 associades, era representada als comitès paritaris i organitzava una àmplia sèrie de classes professionals, diurnes i nocturnes ³⁸.

La celebració d'un congrés per a discutir les condicions del treball a domicili fou una aspiració plantejada pels propagandistes catòlics, i en especial per Gabriel Palau, ja el 1910. Tanmateix, el primer congrés català del treball a domicili no es celebrà fins els dies 17-20 de maig de 1917 a Barcelona. En la seva organització intervingué decisivament el Museu Social. El fonamental fou la preparació d'unes bases per a la redacció d'un projecte de llei sobre el treball a domicili, justament en els moments en què l'IRS en preparava un avant-projecte. Els punts més importants de les bases aprovades eren»: creació d'uns comitès locals per a la fixació d'uns salaris mínims en els diversos llocs i sectors, compostos per 3 patrons, 3 obreres i 3 persones designades

pel govern; que la legislació efectés inicialment, com a mínim, els treball de joguines, moneders de malla metàlica, cadenes i treball de l'agulla. El congrés reuní una abigarrada representació d'organismes catòlics, institucions oficials, autoritats civils i autoritats eclesiàstiques. Hi hagueren discursos i ponències de Ramon Albó, Dolors Monserdà, Josp M. Tallada, Josep N. Ruiz Castellà, Maria dels Àngels Macià (de l'Escola de Puntaires, del Patronat Parroquial d'obreres de Sarrià) sota l'advocació de la Divina Pastora), Josepa Bassas, Adela Ferrer i Maria Domànech de Cañellas (de la Federació Sindical d'Obreres), Dolors Barret de Calzado (Lupa de Compradores i Maria Guarro (Patronat per a les obreres de l'Agulla). També, d'Alfonso Garcia Font (inspector provincial de treball), Josep Barbeny Prats (advocat), E.O. Raduà (metge), Agustí Graneda (cooperativista), Manuel Polo y Peyloson (catedràtic i sociòleg), Albert Dastardas (diputat provincial) i Lluís Gomis Cornet (prevere) ³⁹.

+ + +

Es significatiu que l'intent de Gabriel Palau -reaci sempre a fer servir el mot sindicat- aviat es vegés desfet. I això, segons sembla, per dos motius: per la manca d'empenta real de la seva proposta a Catalunya (només assolí entitat real la Unió Professional de Dependents) i també perquè aquesta proposta necessitava un suport general (tant geogràfic -d'abast espanyol- com jeràrquic). Els seus intents de 1911-12 fracassaren més en concret perquè les bases que ell preparà per a la constitució d'una Federació Nacional de Sindicats Obrers Catòlics -en les quals definia clarament una sindicalització obrera "pura y simple"- foren radicalment alterades pel cardenal Aguirre⁴⁰.

Palau, després del fracàs de 1912 (justament quan havia creat la Federació Obrera Social) s'abocà a la defensa, ara, d'una òrganització sindical basada en federacions nacionals d'ofici. Hi degué influir, sens dubte, l'èxit del Sindicato Catòlico de los Ferrovíaries Españoles, fundat amb el nom de Sindicato Ferroviario de Empleados y Obreros de la Cia del Norte y Lineas Varias, el gener-febrer de 1913. (Agustín Ruiz n'era el president i Antonio Simon el secretari) ⁴¹.

El nou sindicat comptà aviat amb l'ajut de la patronal (havia estat una resposta a la vaga ferroviària de 1912) i una de les seves primeres actuacions exitoses fou el

desbaratament de la vaga de 1916 i 1917, cosa que posà de manifest el paper que podia tenir el "nou sindicat catòlic". D'alguna manera, hom podria presentar-se davant els sectors garants de l'ordre social (església i patronal) com a útil. El SCFE no fou fantasmagòric, sinó que comptà amb una força real: a finals de 1919 tenia 4.564 afiliats (o 23 seccions i 10.317 sócis, segons fonts -evidentment exagerades- del mateix i sindicat). A Catalunya, però, la seva força fou molt més petita: comptava amb 2 seccions; a Barcelona (fundada l'1 de maig de 1919), amb 394 socis (291 l'octubre de 1920), i a Vic (fundada el 15 de juliol de 1919), amb 140 socis (93 socis 1919). Les dues seccions foren iniciades a instàncies de Resmon Balcells, el qual, a partir de febrer de 1918, demana la visita de Ruíz per a fer-ne propaganda. Ruíz va visitar Barcelona el maig de 1918. La secció de Barcelona es fundà a partir d'una Agrupació Professional Ferroviària, "neutra" (lloc social: Casa Social Catòlica, Alta de Sant Pere, 27); el seu president fou Juan Moros. I no fou efectivament una secció del SCPE fins el maig de 1919. Abans, Moros havia demanat autonomia del comitè directiu resident a Valladolid i havia assistit al congrés d'abril de 1919 duent la representació de 175 socis. Sembla que experimenta un espectacular augment de socis (100 en 2 dies) després de la vaga decretada per la Unión Ferroviaria, influïda pels socialistes. El juny de 1919 Agustín Ruíz tornà altre cop a Barcelona; llavors, es constituí la secció de Vic, amb un suport especial del bisbe Francisco Muñoz Izquierdo, que havia substituït Torres i Bages ⁴².

La jerarquia eclesiàstica no havia donat suport a les pretensions del pare Palau de crear una central sindical catòlica d'abast espanyol, i les esperances posades en els organismes d'ofici tampoc prosperaren a Catalunya. A més, la Federació Obrera Social no tinguí una vida massa lluïda. La FOS celebrà a Barcelona una assemblea magna l'abril de 1915, amb delegats de Sabadell, Igualada, Bellpuig, etc, però no he trobat informació de cap altra reunió interna important ⁴³. El fet és que Palau deixà la direcció de l'Acció Social Popular l'octubre de 1916. Això facilità el retorn a uns esquemes més tradicionals de l'obrerisme catòlic, més preocupat per la tasca assistencial que no per una hipotètica feina sindical. Acció Social Popular es convertí en Acció Popular, sota la direcció màxima del bisbe de Barcelona Enrique Pla y Daniel, i la presidència no conflictiva de Ramon Albó i Martí. Hom no va desfer la FOS, convertida aviat en Federació Obrera Catòlica, però tampoc s'hi abocaren massa esforços. El 1917 la

Federació tenia el seu local el carrer de Sant Pere més Alt, 27. La junta directiva era formada per ⁴⁴:

President; Bartomeu Fontanals (paleta)

Secretari: Francesc Torres (tipògraf)

Vicesecretari: Francesc Sistach (empleat municipal)

Tresorer: Josep Arús (tipògraf)

Vicetresorer: Bonaventura Duch (fuster)

Comptador: Francesc Cañadell (dependent)

Vicecomptador: Pere Casanoves (ram de l'aigua)

Arxiver: Joan Navarro (fideuer).

Com ja he dit abans, el maig del mateix any comptava amb 13 unions professionals d'obriers.

La constitució definitiva de la nova Federació Obrera Catòlica no es produí fins el setembre de 1918; llavors hom agrupà tots els sindicats i centres obrers catòlics existents en un únic domicili social (Casa Social Catòlica); tanmateix, la inscripció oficial al govern civil no es realitzà fins el 31 de desembre de 1918 ⁴⁵. Quina avaluació es pot fer de la força del sindicalisme catòlic a Catalunya el 1918-19?. El congrés constitutiu de la Confederació Nacional de Sindicats Catòlics Obrers es celebra a Madrid l'abril de 1919, en els moments de la gran expansió de la CNT a Catalunya. Per a conèixer quins sindicats obrers funcionaren realment, pot ésser útil el Cens Electoral Social de 1919, ja que en principi els sindicats catòlics sí volien participar en l'Institut de Reformes Socials. Així, tenim ⁴⁶:

Barcelona

U.P. d'empleats de Banca (1907), 875 socis.

Sindicat Barceloní de l'Agulla (1909), 710 socis.

U.P. d'oficis varis (1917), 552 socis.

SCPE Barcelona (1919), 394 socis.

U.P. d'obriers de la pell (1919), 294 socis.

Manlleu

SOC d'obriers de l'art fabril (14-4-1918), 80 socis.

Terrassa

SOC d'oficis varis (27-2-1919), 1.298 socis.

Vic

SCPE Vic (13-7-1919), 140 socis.

Capellades

U.P. d'oficis varis (1919), 210 socis.

+ + +

Si des del catòlicisme social fou molt difícil a Catalunya, on el món urbà i industrial, arribar a formular una alternativa sindieal al sindicalisme obrer revolucionari, la qüestió fou diferent en el cas del camp. El model del Sindicat Catòlic Agrari tingué una certa extensió també a Catalunya que val la pena resumir aquí. I això, per més que en el fons la formació de la Unió de Rabassaires -sense una contradicció explícita amb els SCA- posà de manifest també la feblesa dels plantejaments del catolicisme social per al camp a casa nostra. Cal entendre, de tota manera, que el sindicalisme catòlic àgrari s'adreçà fonamentalment a oferir una xarxa institucional que facilités el funcionament econòmic del camp. Era, no cal dir-ho, interclassista i, com ha estat assenyalat recentment, una "institución que se apoya en la fusión práctica de intereses de grandes propietarios y pequeños campesinos a través de los mecanismos de regulación de los precios agrícolas". El problema fou que l'organització, d'abast espanyol, estava dominada pels interessos bladers, no massa decisius a Catalunya ⁴⁷.

L'evolució provincial dels sindicats agrícoles catòlics a Catalunya pot ésser resumida, en primera instància, en el següent quadre ⁴⁸:

	<u>1909</u> (SAC)	<u>1912</u> (SAC)	<u>1917</u> (SAC -afiliats)		<u>1919</u> (SAC-afiliats)		<u>1924</u> (SAC-afiliats)	
Barcelona	9	70	71	21.045	8	1.078	161	30.145
Girona	12	24	42	2.845	27	4.736	99	10.378
Lleida	3	20	25	1.47	52	4.684	185	13.306
Tarragona		36	53	3.106	37	4.635	164	13.854
Total Cat.	24	150	191	28.469	124	15.133	609	66.854
Espanya	450	1.772	1.754	142.506			5.442	424.607

A Catalunya, els primers Sindicats Catòlics Agraris són de 1907-08, quan entre d'altres hom fundà els de Blanes, Riudareneses, Banyoles, Santa Coloma de Farners (a la província de Girona), Balaguer (Lleida), Batea, Tortosa, Santa Coloma de ueralt, Vilabella, Selva del Camp (Tarragona), Malgrat, Bruc (Barcelona). Sorgiren en relació a l'aprofitament de la llei de Sindicats Agrícoles de 28 de gener de 1906. Tanmateix, ja abans s'havien constituït organismes més o menys similars relacionats amb L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre els uns (per exemple, Llinars del Vallès, Salt), amb diferents advocacions catòliques els altres (Olot el 1902, Sant Gregori el 1903, Granadella, Llardecans i Pons el 1905, Guisona el 1906, Canbrils el 1902, Bitem el 1906) ⁴⁹.

L'agost de 1915 es creà a Barcelona una Unió Social Agrària, també en relació amb l'Acció Social Popular. La USA fou plantejada com una agència econòmica-social catòlica, que venia cereals, bestiar, vins, olis, llegums, fruita, llana, etc, en nom de les associacions catòliques agràries també comprava, a compte de les mateixes associacions, adobs, sofre, sulfats, llavors, maquinaria, etc. S'instal·là inicialment al carrer Bruc 49, seu també de l'ASP. La importància de la Unió Social Agrària es basà fonamentalment en l'ús que dels seus serveis féu, de moment, la Confederació Catòlica Agrària de Castella la Vella i Lleó. Passà el 1916 a comptar amb locals propis, al carrer Cortina 8. Tanmateix, la constitució d'una específica secció comercial de l'esmentada Confederació, quan es constituí la Confederació Nacional Catòlica Agrària, l'abril de 1917, significa la pràctica desaparició de l'USA ⁵⁰.

Hom creà llavors una Federació Catòlica Agrícola Barcelonina, el 25 de juny de 1917, i, nou signe del moment (Acció Social Popular havia passat ja a ésser Acció Popular). La nova federació s'hostetjà al Palau Episcopal. Comptava amb 7 sindicats agraris. A la seva junta directiva, presidida per Josep Borràs de Palau, hi havia Josep O. Marrugat, Josep M. Casas de Muller, Josep Cirera Volta i Tomàs Noguera ⁵¹.

L'estructuració del moviment de sindicats catòlics agraris, impulsat en general ara en una segona etapa d'expansió (la primera cal situar-la el 1906-12), es féu a Catalunya a l'entorn de diverses federacions. El mateix 1917, el 27 de maig, hom havia creat a Tortosa una Federació Agrària de l'Ebre, El president d'honor era Josep Elias de Molins. La comissió executiva estava composta, a més, per Josep Querol (consiliari), Francesc Rodríguez (president), Daniel Ferreres i Ramon Garcia. La federació agrupava

els sindicats agraris de 23 llocs (Algars de Arnés, Sant Antoni Abad, Roquetes, Santa Bàrbara, Masdenverges, Ulldecona, Sant Antoni Abad de la Cava, Sant Antoni Abad de Perelló, Bitem, Santiago de Tortosa, Jesús, Tivissa, Monroig, Calaceite, Batea, Gandesa, Corbera, Flix, Pratsdip, Alcanar, Pinell, més Alcocacer i Benicarló, de Castelló) ⁵².

El juny de 1918 la visita de propaganda a Catalunya del president de la CNCA, Antonio Monedero, determinà la creació de les Federacions Agràries de la província de Tarragona i de la de Girona. D'altra banda, el setembre de 1913 es constituí la Federació Catòlica Agrària de Lleida, que afirmà comptar amb 42 sindicats. El seu president era Marià de Gomar, qualificat de "patricio leridense" ⁵³.

EN definitiva, el 1919, a Catalunya, ni havien les següents Federacions Catòlico-Agràries, integrades a la CNCA, segons dades oficials de la mateixa ⁵⁴:

F. de SAC de la comarca de Berga (Avià)	16 sindicats
FCA Barcelonina	25
FCA de Vic	18
FSA de Girona	60
FCA de Lleida	61
FCA de la Seu d'Urgell	20
F. de SAC del Camp de Tarragona	18
FA de l'Ebre (Tortosa)	24
Total Catalunya: 8 federacions	242 sindicats
Total Espanya: 57 federacions	3.352 sindicats

Hom havia assolit així un complet grau d'estructuració, que, no cal dir-ho, respectava bastant estrictament la divisió episcopal de Catalunya. De tota manera, és difícil d'avaluar sense estudis més aprofundits la força real d'aquest moviment sindical catòlic agrari. I especialment el caràcter social real del mateix. Sembla clar, en qualsevol cas, que en l'articulació associativa dels camperols catalans aquest sindicalisme catòlic tingué també un paper important, al costat certament del moviment de la Unió de Rabassaires, i de l'associacionisme més estretament relacionat amb el moviment obrer cenetista. A notar la importància d'uns hipotètics treballs

d'investigació que aclarissin la relació entre ells i, en especial, del sindicalisme catòlic agrari i l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

+ + +

L'intent d'endegar un moviment sindicalista catòlic a Catalunya, intent iniciat per Gabril Palau, fracassà clarament en el món obrer urbà i industrial. De fet, només són esmentables com a sindicats amb alguna força -tanmateix, comparativament bastant ridícula- la Unió de Dependents i Empleats del Comerç, el Sindicat Barceloní de l'Agulla i la Federació Sindical d'Obreres, i la secció del SCFE de Barcelona; fora de Barcelona, la secció ferroviària de Vic i el Sindicat Catòlic d'Oficis Varis de Terrassa. Molt poca cosa per a afrontar la febre sindicalitzadora que es desferma a Catalunya arran de la Primera Guerra Mundial. La qüestió és, en el fons, que el camí augurat pel Sindicat Catòlic de Ferroviaris Espanyols, un camí significativament de federació d'ofici, no fou atractiu a Catalunya. El catolicisme social, sigui per manca de suport patronal, o de la jerarquia eclesiàstica, sigui per raons més profundes i complexes, fou incapaç a Catalunya d'oferir un model de sindicalització que aturés o discutís la hegemonia del sindicalisme revolucionari. És a partir d'aquest fet, elemental si es vol, que cal veure l'elaboració d'un model diferent, el dels sindicats lliures.

El catolicisme social a casa nostra hagué de refugiar-se en el terreny de l'estudi social, en el terreny de la sociologia, més que no en el de l'organització obrera. En aquest sentit, cal pensar en la tasca de la pròpia Acció Social Popular (i després de l'Acció Popular), però sobretot en la tasca de Miquel Sastre i Sanna, primer individualment i després des de la Cambra de Comerç, en la del Museu Social, especialment amb Josep M. Tallada i Josep Ruiz Castellà; en fi, en la feina de Manuel Escudé i Bartolí a partir de l'Ajuntament de Barcelona. Significativament, la pràctica totalitat dels "tècnics" socials foren aquells anys catòlics militants ⁵⁵.

En definitiva, el catolicisme social el 1918-20 apareixia fonamentalment adreçat a tasques assistencials i de beneficiència, i a una certa lluita ideològica més aviat marginal respecte de la població obrera; de forma més indirecta, tenia una major importància l'esforç sociològic, d'estudi de la realitat social. Un cas a part el constituïa el moviment del sindicalisme catòlic agrari.

L'aparició, el 1919-20, dels sindicats lliures significa una ruptura amb tot aquest obrerisme catòlic, per més que l'impuls partís d'un grup d'obriers tradicionalistes. Costa el no veure la seva primera etapa com a una prolongació força pura i simple de l'interès de la patronal per a colpejar directament, i de manera violenta, els dirigents sindicals de la CNT a Barcelona. El nou fou que, ara, hom unia directament l'exercici de la violència amb una proposta teòrica de sindicalisme aconfessional. I òbviament això no es pot veure deslligat del fracàs d'un obrerisme catòlic que no havia sabut aturar l'ascens organitzatiu i polític de la classe obrera a Catalunya. Cal no oblidar que per a la patronal, i de manera més complexa, també per a molts sectors de les classes dominants, ni l'estat, ni el reformisme obrerista dels catòlics, semblaven capaços en aquells moments d'aturar els obrers. De manera immediata, el que calia era la repressió i desorganització de la CNT (mitjançant l'ús, de bandes parapolicials, els militars, els sindicats lliures o el que fos), després, hom podria parlar d'instruments de negociació adequats i, també, de la "vertadera" representació dels treballadors.

Ara bé, el fet és que la violència sindical era real i la CNT no havia escapat a la mateixa. Havia alguna cosa certa en l'acusació que des d'un començament feren els del lliure sobre la violència exercida pels dirigents i sindicalistes confederals sobre els mateixos treballadors. Així, el combat entre els del lliure i els de la CNT pogué" ésser presentat com a una lluita entre pistoles de signes diferents, i necessàriament hom no ha de minimitzar que inclús molts obrers ho entenguessin d'aquesta manera. El cert és que al costat del grup fundador d'obriers jaimistes, aviat els del lliure comptaren amb bastants dirigents sindicals reals, amb experiència) que havien xocat amb els nous dirigents confederals també, i potser més important, que, amb pistoles i coaccions directes, els del lliure a partir de 1921 començaren a comptar amb sindicats efectius, amb una penetració al món obrer, moltíssim més real que l'aconseguida Per l'obrerisme catòlic tradicional. Significativament, fou llavors que de veritat hom intentà la formulació d'un sindicalisme professional, reivindicatiu a la fi, que no podia desembocar en altra cosa que en el corporativisme ⁵⁶.

3. LEGISLACIÓ I ACTUACIÓ REFORMISTES DE L'ESTAT

Deixant de banda el primer intent d'actuació reformista en matèria obrera, de 1883, amb la Comissió de Reformes Socials, intent ja comentat en la primera part d'aquest treball, és clar que l'estat espanyol no inicia un camí d'intervencionisme en matèria laboral fins al començament de segle. No es tracta aquí de repetir el ja dit sobre el substracte ideològic del canvi, del tímid i difícil abandonament de la filosofia conservadora dominant al llarg del segle XIX, filosofia que només assignava a l'estat el paper del garant de l'ordre públic i deia respectar la llibertat en les relacions laborals. Ara voldria fer una altra cosat resseguir les realitzacions concretes de l'intervencionisme estatal fins el 1923 i valorar el seu abast real, respecte sobretot el cas català.

Les primeres lleis regulant matèries de treball foren la llei de 30 de gener de 1900 sobre accidents de treball (reformada per la de 10 de gener de 1922 i incorporada al Codi del Treball del 23 d'agost de 1926) i la llei de 13 de març de 1900 fixant les condicions de treball de les dones i els nens (reformada per les del 8 de gener de 1907 i RD del 21 d'agost de 1923). Respongueren al nou aire del govern "regeneracionista" de Silvela (4 març 1899-21 octubre 1900), amb Manuel Duran i Bas a Gràcia i Justícia, el general Polavieja a Guerra, Dato a Governació, Fernández Villaverde a Hisenda, el marquès de Pidal a Foment, el comte almirall José Gómez Ineaz a Marina. Dato fou l'impulsor d'aquestes lleis. Tanmateix, no interessa tant l'anàlisi i explicació detallada de les dues primeres i pioneres lleis socials -que d'altra banda trigarien a tenir una real efectivitat- com l'anàlisi dels mecanismes mitjançant els quals el nou govern pensava articular la seva intervenció en matèria social. I val a dir que en aquest sentit apareixen amb força claretat -que malgrat les dificultats i la seva poca eficàcia tindran una llarga continuïtat- els eixos a partir dels quals l'estat vol actuar:

a) Obtenció d'un coneixement de la realitat social del país que permeti l'articulació d'una política "profilàctica", És a dir, creació d'un instrument d'investigació social i ordenació de les diverses propostes de "solució del problema social". El nom d'això no és altre que el de l'Institut de Reformes Socials.

b) Creació d'unes institucions específiques que afavoreixen una negociació "laboral" entre patrons i obrers i limitin tant les vagues "laborals" com els desordres

socials. Aquí, la pedra filosofal no és altra que la idea de negociació mixta: jurats mixtes, tribunals industrials, comitès paritaris, jurats mixtes republicans.

c) Elaboració d'una legislació social que completi (i permeti) l'actuació de la negociació mixta, sempre amb l'objectiu de separar les reivindicacions laborals de les polítiques, en el supòsit que la millor manera d'aturar el "perill obrer" (és a dir, que els obrers posin en qüestió les bases de la societat) és la fixació d'una protecció legislativa de l'obrer "en la mesura que la realitat econòmica i social del sistema ho permeti".

És clar que per a tirar endavant aquest programa d'actuació caldria no ja l'afirmació del paper de l'estat com a òrgan social que està per damunt dels patrons i obrers, sinó la creació d'una infraestructura burocràtica, i en especial una política d'inspecció del compliment de la legislació.

Ja he insistit prou, en un altre lloc, en el paper assignat a l'Institut de Reformes Socials i al seu origen més immediat, en especial l'intent de l'Institut del Treball de Canalejas. Aquí em cal referir-me sobretot als punts b) i c) esmentats, que, en definitiva, posen de manifest la realització d'aquesta política.

La jurisdicció i procés especials en el món del treball nasquéren a Espanya amb la llei de Tribunals Industrials de 1989, en la qual, per primera vegada, hom establí òrgans jurisdiccional especials als quals s'atribuïa el coneixement de les reivindicacions civils que sorgissin entre patrons i obrers sobre incompliment o rescisió de contractes laborals ⁵⁷. Ara bé, la història dels jurats mixtes era llarga. Fou inicialment una reivindicació obrera, especialment el 1855, tímidament recollida al projecte de llei sobre exercici, policia, jurisdicció i Inspecció de la indústria manufacturera presentat (però no discutit) per Alonso Martínez a les corts el 8 d'octubre de 1855 (hom pretengué l'establiment de "jurados de prohombres de la indústria" elegits a mitats per patrons i obrers, nomenats pel govern i presidits pel jutge de pau). De nou, el tema fou presentat pels obrers a les corts constituents de 1869: cal només recordar l'exposició presentada a les corts per Pau Alsina el 19 d'abril de 1870 amb 8.000 signatures des de Barcelona; ara hom pretenia que de forma separada jornalers i fabricants, sota la presidència de l'alcalde, triessin 12 individus de la respectiva classe i després els obrers en triarien 3 dels candidats de la patronal i la patronal 3 dels candidats obrers; hi hauria 2 presidents (un obrer i un patró) ⁵⁸. Durant la Primera República cal pensar en la llei Benot de 24 de juliol de 1873 (prohibició del treball als

menors de 10 anys i restricció de la jornada als menors de 15) que en l'article 8 parlava d'uns jurats mixtes d'obrers, fabricants, mestres d'escola i metges presidits pel jutge municipal per a la inspecció del compliment de la llei; i sobretot en el projecte de llei del Ministre de Foment J.F. González del 14 d'agost de 1873 que creava uns jurats mixtes (jurisdiccionals) per a dirimir totes les diferències que poguessin sortir entre propietaris i obrers, amb unes fórmules d'elecció semblants a les de 1855: havien de constituir-se per acord de les diputacions provincials, compostos de 8 persones bé per acord d'aquestes, bé per acord de l'ajuntament. El projecte es referia tant al treball industrial com a l'agrari. Aquests intents, lligats als moments de canvi polític (1855, 1870 1873) de fet només posaren de manifest la incapacitat de les classes dominants espanyoles per a assumir el tema. I és important, d'altra banda, diferenciar aquests intents, tots jurisdiccionals, és a dir, que pretenien crear un marc jurídic adequat a la resolució dels problemes entre els obrers i els patrons, en la consideració implícita que la jurisdicció "ordinària" (el dret civil) no era adequada per a aquella mena de problemes, de l'existència més o menys ocasional o més o menys permanent de jurats mixtes voluntaris per a la conciliació davant un conflicte. Alhora, també és important fer una altra distinció: en aquests projectes hom no reconeixia un paper als jurats en la resolució de conflictes col·lectius (per a començar, encara no estava reconegut el dret d'associació obrera) sinó en els conflictes individuals. Com a màxim, davant els conflictes col·lectius els projectats jurats podrien tenir un paper conciliador. Imperava, és clar, la filosofia de la "igualtat davant la llei i la por a les coalicions obreres.

L'entrada del reformisme krausista en les estructures estatals tingué, com és sabut, una primera expressió important en la Comissió de Reformes Socials. Al RD fundacional de la Comissió, el 5 de desembre de 1883 ⁵⁹, ja s'insta la comissió per a preparar aviat un projecte de llei sobre "jurados mixtos como medio de resolver las cuestiones entre obreros y fabricantes y mantener las mejores relaciones entre capitalistas" y obreros; casos en que pueden ser obligatorios; reglas para su formación y ejercicio; sanción de sus sentencias". Després de la informació oral practicada (1884-89) en la qual havia algunes preguntes (16, 17, 18, 19) referents als jurats mixtes existents, del seu procés de constitució (amb intervenció o no de l'autoritat), abast de la seva actuació (litigi en torn dels contractes establerts ja, o també referents a salaris, hores de treball, etc), hi hagué el primer avantprojecte de 1891: Bases para un

proyecto de ley estableciendo los jurados mixtos en España. Aquest, pretengué l'establiment d'uns jurats industrials integrats per 3 seccions: delegació tutelar, mesa de conciliació i sala jurisdiccional (és a dir, inspecció, conciliació, jurisdicció) i molt basat en l'actuació dels jutges. Entenia en tota mena de contractes de treball i qüestions salarials. Hi hagueren més propostes aquestes individuals, a la Comissió i la de Miguel de Castells, regulador per conciliació i arbitratge dels conflictes individuals i col·lectius, d'un Jurat arbitral de la indústria i del treball, presidit per l'alcalde i un Tribunal mixte de la Indústria i del Treball, presidit pel jutge de primera instància; el de Daniel Balaciart (18 de maig de 1891) sobre jurats mixtes de consulta i arbitratge, sense paper jurisdiccional) finalment, el 19 de juny de 1893 la Comissió aprova un "dictamen preparando un proyecto de ley para establecer los Jurados Mixtos en España". Hom partia del fet del projecte de Castells i creació d'un jurat arbitral, presidit per l'alcalde, i del tribunal mixte, presidit pel jutge de primera instància; distinció entre conflictes individuals i col·lectius, aquests últims, exclosos de la jurisdicció del tribunal⁶⁰.

En tot aquest seguit de projectes hi ha alguns fets importants que toquen els temes polèmics entorn la qüestió, temes que expliquen les dificultats que tenien les veus reformistes estatals per a imposar-se:

1) S'ha d'atribuir a les relacions laborals una jurisdicció específica que "protegeixi" els obrers? No n'hi ha prou per a això amb la jurisdicció ordinària? Amb aquest punt el que hi ha en el fons és la discussió de la necessitat que l'estat adopti una política intervencionista en el tema laboral fora de la simplement repressiva, Els tribunals per tant, cas que siguin útils, han d'ésser de conciliació, d'arbitratge o de jurisdicció? Dit d'una altra manera: voluntaris o ocasionals per a resoldre un conflicte concret, o obligatòria i permanents, amb el compromís de crear un marc institucional estable per a la resolució dels conflictes?

2) En estreta relació amb el tema anterior: els possibles tribunals mixtes han d'acceptar la negociació col·lectiva entre patrons i obrers, o simplement han de resoldre els problemes "individuals" que es presentin entre un patró i un obrer. Cal que la conciliació o l'arbitratge accepti el caràcter col·lectiu, per què fer-ho jurisdiccionalment? D'aquesta manera, no es posaria totalment en qüestió un dels drets tradicionals de la patronal: considerar la seva relació amb els obrers com a simple relació individual?

Òbviament, això porta a la necessitat (conveniència o no) d'acceptar i regular el dret de coaligació i de vaga dels obrers, i d'altra banda, a la por de la patronal de perdre força davant l'obrer.

3) L'acció dels tribunals ha de circumscriure's simplement a la interpretació i inspecció dels contractes establerts lliurement entre els patrons i els obrers o ha d'estendre la seva acció al mateix contingut dels contractes i totes les qüestions de les relacions laborals? És a dir, pot el tribunal industrial discutir i fixar uns contractes de treball que toquin tots els aspectes de la relació laboral?

En definitiva, i en el fons, sempre hi ha la negativa i la resistència de la patronal (i de les classes dominants espanyoles) a cedir poder i força a la classe obrera. Les veus reformistes que asseguruen que el perill serà menor si això es produeix, són veus que apareixen com a il·lusòries i abstractes per a molts patrons, com veurem més endavant.

Que el reformisme era feble dins l'estat era fàcil de veure. I no ja perquè no fou capaç el segle XIX d'articular una política d'intervenció social, sinó sobretot perquè precisament quan ideològicament sembla dominant, és a dir, quan els successius governs de començaments de segle assumeixen la idea de l'intervencionisme, els costa molt tirar cap endavant amb el tema: la resistència ara del congrés de diputats, ara del senat, ara directament de les institucions econòmiques del país, impedeixen l'avenç o n'altera molt el contingut.

Amb les lleis sobre accidents de treball (i de regulació del treball dels menors) de 1900, Dato pretenia inaugurar no sols una legislació social sinó també l'establiment d'una jurisdicció especial amb jurats especials o tribunals del treball. A l'espera de l'establiment d'aquesta, l'observància de la llei fou encomenada primer als jutjats de primera instància i molt poc després (amb la llei del 13 de març de regulació del treball infantil) ⁶¹ a unes juntes provincials (amb el governador civil, un vocal tècnic proposat per la Reial Acadèmia de Medicina i per representants de les juntes locals) i unss juntes locals (amb l'alcalde, el rector, el metge titular i un nombre igual de treballadors i patrons fins a un màxim de 6 per cada classe). Dato no pogué anar més endavant i, d'altra banda, el mateix contingut de les lleis fou discutit i en part alterat en contra dels obrers perquè la patronal aconseguí (octubre 1903) que si es establí un contracte amb una companyia asseguradora podia fixar la remissió de les parts a un determinat jutjat

(usualment fora del lloc, amb la qual cosa l'obrer afectat havia d'anar lluny de casa) i que (RD 4 octubre de 1916) la patronal podia allargar molt el procés mitjançant el pas del tema del procés civil al penal.

Els temes polèmics que hem esmentat abans dugueren a la distinció entre consells de conciliació i arbitratge -que hom pretenia referir als conflictes col·lectius- i els tribunals industrials (referits als conflictes individuals). La qüestió partí -fet ja assenyalat per Mortejo, catedràtic de procediments judicials de la Universitat de Madrid, de la consideració que com a institució jurídica el jurat mixte només podia intervenir en afers relacionats amb el compliment "de los contratos libremente celebrados entre patronos y obreros". Per a resoldre sobre sous, hores de treball, etc, només cabia la solució voluntarista: la conciliació o l'arbitratge. Conforme a aquesta distinció treballà a partir de 1901 la Comissió de Reformes Socials i després l'IRS. En especial, cal esmentar l' avantprojecte Dictamen preparando un proyecto de ley para estableciendo los Tribunales Industriales, del 18 d'abril de 1901, presentat per Pedro Moreno Rodríguez i el Proyecto de ley acerca de Consejos de Conciliación, del 27 de novembre de 1901, presentat per Moreno Rodríguez, Ugarte, Conde y Luque, Salas Masriera. Aquest dos avantprojectes serviren de base a les lleis de 1908, però aquestes no es dictaren abans malgrat l'esforç de García Alix, ministre de governació (govern Fernàndez Villaverde) el 1903-04 o de Romanones (president govern Moret) el 1905-06. I és que si per un costat, hom semblava haver tallat un dels temes polèmics entorn de la negociació mixta (el de l'obsorvència de contractes establerts i el de la fixació d'aquests contractes) amb la distinció entre Tribunal Industrial (jurisdiccional, d'obligat compliment) i el Consell de Conciliació (voluntari), calia aclarir també el tema de l'abast simplement individual o col·lectiu de les negociacions laborals.

Això darrer significava la fixació i regulació del dret de coaligació i de vaga. El projecte de coaligació i vagues -també sorgit inicialment de la CRS- fou presentat a les corts per Alfonso González (president del consell de ministres, Sagasta) el 29 d'octubre de 1901, però no arribà a discutir-se, i posteriorment el 1905-06 per Romanones, en què fou discutit però no aprovat. L'aprovació definitiva dels 3 projectes de llei no es produí fins el 1908, durant l'etapa del govern Maura, essent ministre de governació Juan de La Cierva. La llei de Vagues i Coaligacions fou discutida i aprovada al senat, però no passa al congrés fins la legislatura de 1909 (s'aprovà el 27 d'abril de 1909); els

projectes sobre Consell de Conciliació i Arbitratge Industrial i sobre Tribunals Industrials es convertiren en llei el 19 de maig de 1908 ⁶².

Quina era, a la fi, després d'un llarg camí, la solució reformista aportada per l'estat davant el tema de les relacions entre patrons i obrers? Molt esquemàticament:

-El dret dels obrers a la vaga i el dels patrons a l'atur era reconegut i hom diferenciava entre conflictes legals i ilegals. Tenien competència per a conèixer les infraccions de la llei els tribunals municipals pel procediment dels judicis de faltes (aquesi tribunals municipals foren instituïts per Maura el 5 d'agost de 1907). Quan es preparava una vaga o un atur, els obrers o els patrons havien de comunicar-ho als president de la Junta Local de Reformes Socials (és a dir, a l'alcalde) expressant causes, empresa i obrers afectats. Llavors s'iniciava el procés següent:

- L'escrit era tramés a l'altra part, que podia acceptar o no els bons oficis del president. Si no ho acceptava, es considerava que ja s'havia intentat la conciliació. Si s'acceptava, calia un escrit. El consell de conciliació estava format per 6 jurats, 3 de la llista elegida pels patrons i 3 de l'elegida pels obrers (conforme l'article 13 de la llei de Tribunals Industrials) i designats pel president. Davant el consell, els afectats exposaven els fonaments de les seves pretensions. Si no hi havia avenència, es proposava a les parts l'arbitratge i, acceptat, es redactava l'escritura del compromís dictat, mitjançant laude, per l'àrbitre o àrbitres designats. Es obvi que en el cas dels conflictes col·lectius, no existia una funció jurisdiccional ni procés; existia una típica conciliació que podia o no desembocar en l'arbitratge (arbitratge sempre reservat per als casos de conflicte col·lectiu). Als tribunals industrials hom reservà les reclamacions civils entre patrons i obrers o entre obrers d'un mateix patró, derivades de l'incompliment o rescissió dels contractes d'arrendaments de serveis, treballs i aprenentatge (encara que això d'una forma no exclussiva, ja que era possible l'apel·lació a la jurisdicció ordinària o el compromís, mitjançant àrbitres), també, els plets derivats de la llei d'Accidents del Treball de 1900 (atribuïts provisionalment als jutges de primera instància). És a dir, els tribunals industrials resolien casos individuals de compliment de contractes. La llei no creava de per sí els tribunals sinó que simplement facultava el govern per a fer-ho, després d'escoltar el parer de les juntes locals i provincials de reformes socials, cambres agrícoles i de comerç o altres entitats afectades. El Tribunal era presidit per jutge de primera instància i format per 6 jurats, 3

designats pel litigant obrer d'entre els que figuressin a la llista elegida pels patrons i 3 designats pel [...] llista elegida pels obrers, més dos suplents» El tribunal en ple era compost per 14 jurats (7 patrons i 7 obrers) també designats per les parts: era el que coneixia els "recursos d'apel·lació". Els recursos de nul·litat anaven a càrrec de la Sala Civil de l'Audiència Territorial, sense jurats. El procediment per a l'elecció de les llistes de jurats era el següent: el president de la Junta Local de Reformes Socials publicava el RD de creació del Tribunal i concedia un mes per a la inscripció a les llistes electorals dels patrons i obrers (hi havia unes certes condicions per a fixar la capacitat electoral: impeditos físics, condemnats, etc). El cos de jurats era de 15 triats per patrons i altres 15 triats pels obrers i si els electors inscrits eren més de 20 i 2.000 respectivament (si en nombre era major hom podia arribar als 30 i 30). Per a ésser jurat, no calia ésser patró o obrer.

Com és lògic, aquesta formulació feia molt aleatòria la representativitat dels tribunals (la inscripció al cens era voluntària) i, d'altra banda, tendia a minimitzar el pes de la representació obrera per diversos motius concrets, amb especial referència als procediments d'actuació. Admesa una demanda pel jutge (el president) hom citava les parts a la conciliació en el termini de 6 dies sense presència del jurat. Si l'avenència no s'aconseguia, les parts designaven els jurats (i un suplent). El judici havia de fer-se en un termini de 8 dies. Si un jurat no assistia era substituït pel suplent. Si mancaven dos jurats no podia celebrar-se el judici i si malgrat successives suspensions no arribava a constituir-se el tribunal, els obrers demandants no podien acudir a la jurisdicció ordinària. Era obvi que amb aquestes deficiències l'òrgan jurisdiccional tant desitjat fou ineficaç, tant perquè pocs tribunals arribaren a constituir-se realment com perquè si es constituïen era molt difícil que la patronal no pogués colapsar el seu funcionament. En definitiva, aquesta primera i tardana realització del programa reformista i intervencionista en matèria social fou un clar fracàs precisament des del mateix moment de la seva promulgació. Potser l'única conquesta real, malgrat totes les limitacions, fou la del reconeixement del dret de vaga i coaligació. La "conciliació" i l'"arbitratge" eren simplement voluntaris, la qual cosa volia dir que podien actuar si hi havia un clima de convivència laborals però no en cas contrari; l'obrer, de fet, continuà desemparat legalment davant la voluntat del patró, donada la ineficàcia dels tribunals industrials.

Una bona mostra del tarannà de la patronal davant tots aquests intents reformistes pot ésser l'escrit publicat a Barcelona el 1902 per les associacions de fabricants de les conques del Ter i Fresser contra els jurats mixtes. L'escrit no pot ésser més explícit. Hom ironitza sobre l'intent del govern de "poner un dique al incremento que va tomando en España la cuestión social, con su lúgubre cortejo de huelgas y motines" mitjançant una llei de jurats mixtes. Els autors estaven preocupats. Sobretot per les vagues. Calia una estadística social que altres països tenien per a conèixer "el serio quebranto que las huelgas significan para la riqueza pública" Com prevenir els conflictes o al menys resoldre's pacíficament? Si hom pensa en jurats mixtes, hi havia dos aspectes a considerar:

1) Imposar un arbitratge obligatori mitjançant un tribunal mixte de "caràcter permanent per a la solució de tota classe de conflictes.

2) Imposar una conciliació i arbitratge purament voluntari per a les parts, també mitjançant un jurat mixte de caràcter permanent per a la solució de totes les diferències.

La patronal adreçà tots els seus millors arguments contra "l'arbitratge obligatori": no existien en cap lloc; calia no confondre'ls amb els consells de treball de França, oficines d'estudi per a oferir explicació sobre les condicions reals. No era de dret imposar a les parts l'obligació de sotmetre's a la decisió d'arbitri que no havien designat lliurement, sobretot perquè conculcava "la libertad de trabajo, base y fundamento de la moderna organización industrial, y la libertad de contratación, uno de los principios más indiscutibles de nuestro Derecho privado" ⁶³. Fins i tot un socialista com Jaurès n'era contrari i sols Millerand intentava parcialment imposar-ho.

Però tampoc era massa partidària de l'arbitratge voluntari. Calia plantejar-se si eren viables uns tribunals d'arbitratge constituïts per l'estat per a que poguessin acudir-hi lliurement les parts enfrontades. Podrien evitar les vagues? Hi havia moltes dificultats i quines competències atribuir la jurat? coneixement de conflictes col·lectius referits exclusivament a les condicions de treball? també els d'ordre intern de les fabriques? i les diferències individuals de caràcter purament jurídic, producte d'incompliment del contracte de treball?

Si hom suposava tot això resolt, sorgien llavors greus qüestions: 1) ningú podria creure que les parts estarien d'acord en sotmetre la qüestió dels salaris als jurats

mixtes. El patró era l'únic que amb un perfecte coneixement de causa (despeses de la producció i preus de venda) podia apreciar si seria o no ruïnós un augment de sou, "y no puede admitirse, en el terreno del Derecho y de la Libertad, que entidades extrañas, bajo pretexto de resolver con completo conocimiento de causa el conflicto planteado, pudieran proceder a lo que las leyes prohíben a los mismos tribunales de Justicia, ó sea a una revisión general de la contabilidad y a una pesquisa o reconocimiento, también general, de la documentación del establecimiento del comerciante o patrono". I sense això, la decisió del jurat no podria tenir cap garantia; 2) tampoc poden anar al jurat altres qüestions d'ordre intern com és fet que un patró admeti un obrer ja acomiadat o acomiadat algun obrer no associat; "el patrono no puede exponerse a que un fallo del jurado mixto desconozca su autoridad de dueño, introduciendo en su establecimiento el desprestigio y la indisciplina") 3) Tampoc poden anar-hi afers relacionats amb l'organització dels treballs als tallers, perquè no es pot negar al patró el dret a organitzar el treball en la forma i amb el personal que vulgui (mentre mantingui "la salubridad e higiene, a la moral y a la seguridad de los obreros, que son cuestiones de interés público").

És a dir, no es veu massa que el patró pugui anar a l'arbitratge voluntari. Però, a més, quina garantia hi ha del compliment de les decisions dels jurats? No hi ha manera d'establir una sanció equitativa i eficaç. Les condicions de les parts són molt diferents per un costat, els patrons ("personas fácilmente determinables, y con bienes conocidos para responder de sus actos y omisiones"), de l'altres "una masa anónima, variable e indeterminable, constituida o no en Asociación, però sin fondos o bienes conocidos con que responder de las condenas pecuniarias que se les impone". A més, si hom pensa en penes de "privación de libertad", com obliguen als obrers que parlen en nom d'uns representants? ⁶⁴

Quina garantia hi havia que els veredictes fossin justos i imparcials? Si la composició és meitat i meitat no hi haurà mai acord per majoria ("entre dos fuerzas iguales, casi siempre opuestas por sus intereses y por sus tendencias"). Si es dona vot preponderant al president, com sotmetre's a la decisió, d'algú no triat per les parts (si és de l'estat) i si és triat com esperar que no respongui als desitjos dels que el triaren?

Per acabar, com elegir els membres del jurat? Per elecció, però si el cos electoral està format per associacions o sindicats, hom deixa fora els obrers i patrons no associats (hom va al sindicat obligatori, "o sea la negación de la libertad individual") ⁶⁵.

Quina era la conclusió final, després de fer un repàs de la situació a Europa? Existien uns instruments de conciliació i arbitratge voluntaris, però els organitzats per l'estat foren sempre un fracàs. Només han donat resultat "los debidos exclusivamente a la iniciativa privada de las partes interesadas" i "amparada por el más absoluto respeto a la libertad de trabajo". L'estat cal que deixi a patrons i obrers l'exclusiu empar del dret comú, com es fa a Gran Bretanya. Ara bé, a Espanya era impensable, donada la situació real, que sorgissin aquestes iniciatives. Calia que el govern les provoqués per mitjans indirectes ⁶⁶:

—difondre instrucció per a elevar cultura general del país.

—fomentar organitzacions d'associacions professionals perquè aquestes assoleixin estabilitat.

— cercar fórmules per a resoldre en el seu origen el conflicte individual (jurídic) i impedir així la seva extensió.

—potser, llei de contractes de treball i tribunals per a estudiar el seu conjunt.

Fins aquí, una opinió de la patronal catalana, que crec ben representativa, davant els intents reformistes sobre jurats mixtes i tribunals industrials.

D'altra banda, davant la inviabilitat de la llei de 1908 sobre Tribunals Industrials, aviat hom intentà la seva suspensió i reforma. Així, l'IRS el 16 de juliol de 1910, durant el govern Canalejas, El mateix IRS preparà un nou projecte, llegit el 16 de gener de 1912 al senat pel ministre de governació, i posteriorment al congrés. La nova llei de 22 de juliol de 1912 presentà diversos canvis importants ⁶⁷:

1) Disminuïa el nombre de jurats i hom canvià la forma de designació. Ara sota la presidència del jutge de primera instància hi havia quatre jurats (dos i dos) designats no per les parts sinó a sort.

2) A Madrid i Barcelona, i després a altres capitals, hom creà uns jutjats especials amb jutge i personal auxiliar sense altres funcions. En altres casos hom passava a retribuir el personal judicial. Aquest havia estat un obstacle important per al funcionament dels anteriors tribunals industrials.

3) El cos de jurats del territori era de 20 elegits per obrers i 20 pels patrons (en relació a 2.000 i 25 electors; si aquestes xifres eren més altes podia arribar-se a 35 de cada classe). El càrrec de jurat continuà biennal i obligatori un cop admés, però ara era retribuït.

4) Hom suprimí la possibilitat de sotmetre's a la jurisdicció ordinària. En definitiva continuà la jurisdicció dels tribunals industrials sobre les reclamacions civils sobre incompliment o rescisió dels contractes d'arrendament de serveis, treball i aprenentatge i plets sorgits de l'aplicació de la llei d'accidents de treball. Els tribunals coneixien de les reclamacions civils sorgides sobre incompliment o rescisió dels contractes} la seva funció es limitava a la interpretació d'aquests, no a l'establiment de noves bases de treball.

5) Regulació detallada de la competència (no en parlava la llei de 1908).

6) Procediment: hi hagué declaració expressa de gratuïtat (la qual cosa a la fi fi afavorí la patronal), Presentada la demanda el jutge examinava la "competència per raó de la matèria" del tribunal i, admesa, fixava dins els 8 dies següents la data de conciliació de les dues parts. Fracassada aquesta, llavors es sortejaven els jurats (hi havia possibilitat de recusació). Dins els 8 dies següents havia de celebrar-se el judici. Si no compareixia el demandant dues vegades se li imposava una multa. Si mancava el demandat podia prosseguir el judici (després d'una segona falta). Si ho apareixien els jurats (principal causa del fracàs de la llei de 1908) se'ls tornava a citar i si tampoc hi anaven el Tribunal per dia la jurisdicció i el procés continuava sols davant el jutge de primer instància en tràmits de judici verbal.

La implantació real dels Tribunals no fou espectacular, sinó més aviat lenta i plena de problemes. La primera informació estadística sobre la seva activitat no aparegué fins el febrer de 1918, i això ja pot ésser un índex de la lentitud en la seva implantació. Per a Catalunya he pogut elaborar la següent taula, amb dades de 1912-16, 1917 i 1919 ⁶⁸.

AFERS TRAMESOS PELS TRIBUNALS INDUSTRIALS A CATALUNYA EL 1912-1919 (1)

	ACCIDENTS					CONTRACTE DE TREBALL					VARIS					TOTALS										
	AV	SEM	DES	AL	TO	AV	SEM	DES	AL	TO	AV	SEM	DES	AL	TO	AV	SEM	DES	AL	TO						
BARCELONA	1912-1916	166	368	325	12	831	430	834	595	12	1536	-	-	-	-	-	-	-	-	-	296	4201	920	25	2978	
	1917	-	82	465	495	692	-	232	426	-	428	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1100
	1918	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ARCAIS DE MAR	1912-1916	281	31	50	-	362	25	409	83	-	219	-	-	-	-	-	-	-	-	-	306	438	431	-	581	
	1917	1	3	-	-	4	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	5	
	1918	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3	
GARA	1912-1916	1	3	1	2	41	3	3	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	10	1	2	13	
	1917	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	1918	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
MARRESA	1912-1916	5	8	9	-	22	6	2	7	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	10	16	-	33	
	1917	1	2	1	-	4	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	2	1	-	7	
	1918	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2	
GIRONA	1912-1916	-	1	-	-	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2	
	1917	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	1918	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
MATARO	1912-1916	-	-	-	-	-	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3	
	1917	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	1918	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
TOTALS	1912-1916	149	412	416	12	1916	149	412	416	12	1916	149	412	416	12	1916	149	412	416	12	1916	149	412	416	12	1916
	1917	1	3	1	2	41	3	3	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	10	1	2	13	
	1918	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3	

AV : Avinenga
SEM : Sentencia

DES : Deserhiaccio
AL : Altres

TO : Total

AFERS TRAMESOS PELS TRIBUNALS INDUSTRIALS A CATALUNYA EL 1912-1919 (II)

	ACCIDENTS					CONTRACTS DE TREBALL					VARIS					TOTALS					
	AV	SEN	DES	AL	TD	AV	SEN	DES	AL	TD	AV	SEN	DES	AL	TD	AV	SEN	DES	AL	TD	
REUS																					
1912-1916																					
1917																					
1918																					
1919																					
ST. FELIU DE LLOB.																					
1912-1916																					
1917																					
1918																					
1919																					
TERRASSA																					
1912-1916																					
1917																					
1918																					
1919																					
VILANOVA I LA GEL.																					
1912-1916																					
1917																					
1918																					
1919																					
STA. COLOM DE TARR.																					
1912-1916																					
1917																					
1918																					
1919																					
ESPALAYA																					
1912-1916																					
1917																					
1918																					
1919																					

AV : Avenença
SEN : Sentència

DES : Desestimació
AL : Altres

TD : Total

Deixant de banda la possible importància del tema per al desenvolupament del dret del treball a Espanya, és força clar que els tribunals industrials no alteraren massa a la pràctica -i fins a 1920 com a mínim- el caràcter de les relacions patró-obrer. Les xifres són petites. En qualsevol cas, era obvi que els tribunals industrials no podien fer gaire cosa per alterar el signe dels problemes amb la patronal. Malgrat l'esforç reformista, continuà pendent sobretot la qüestió de trobar una fórmula -una intervenció estatal eficaç- per a reduir la violència social de les relacions laborals.

+ + +

La llei de 1908 (Llei de consells de conciliació i arbitratge industrial, 19 de maig de 1908) i la de 1909 (Llei de vaga i coaligació, 27 d'abril de 1909) consagraven la petició dels industrials del Ter: la conciliació voluntària per als conflictes socials. Fou un fracàs estrepitos. I no ja sols a Catalunya, sinó a tota Espanya. Segons Zancada ⁶⁹, entre 1908-14 varen resoldre sols 22 vagues (sobre un total de 986). Ja hem dit que la llei de 1908 donava un paper important per a intentar la conciliació al president de la Junta Local de Reformes Socials, és a dir, a l'alcalde. En la pràctica, sembla que els consells de conciliació tendiren a confondre's amb aquestes juntes locals, que com és sabut, tenien tot un altre caràcter, caràcter bàsic d'ajuda a l'execució de la legislació del treball (amb serveis d'inspecció i estadística) i a "afavorir l'acció social i governativa en benefici de la millora o benestar de les classes obreres".

A Catalunya, una petita història d'aquestes juntes és la següent ⁷⁰. La primera Junta Local de Reformes Socials de Barcelona es constituí el juliol de 1900, amb 6 patrons, 6 obrers, més l'alcalde (president de la junta) i el rector més antic com a representant de l'autoritat eclesiàstica conforme RO del 9 de juny de 1900. Per la seva banda, la Junta Provincial es formà el 29 de 1900: 13 individus dels 13 partits judicials de Barcelona: 12 patrons i un obrer. Presidia el governador civil i comptava amb un vocal tècnic proposat per la Reial Acadèmia de Medicina. Les 2 juntes es formaren, de fet, conforme la RO esmentada que desenvolupava la llei de 13 de març de 1900 sobre el treball de dones i nens (reafirmat el procediment pel Reglament de la Llei de 3 de novembre de 1900). Aquestes juntes serien modificades posteriorment amb la creació de l'Institut de Reformes Socials (RD del 23 d'abril de 1903 i reglament de 15 d'agost de 1903), més específicament per RO del 3 d'agost de 1904, però no se n'alterà la

composició. Hi havia com a fet més destacat el que si una classe no anava a l'elecció, la junta podia estar composta exclusivament pels elegits. Donat això, moltes juntes tingueren una composició només patronal (per exemple, com hem vist, la Junta Provincial de Barcelona). La seva tasca inicial es limitava, pràcticament, al següent: celebrar algunes sessions a l'any; fer algunes inspeccions en matèria d'higiene i salubritat a fàbriques i tallers; aixecar informes a la junta central per a aclariments sobre l'aplicació de la llei.

Que la cosa no tingué una gran importància real ho pot posar de manifest aquesta petita taula que he pogut establir per al cas de Barcelona, el 1903-07 ⁷¹.

	<u>sessions</u>	<u>inspeccions</u>	<u>resultats</u>	<u>Expedients descans dominical tramesos</u>
1903	12	361	51 (6)	
1904	15	631	91 (6)	
1905	8	387	1 (0)	
1906	34	546	202 (1)	210
1907	40	227	4 (0)	281

A partir d'aquí, ni Sastre i Sanna ni l'Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona donen més informació. En tot cas, hom podria destacar la poca efectivitat de la tasca de la junta local que hom ha de mesurar a la força en la relació de moltes fetes efectives. Tingué, potser, un major paper en matèria d'informació i proposicions entorn de la legislació social ⁷².

La Junta Local de Barcelona es constituí el juliol de 1900 però no començà a realitzar una tasca real fins el setembre de 1902 quan inicia inspeccions a fàbriques i tallers. Inicialment no hi havia dietes però per RO del 16 de setembre de 1903 foren fixades. El 1904 intentà la modificació de la RO del 3 d'abril de 1904 sobre constitució de les juntes, funcionament i règim de les mateixes. Demanà ⁷³:

- Que les eleccions de vocals fossin fetes per representants de societats, en forma de compromisaris en lloc del sufragi directe.
- Que es fecin de tal manera les eleccions de vocals per a les juntes que hi hagués igual representació de patrons i obrers.

- Que els vocals tinguessin unes dietes de 10 ptes diàries per a dietes de viatge i assistència a cada sessió i 5 per cada dia dedicat a practicar inspeccions.
- Que les sessions celebrades fossin presidides sempre pels alcaldes com a presidents.
- Que les juntes locals tinguessin 24 presones a les capitals de província, 16 als caps de partit i 12 a altres llocs (sempre meitat i meitat).

La resposta es produí amb la RO del ministeri de governació (Sánchez Guerra) del 22 de novembre de 1904 que aclaria la interpretació del la RO del 3 d'agost de 1904 referent a la constitució de juntes locals i provincials de RS: 1) l'elecció s'havia de fer el mes en curs i havia d'ésser total; 2) el dia i l'hora ho havia de fixar l'alcalde; 3) els censos els havien de fer les associacions obreres; 4) tenien dret electoral tots els membres de les associacions legalment constituïdes "que estén compuestas, en su mayoría, de obreros o patronos en su caso"; 5) l'elecció dins cada associació era lliure (sotmesa a RO d'agost de 1904); 6) El dia de l'elecció, els representants de l'associació electoral havien d'anar amb el corresponent certificat de l'acta (més un cens de la societat per a la comprovació de les llistes de votants); 7) Per a ésser elector calia ésser espanyol; 8) On no existissin societats obreres ni gremis es podria admetre que els alcaldes reunissin separatament patrons i obrers. Bé, el fet és que el 1903, arran de les noves eleccions hi hagueren problemes per a constituir la nova junta.

La composició de la Junta local de Reformes Socials de Barcelona evoluciona el 1906-07 de la següent manera ⁷⁴:

A començaments de 1906, l'u de gener, la Junta local era composta per:

President delegat, regidor: Luís Zurdo Olivares

vocals nats: Manuel Terradas

Josep Macaya

vocals patrons: Joan Casadó Tisans

Francesc d'A. Martí Dalmau

Ricard

Roca

Anguera

vocals obrers: Manuel Jurado

Francesc Bultà Carbó

Josep Fontfreda

Basilio Martín Rodríguez

Carlos Mencerré (secretari)

Aquesta junta hagué d'ésser reformada al llarg de l'any i adoptà la següent configuració:

president delegat: Luís Zurdo Olivares

vocals nats: Manuel Terradas

Josep Macaya

vocals patrons: Francesc d'A. Martí Dalmau

Jaume Cussó Maurell

Joan Vila Cabot

Ricard Roca Anguera

Enric Garcia Corrons

vocals obrers: Ramon Fontanals Coll

Basilio Martín Rodríguez

Josep Martí Baqué (secretari)

suplents patrons: Joan Prats Font

Domingo Pueyo Llop

Pere Abella Vinas

Domènec Miracle Curells

Esteve Casanellas Esteve

Jaume Fortuny Esteve

suplents obrers: Francesc Bultà Carbó

Vicens Viure Cabré

Joan Guasch Cardona

Joan Vidal Ribas

Miquel Company Espigas

Josep Val

A partir de 1907, els canvis que experimentà foren:

president delegat: Ignasi Peris Gales (1907-09)

Francesc Puig Alfonso (1909-10)

Josep Puig d'Asprer (1910-12)

Josep Nolla Badia (1912-16)

Francesc Puig Alfonso (1916-)

vocals nats: Rvd. Manuel Terrades Roldós (1905-16)

Rvd. Ramon Valls (1916-)

Dr. Josep Macaya Gibert (1905-16)

Dr. Quirze Espadaler (1916-)

vocals patrons: Joan Vila Cabot (1906-10)

Pere Sanz Coma (1910-)

Ricard Roca Anguera (1905-10)

Pere Blanxart Novelles (1910-)

---

vocals patrons: Antoni Soler Duran (1907-10)

Josep Sabadell Giol (1910-16)

Gabriel Basses Vallès (1916-)

Jaume Fortuny Esteve (1907-11)

Fèlix Comas Casas (1911-)

Ramon Baoh Escofet (1907-11)

Josep Gramona Oliver (1911-)

Ramon Almirall Trias (1907-)

---

vocals obrers: Ramon Fontanals Coll (1906-10)

Joan Vidal Ribas (1910-)

Josep Martí Bagué (1906-)

Francesc Gómez Lasso (1907-)

Vicens Viure Cabré (1907-)

Josep Torrentbó Coder (1907-11)

Ramon Folch Solanes (1911-)

Manuel Díez Garía (1910-)

---

suplents patrons: Joan Agular Có (1907-11)

Gabriel Bassas Vallès (1911-)

Joan Prats Fonts (1906-10)

Pere Rovira Font (1910-)

Josep Bertran Sunol (1907-10)

Manuel Henrich Giró (1910-)

Pere Blanxart Novelles (1907-10)

Antoni Soler Duran (1910-11)

Pere Solervicens Casas (1911-)

Enric Archs Costa (1907-10)

Miquel Ferrer Font (1910-)

Josep Lacambra Saborit (1907-12)

Josep Costa Bros (1912-)

Suplents obrers: Joan Vidal Ribas (1906-10)

Miquel Company Espigas (1906-)

Ramon Folch Solanas (1906-11)

Francesc Garriga Calaf (1907-)

Inspectors provin-

cial de treball

Aurelio López Vilzur (1907-16)

Francesc Palau Canadell (1907-12)

Alfonso Garcia Font (1912-16)

Benito Chias (1909-16)

Cap de la secretaria: Josep Fàbregas Solà (1915-)

Inspector Regional: Alfonso Garcia Font (1916-)

Inspectors pro- Antoni Català Abad (1916-)

Vincials Josep M. Tallada Puntf Í1916)

Frailiano Jimeno Egurvide (1916-)

Josep Ferré Vergés (1916-)

Queda clara especialment la dificultat por a comptar amb una representació obrera adequada (només cal observar la manca de suplents), a part de les ben poques

renovacions produïdes. D'altra banda, no cal dir que els vocals obrers procedeixen del moviment sindical neutre i politicista en la seva majoria ⁷⁵.

Les eleccions per a les Juntes Locals de Reformes Socials foren repetidament ajornades. Així succeí el gener de 1916, quan hi havia vocals que feia temps que hi eren. Només se n'havien celebrat el 1901, 1908 i 1910, i fins el 1923 no es tornaren a convocar. El 1905 aconseguí local per a la junta i el 1906 anaren als dos primers pisos de la casa municipal del carrer Reina Regent.

Per als anys en què tinc informació, és fàcil d'esquematitzar el treball de la Junta local de Barcelona (fora de les tasques d'inspecció o de les discussions sobre el propi funcionament ja assenyalades i de la seva intervenció en conflictes de la qual parlarem més endavant) ⁷⁶.

El 26 de juliol de 1902 la Junta publica extractes de les lleis i reglaments del treball de dones i nens. El 1904 féu algunes proposicions per a modificar el reglament de la llei de descans dominical. La més important demanava suprimir la frase "ninguna excepció serà aplicable a mujeres ni a menores de 18 años" (del paràgraf 1er) o bé les excepcions que contemplava el reglament per a espectacles públics, telèfons i serveis domèstics, sectors on hi havia una gran part de dones; també, que hom exceptués del descans les lleteries i en canvi hom exclogués de l'excepció les tavernes i venedors ambulants.

Respecte de la llei d'accidents, demanà la reforma de l'article transitori del reglament demanant que poguessin intervenir les Juntes Locals per a obligar el seu compliment.

El 1905, les principals actuacions de la Junta foren: 1) s'adreça a l'ajuntament i a la diputació provincial per a que fessin obres i treballs ocupant obrers aturats davant la orisi de feina, instà els industrials a què procuressin repartir la feina, i "acordà" reunir una assemblea de tots els representants de totes les societats patronals i obreres legalment constituïdes per a discutir solucions a la crisi; 2) publicar un anunci recordatori del compliment de l'article 21 de la llei d'accidents i del 17 de la del treball de dones i nens; 3) fer treballs per a instituir un Museu d'aparells, útils i instal·lacions per a evitar els accidents de treball i demanar un local a l'ajuntament; Tots aquests acords (els més importants) foren presos a la sessió de mitjans d'octubre, segurament la darrera, ja que hi havia problemes amb les eleccions.

El 1906 continuaren els treballs per a l'exposició dels aparells preventius d'accidents (la comissió de governació de l'ajuntament acceptà de patrocinar-la) i les "excitacions" a la diputació i a l'ajuntament a fer obres. Proposà al govern la creació d'una Ordre Civil de Mèrit Industrial i Comercial, la protecció especial als obrers pensionats a l'estranger, foment de les multes d'indemnització per accidents de treball, sollicità indult per als presos o processats per qüestions socials, "instà" al govern per a la creació de jurats industrials i consells de conciliació. També, féu una sessió extraordinària presidida per Gumersindo de Azcárate, envià un representant al Congrés Català d'Higiene, féu un informe sobre una nova llençadora "que enhebra el hilo mecánicamente, sin necesidad de acercarlo a la boca como las demás" ⁷⁷, i informà al Consell Municipal de Munc sobre l'observància del descans de dies festius a Espanya. També demanà al Ministeri d'Informació Pública, diputació i ajuntament, llibres per a formar una biblioteca, i obrí un concurs per a invertir 1.075 ptes (producte de multes) entre tots els centres d'ensenyament per a obrers.

El 1907, en fi, repartí entre 87 centres els diners explicats abans. Demanà a l'IRS si podien considerar-se patronals les societats mútues per a indemnitzar accidents, si estaven o no prohibides les inspeccions en temps electorals i de quina manera havia de fer els informes en els expedients d'infracció de la llei dominical. Féu alguns informes sobre: import del salari obrer a Barcelona; necessitat que l'ajuntament assegurí indemnització per accidents dels obrers ocupats en obres municipals; instàncies d'exencions del descans dominical i sobre les indústries que calia considerar perilloses i insalubres per a nens i dones.

El president Luis Zurdo estudià el projecte de construcció de 2,500 cases per a obrers i s'obrí un concurs per a la presentació d'altres projectes.

En definitiva, és fàcil de veure que la JL de RS de Barcelona es converteix en un apèndix, més aviat petit, de l'ajuntament, per al qual fa informacions i projectes socials. D'altra banda, efectua una tasca inspectora que a la força no pot ésser massa àmplia: tant perquè no compta amb els mitjans adequats (actuaven, sembla, d'inspectors els vocals obrers), com perquè l'efectivitat de les sancions per als infractors és pràcticament nul·la. Ultra tot això, i és el més important, cal valorar el seu paper (ambiguament assignat, tanmateix) d'intentar la conciliació per a evitar o atenuar les vagues.

En aquest sentit, tenim ⁷⁸:

1903. Hom intentà en molts casos la conciliació en les vagues de l'any (33): picapedrers, torners, muntadors, i barnissadors de llits, serradors mecànics, dependents de vaques, fonadors en bronze; però fou a iniciativa de la Cambra de Comerç. Aquesta proposà l'establiment de jurats mixtes que hom acceptà constituir en diversos casos. La JL de RS no sembla però haver tingut cap paper, en cap cas.

1904. Intervenció el mes de març en la solució de la vaga dels constructors de carros. La intervenció fou deguda a la petició dels obrers l'11 de març de 1904, però no fou massa lluïda. Determinà que la jornada mínima fos de 9 hores (la primera hora que n'excedís, 25% d'augment; les que passessin de 10, 50%); els obrers demanaven 8 hores i 50% les hores extra, a part del descans dominical. El pacte de la Junta fou acceptat per 2 societats obreres (segurament la societat de constructors de carruatges de Barcelona La Nueva Unión, i la societat de constructors de carruatges i ferradors de Barcelona i voltants; és a dir, les dues societats minoritàries al sector: 75 i 30 afiliats davant 250 de la Unió de la federació local), però la patronal llavors rebaixa el preu de les hores i les mateixes societats que havien acceptat el laude hagueren de tornar a la vaga. Tanmateix, la major part dels patrons acceptaren les 9 hores i la vaga finalitzà el 7 de maig, El total de vagues de l'any fou 25.

1905. No sembla haver hagut cap vaga (se'n produïren 24) resolta amb intervenció de la Junta. En tot cas, hi hagué la intervenció espontànea de la vaga de rajolers, perduda (17 gener-26 febrer 1905, 90 afectats). I per part de la JL, no aconseguí ni tan sols la signatura per part dels obrers i de la patronal dels interrogatoris efectuats sobre les diverses vagues produïdes ⁷⁹.

1906. La Junta efectuà interrogatoris de les 27 vagues produïdes; no hi tingué', però, cap intervenció directa.

1907. La JL arbitrà una solució a una vaga parcial del vidre (55 oficials i 93 aprenents vaguistes); la solució fou favorable a la postura patronal (acomiadament de tres obrers). El total de vagues de l'any fou de 21.

1908. No hi hagué cap vaga resolta mitjançant la intervenció de la JL. El total de vagues de l'any fou de 22. 1909. Cap intervenció. Total vagues: 13.

1910. La patronal dels carreters pretengué resoldre el seu conflicte amb els obrers mitjançant la Junta, però els obrers no ho acceptaren. A la vaga metal·lúrgica

foren els obrers els qui volgueren, en un moment determinat, recórrer a l'IRS, però a la fi la tornada al treball es produí sense condicions. El total de vagues de l'any fou de 56.

1911. Cap intervenció. Total de vagues: 31

Hom podria seguir aquesta relació, però no val la pena. La intervenció en els conflictes, directa o indirecta, de la Junta Local de Reformes Socials de Barcelona fou mínima, ridícula. En un noranta per cent dels conflictes la intervenció decisiva fou sempre la del governador civil, el qual facilitava el contacte entre patrons i obrers i ben sovint proposava bases de conciliació. En altres casos, no gaires, l'acord es produïa amb la intervenció de l'alcalde (com a alcalde, no com a president teòric de la JL), del president de la Cambra de Comerç, del Foment del Treball o de qualsevol altra institució econòmica de la ciutat. I, finalment, cal advertir que una última minoria de conflictes acabaren amb acords arbitrals; sense, però, la intervenció de la junta esmentada.

Cal advertir, a més, que la no intervenció no respongué a la hipotètica inhibició dels components de la junta. Al contrari, com ho proven les repetides peticions públiques en demanda d'un major paper (i d'atribucions legals) per a la resolució de vagues ⁸⁰.

Certament, la situació fou una mica diferent fora de Barcelona, on algunes juntes locals tingueren un cert paper. Així, el 1912-13 hi hagué la intervenció de la junta respectiva a les vagues següents ⁸¹:

1912

fonadors de ferro	Sabadell
filadors de cotó	Reus
Agències de transport	Manresa
lampistes	Reus
paletes	Reus

1913

boters	Vilafranca del Penedès
fideuers	Calella
fàbrica de velluts	Sentmenat
paletes	Sabadell

jardiners	Reus
gènere de punt	Calella
rajolers	Terrassa
<u>1914</u>	
teixits	Reus
pintors	Reus
carreters	Reus
fusters	Lleida
<u>1915</u>	
serradors fusta	Reus
jardiners	Reus
paletes	Igualada
carreters	Ripoll
paletes	Centelles

És clara en aquest sentit l'apelació a les JL de RS de les societats obreres amb influència socialista (Reus, Calella, etc), però també d'un moviment societari no adscrit ni a la UGT ni a la CNT.

M'ha estat impossible localitzar el nombre exacte de juntes locals de RS constituïdes en un principi a tota Catalunya. Però cal tenir en compte que a partir de 1912, a la pràctica, el propi IRS n'impedia la constitució. Davant els problemes que s'havien produït en les eleccions i constitucions de 1901, 1908 i 1910, tant L'IRS com el govern confiaren la resolució de tots els problemes (i no sols el concret de les JL de RS) a l'elaboració d'un cens electoral social. Una RO del 19 de novembre de 1912 prohibia la celebració d'eleccions per a la constitució o renovació de les juntes locals fins que no s'aprovés el cens d'associacions patrónals i obreres amb dret a participar-hi. A la fi, davant les dificultats per a l'elaboració de l'esmentat cens, hom dictà certes formes de reorganització (RO del 14 de març de 1919). A finals de l'any, el 1919, s'havien reconstituït, conforme aquesta RO, les següents JL de RS ⁸².

Barcelona

Lavit

Badalona

El Pla del Penedès

Corbera de Llobregat
Esparreguera
Martorell

Sant Quintí de Mediona
Sant Sadurní d'Anoia
Terrassola
Vilafranca del Penedès

Barberà del Vallès
La Garriga
Rubí
Sant Llorenç de Savall
Terrassa

Carme
Orpí
La Torre de Claramunt

Monistrol de Montserrat
Rocafort i el Pont de Vilamara

Gualba
Lliçà de Munt
Sant Pere de Vilamajor

Berga
la Pobla de Lillet

Caldetes (Caldes d'Estrac)
Canet de Mar
Teià

Manlleu
les Massies de Sant Hipòlit
Orís

Girona
Llagostera
Madremanya
Salt
Santa Eugènia de Ter

Amer
Riells
Sant Pere d'Osor
Santa Coloma de Farners
Tossa

Darnius
Figueres
Viladamant

La Bisbal
Colomers

Batet

Montagut

Les Planes

Lleida

Mollerussa

Serós

Balaguer

Térmens

Barbens

Verdú

Sapeira

Vilac

Tarragona

Sant Jaume dels Domenys

Alcover

Valls

Pratdip

Reus

Blancafort

---

la Palma d'Ebre

Pinell

Roquetes

Alcanar

la Sènia

Santa Bàrbara

Respecte de la tasca de les JL de RS de Catalunya durant els primers vint anys del segle, cal concloure que fou evident la seva marginació en la resolució dels conflictes laborals. A matisar, que el seu paper sembla haver estat més gran fora de Barcelona. Ara bé, fins i tot la constitució de les mateixes fou precària i òbviament no abarcà totes les poblacions industrials importants. En quant l'esforç informatiu

(especialment concretat en els interrogatoris sobre les vagues), és fàcil de comprobar el caràcter incomplet de les dades oficials recollides i les dificultats que les JL tenien per a obtenir una informació de base adequada* Fins els anys de la Primera Guerra Mundial la tasca en aquest sentit de Sastre i Sanna, el Museu Social o la Cambra de Comerç fou molt més important i rigorosa.

+ + +

Quin resum es pot fer, arribats al 1917-18, de l'actuació i legislació de l'estat espanyol envers la problemàtica obrera catalana? L'estat centrà la seva acció en uns pocs punts. Fonamentalment:

1. Dictà una sèrie de lleis socials, "benèfiques", de protecció de la situació laboral dels obrers. Les més importants: lleis d'accidents de treball i de protecció del treball dels menors i les dones (1900), llei de descans dominical (1904), llei de creació de l'Institut Nacional de Previsió (1908), llei de prohibició del treball nocturn de les dones, i llei "de la cadira" (1912), etc.

2. Intentà tímidament un marc legal per a la resolució dels conflictes. Donada la pressió de la patronal, s'havia limitat a crear un marc per a resoldre els problemes individuals entre obrers i patrons, els tribunals industrials; alhora, regula el dret de vaga i reunió col·lectiva, i instituï un simple principi de conciliació voluntària (1908-09).

3. Posà en marxa una institució complexa, per al "coneixement científic" de la realitat social, l'Institut de Reformes Socials, al qual atribuï també funcions inspectores respecte de les lleis socials i, en menor grau, un cert paper per a afavorir la conciliació voluntària.

4. Al costat de tot aquest reformisme legal, intentà assegurar l'eficàcia de la repressió, una repressió que es volgué diferent de la genèrica contra la delinqüència: llei de delictes contra la pàtria i l'exèrcit (1906), RD de creació del cos de seguretat (1905), RD de reforma de la policia governativa de Barcelona i Girona (1906), llei de la policia (1908), etc ⁸³.

El resultat real de tota aquesta obra fou certament molt pobre en especial en tot allò referit a la situació catalana. Les lleis en benefici dels obrers no funcionaren, (entre altres coses, donada la poca capacitat inspectora de l'estat), els tribunals industrials resolgueren molts pocs casos, la conciliació voluntària estigué d'entrada condemnada al fracàs ja que deixava clarament la resolució de les qüestions plantejades a la cojuntura

de la força obrera. L'IRS, amb molts pocs mitjans, no pogué endinsar-se en el coneixement de la realitat catalana, la repressió, dura però conjuntural, no evità lògicament per si mateixa els conflictes socials.

En definitiva, era clara la feblesa de l'edifici reformista estatal, en qualsevol dels casos incapaç d'encarrilar o fer front a l'eclosió d'un moviment obrer organitzat com el de 1919. La resposta forçosament havia de provocar uns canvis en el reformisme tradicional; havia d'insistir en l'abandonament de la "rèmora individualista" i l'apropament a certes formes de corporativisme. Llavors, els dos aspectes fonamentals de la nova actuació estatal havien d'ésser:

-Recerca d'instruments per a diferenciar el fenomen sindicalista. Calia trobar la manera de negar la representativitat de determinats dirigents sindicals; calia trobar i donar suport a un sindicalisme professionalista en contra del revolucionari. El somni fou el de la sindicalització obligatòria.

-Recerca directa de formes de negociació mixta. La teoria d'un estat que simplement havia d'afavorir l'aparició de determinades condicions (econòmiques, educatives, etc) per a resoldre de manera indirecta la qüestió social, fou ja clarament abandonada. Calia trobar la manera de situar en un terreny laboral, exclusivament laboral, els conflictes entre obrers i patrons. Per aquí s'arriba a la defensa dels comitès paritaris, uns comitès paritaris que hom desitjava obligatoris (o, pràcticament obligatoris).

+ + +

El panorama del fracàs de l'actuació de l'estat espanyol envers el problema obrer català s'ha de completar amb el que la burgesia catalana -i les seves institucions- intentà fer davant el tema. Pel que he vist, la filosofia fou bàsicament, fins el 1918 com a mínim, la que ja he explicat com a pròpia de la patronal; molt breument: calia que l'estat i les institucions generessin una xarxa institucional adreçada a suavitzar els conflictes individuals (és a dir, els desajustaments de la situació). En conjunt, força semblant al que intentava l'estat. La qüestió és que la ineficàcia d'aquest portà al somni d'unes realitzacions més efectives, més directament relacionades amb la burgesia catalana. En el capítol de les coses fetes, tenim els següents eixos bàsics d'actuació:

—Intervenció de la Cambra de Comerç com a mediatra i impulsadora d'organismes mixtes de negociació.

—Creació d'una institució força paral·lela a l'IRS, encaminada al coneixement de la realitat social: el Museu Social.

-Intents d'institucionalització de borses de treball, per a suavitzar els desajustaments entre oferta i demanda de treball.

-Intents, a través d'aquestes borses de treball, d'afavorir un sindicalisme "sa". Suport de determinades formes de protecció a l'obrer (i en especial, l'obrera).

Una importància especial havien de tenir les borses de treball. En un cert sentit, del que es tractava era de treure als sindicats el paper de borses de treball que sovint tenien o volien tenir.

La primera Borsa de Treball instituïda es degué a la iniciativa de Ramon Trabal i fou aixoplugada als locals del Foment ⁸⁴. Obrí les seves portes l'1 de juliol de 1907. Aquesta borsa posteriorment havia de passar al patronatge de la Diputació Provincial (1912). Fou sens dubte la més important (si més no, pel volum de la seva actuació) i la primera oficial d'Espanya. La seva organització fou sempre força simple i en el temps de la vinculació al Foment comptava amb una comissió mixta, formada per Narcís Verdaguer i Callis, Ramon Trabal i Jaume Brugueroles; quan passà a ésser de la Diputació, estigué sota la direcció d'una junta mixta: president, Narcís Verdaguer i Callis; vocals patrons, Josep M. Sabater (Cambra de Comerç), i Ramon Trabal (Cambra Industrial); vocals obrers, Vicenç Viure (Aliança de Cambrers), Àngel Àlvarez González (Unió Obrera Art d'Imprimir); director, Manuel M. Moragas Manzanares; oficials, Jaume Vilelta, Domènec Masriera, Enric Fuig i Mas, Joan Puig i Simó; secció femenina, Elvira Casadevall; mosso, Vicenç Solanó.

La Borsa de Treball del Foment acabà el 31 de desembre de 1911 per a ésser continuada per la Junta del Museu Social als locals que cedí la Diputació provincial en el mateix edifici, l'antic Palau de la Generalitat. Conforme a les bases que per a la seva creació havia establert la junta del MS, es constituí la borsa amb una junta autònoma i paritària.

És important de fixar l'evolució de la seva actuació ⁸⁵:

<u>Any</u>	<u>Demandes</u>	<u>Ofertes</u>	<u>Col·locacions</u>
1907	1622	398	279
1908	1473	529	??
1909	2633	1546	?
1910	3468	1876	?
1911	4118	2589	?
1912	5288	3902	1435
1913	5135	3500	1863
1914	5881	2375	1517
1915	10184	4199	3557
1916	8171	4373	3572
1917	7338	4780	3540
1918	6749	4782	3594
1919	6164	3260	2639
1920	5278	3010	2450
1921	5268	1929	1666
1922	4397	1644	1435
1923	4487	1176	1069
1924	3711	1123	1077
1925	4028	1038	973
1926	4156	1084	1039
1927	5145	2134	2016
1928	5337	2206	2070
1929	6498	2581	2163
1930	6345	2058	2011

D'altra banda, per als anys 1913-1917 tinc el detall del sexe de les demandes, ofertes i col·locacions ⁸⁶:

<u>Any</u>	<u>Demandes</u>		<u>Ofertes</u>		<u>Col·locacions</u>	
	<u>homes</u>	<u>dones</u>	<u>homes</u>	<u>dones</u>	<u>homes</u>	<u>dones</u>
1913	4881	254	3173	327	1778	105
1914	5587	294	2170	205	1449	68
1915	7956	2228	2921	1278	2568	989
1916	6267	1904	2860	1513	2382	1190
1917	5688	1650	3219	1561	2323	1217

La sèrie indica un considerable volum d'operacions. Amb una tendència a l'estabilitat només alterada en els anys de la primera guerra mundial, quan hi hagueren unes xifres de demandes, ofertes i col·locacions superiors a les mitjanes.

Donada la manca d'informació estadística sobre l'atur, fins el 1926, és difícil de valorar les dades transcrites. Només he pogut recollir les següents xifres d'atur, referides les de 1903-1905 a Barcelona ciutat i les de 1913-1915 i 1926-1930 a Barcelona província ⁸⁷:

<u>Any</u>	<u>Homes</u>	<u>Dones</u>	<u>Total</u>	<u>% respecte</u> <u>total obrers</u>	<u>oficis considerats</u>
1903			2812		20
1904			2029		11
1905			4914		8
1913				4,68	8
1914				16,98	5
1915				15,19	5
1926	5002	3138	8140	1,93	
1927	6177	4928	11105	2,38	
1928	5505	3709	9214	1,89	
1929	9836	6659	16495	3,18	
1930	11561	5692	17253		

Poques conclusions es poden treure. Constatar, això sí, que la Borsa de Treball central no reunia la demanda de tots els aturats però que una part ben important dels mateixos hi acudia.

Tanmateix, cal advertir que hi hagueren altres borses de treball a Barcelona, a les quals hom acostumà a qualificar de professionals per a diferenciar-la de la central denominada també "de Catalunya". Entre les borses professionals hom pot destacar les següents:

- Borsa de Treball del CADCI
- Borsa de Treball de la Unió Industrial (Filatura i Teixits)
- Borsa de Treball de la Federació Sindical d'Obreres
- Borsa de Treball de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona

Totes elles es posaren en marxa el 1911-1912 (o en tot cas reorganitzaren el seu funcionament). El seu volum d'operacions fou ⁸⁸:

Any	<u>Unió Ind.</u>			<u>Fed. Sind. Ob.</u>			<u>Inst. Cult.</u>		
	<u>Dem.</u>	<u>Of.</u>	<u>Col·l.</u>	<u>Dem.</u>	<u>Of.</u>	<u>Col·l.</u>	<u>Dem.</u>	<u>Of.</u>	<u>Col·l.</u>
							104	75	40
1912	51	41	39	58	76	40	249	145	90
1913	34	21	14	220	169	68	323	247	99
1914	25	27	24	288	267	189	349	246	127
1915	37	21		305	189	167	340	241	116
1916							431	382	224

En el cas del CADCI, l'evolució el 1911-1918 fou ⁸⁹:

<u>Any</u>	<u>Demandes</u>	<u>Ofertes</u>	<u>Col·locacions</u>
1911-12	213	176	80
1912-13	231	241	88
1913-14	233	105	55
1914-15			
1915-16	378	152	70
1916-17	517	257	112
1917-18	570	352	167

El 1915 s'afegiren la Borsa de Treball de la Societat dels Metal·laris (1047 demandes, 759 ofertes i 759 col·locacions) i la del Centre Vocacional d'Arts i Oficis (249 demandes, 160 ofertes i 150 col·locacions).

Si en el període 1912-1916 sumem el total d'operacions de les diverses borses de treball considerades, tenim ⁹⁰:

	<u>Demandes</u>	<u>Ofertes</u>	<u>Col·locacions</u>
1912	5917	4434	1699
1913	5942	4178	2130
1914	6733	2979	1901
1915	12543	5703	4833
1916	9024	4939	3876

Apareix, per tant, reforçada la idea d'una agudització de la crisi de feina en els primers anys de guerra mundial. Amb una major precisió hom pot seguir l'evolució d'alguns índexs significatius fins a cert punt del desenvolupament de la crisi de feina a Barcelona, si ens referim a la Borsa de Treball de Catalunya, el 1907-1930 ⁹¹:

<u>Any</u>	<u>ofertes/demandes</u>	<u>col·locacions/demandes</u>
1907	0,25	0,17
1908	0,36	
1909	0,53	
1910	0,54	
1911	0,63	
1912	0,74 (0,75)	0,27 (0,29)
1913	0,68 (0,70)	0,36 (0,36)
1914	0,40 (0,44)	0,26 (0,28)
1915	0,41 (0,45)	0,35 (0,39)
1916	0,54 (0,55)	0,44 (0,43)

1917	0,65	0,48
1918	0,71	0,53
1919	0,53	0,43
1920	0,57	0,46
1921	0,37	0,32
1922	0,37	0,33
1923	6,26	0,24
1924	0,30	0,29
1925	0,26	0,24
1926	0,26	0,25
1927	0,41	0,39
1928	0,41	0,39
1929	0,40	0,33
1930	0,32	0,32

D'altra banda, és interessant fixar-se en les professions dels obrers que anaven a les borses de treball a la recerca de feina. Pel que fa a la Borsa de Treball oficial tenim, esquemàticament ⁹²:

a) Borsa de Treball (Foment del Treball Nacional):

	<u>1908</u>	<u>1909</u>	<u>1910</u>
empleats d'escriptori	28,45	23,14	29,30
comerç (corredors, viatj.)	8,03	12,69	14,33
comerç (dep., apren., obr.)	14,60	16,03	14,45
dibuixants, delineants,...	0,41	3,23	1,30
pràctics de farmàcia	-	-	0,89
mossos de magatzem, vigilants, porters,...	36,52	28,29	24,91
electricistes, mecànics i xofers	6,79	6,61	7,35

varis	6,04	7,37	6,23
	100	100	100

b) Borsa de Treball (de Catalunya) el 1912-1914:

<u>Homes:</u>	<u>1912</u>	<u>1913</u>	<u>1914</u>
ind. agrícoles	1,13	1,29	1,63
extractives	0,33	1,15	1,11
manufactureres	0,53	9,98	10,81
construcció i moblam.	7,20	4,40	6,39
transports	2,19	4,32	5,33
artístiques i de prec.	2,85	2,22	2,40
Empleats d'escriptori	25,67	27,92	25,47
comerç	47,90	46,26	42,81
professions liberals	0,95	0,74	1,45
varis	2,19	0,64	1,50
	100	100	100

<u>Dones:</u>			
ind. manufactureres	13,82	10,63	12,93
artístiques i de pre.	0,66	1,57	2,72
empleatsd'escriptori	23,68	29,13	26,53
comerç	36,18	27,56	27,55
professions liberals	6,58	2,36	5,78
varis	19,08	28,74	24,49
	100	100	100

c) Borsa de Treball (de Catalunya) el 1915-1917:

<u>Homes:</u>	<u>1915</u>	<u>1916</u>	<u>1917</u>
agricultura	1,04	0,37	0,21
ind. extractives	0,24	-	-
construcció	10,24	3,49	7,49
moblament	1,97	1,05	0,88
metal·lúrgiques i elec.	21,37	26,63	23,68
transports	1,04	1,01	0,84
tèxtil, cuiros, poll	2,26	1,66	1,71
vestit i tocador	1,34	1,26	0,74
químiques	0,50	0,81	1,20
paper i cartró	0,14	0,05	0,07
arts gràfiques i llibre	3,15	2,89	2,16
alimentació	1,63	1,48	0,79
hotelera, cafós, resti	2,90	2,73	2,53
dependència mercantil	26,82	26,52	30,22
dependència d'escriptori	22,29	22,64	25,09
professions liberals	0,70	0,61	0,65
ind. de luxe, artís. ...	0,54	0,46	0,28
personal domèstic	1,80	1,48	1,46
	100	100	100

Dones:

ofici	7,99	10,08	12,48
personal domèstic	75,04	71,17	69,52
dependència mercantil	13,13	15,76	15,82
professions liberals	1,84	2,99	2,18
	100	100	100

Parlant en general, és clar que a la Borsa de Treball de Catalunya hi acudien sobretot els obrers decoll blanc, els quadres o els tècnics, i alhora el servei domèstic. El 1908-1910, quan la borsa seia al Foment, els qui demanaven feina eren fonamentalment comptables, corredors, representants, viatjants, dibuixants, delineants, taquígrafs, mecanògrafs, etc; després, dependents de comerç, mossos de magatzem, vigilants, servei domèstic. En tot cas, era ben manifesta l'absència de demandes d'obriers industrials. El pes aplastant de les demandes de comerç i empleats d'escriptori (més professions liberals i indústries artístiques i de luxe) prosseguí el 1912-1914: 77,37% el 1912; 78,14% el 1913; 73,22% el 1914. A notar que donada la classificació usada per les fonts primàries hom pot treure poques conclusions sobre el treball de les dones. La situació canvià significativament en els anys primera guerra mundial, sense que s'alterés tanmateix la tendència bàsica. Començaren a ésser freqüents les peticions d'obriers del metall i de la construcció, i la borsa, en part com a mínim, deixà d'ésser una institució a la qual sols acudia un determinat tipus de treballador. D'altra banda, era clar que la gran majoria de dones buscava feina en el servei domèstic.

En definitiva, hom pot pensar que malgrat la importància assolida en general per la Borsa de Treball de Catalunya, aquesta no tingué fins el 1914-1917 (i encara d'una forma limitada) un paper destacat en el món laboral més estricte (construcció, tèxtil, metall, fusta), base tradicional del moviment sindical. I aquest fet no s'altera si hom té en compte les altres borses professionals.

Per acabar, la naturalesa dels treballadors peticionaris era ⁹³:

<u>Any</u>	<u>Catalunya</u>	<u>Resta d' Espanya</u>	<u>Extrangers</u>	<u>Total</u>
1908	65,38	31,29	3,33	100
1909	64,79	31,53	3,68	100
1910	63,67	32,67	3,66	100
	catalans		no catalans	total
1912	59,09		40,91	100
1913	62,73		37,27	100
1914	64,29		35,71	100

+ + +

Vistos des d'una perspectiva estatal (i a travís d'ella de la patronal), els comitès paritaris aparegueren com a la darrera oportunitat de salvar les formes democràtiques en les relacions laborals. La legislació social havia fracassat i, després de l'empenta de 1900-1903, romangué més o menys returada, a remolc de pressions obreres importants (1913,1919). La legislació adreçada a institucionalitzar unes determinades relacions de treball (1908, 1909,1912) es reduí a la pràctica a uns repetits intents de mediació de les autoritats governatives. Ultra això, havien hagut alguns efectes beneficiosos producte de la creació de borses de treball i de tribunals industrials. Tanmateix, les unes i els altres havien estat totalment importants per a situar les relacions treball-patronal en un terreny "individual", com alguns havien volgut. Quan esclatà, la força organitzada dels obrers, el 1919, només semblà existir una alternativa: o destruir físicament els elements més destacats del moviment obrer organitzat o intentar un darrer recurs reformista. No cal dir que ambdues opcions es posaren en pràctica. Barrejades, sovint en conflicte, les dues polítiques només eren antagòniques aparentment.

Què significà l'aparició dels comitès paritaris? ⁹⁴ Crec que el més important és que, a diferència de la filosofia majoritàriament vigent el 1908-1909, ara hom intentà regular una negociació col·lectiva, acceptant precisament que les relacions laborals ho eren de col·lectives. Hom feia una passa més en el llarg camí d'abandonament per ineficàç de la filosofia individualista que teòricament informava l'estat burgès. Els comitès paritaris havien d'elaborar unes normes professionals de compliment obligatori per ales parts contractants en les relacions de treball; a més, era missió seva la resolució dels conflictes col·lectius.

Per a adonar-se'n de les considerables diferències que separaven els comitès paritaris dels consells de conciliació voluntària preconitzats per la llei de 1908, pot ésser útil resseguir amb un cert detall la legislació referida als esmentats comitès ⁹⁵.

El RD de 15 de març de 1919 establia la jornada màxima de 8 hores per als oficis del ram de la construcció a tota Espanya. En el seu article tercer hom assenyalava que

en 8 dies hom crearia per RD a tota Espanya "los consejos paritarios que han de entender en los problemas relacionados con el capital y el trabajo y proponer al Gobierno las soluciones que estimen pertinentes".

El RD de 3 d'abril de 1919 establia la jornada de 8 hores per tots els treballs. Aquí s'al·ludia també a la creació dels consells paritaris professionals. Hom els hi assignava l'única funció de proposar les indústries o especialitats que havien de resultar exceptuades. Els comitès havien de cénstituir-se abans de l'u de juliol per a quo abans de l'u d'octubre proposessin a l'IRS les excepcions. Un RD de 24 de maig de 1910 ordenà l'establiment de comissions organitzadores encarregades de classificar les indústries, professions i oficis per a poder constituir els comitès; al final però fou necessari que el RD de 21 d'agost de 1919 encomenés directament a les juntes locals de reformes socials la proposta d' excepcions. Insistiren encara en el tema les EROO de 23 de desembre de 1919, 15 de gener de 1920 i 8 de juny de 1921.

Que la idea corporativa i l'interès per la institucionalització del règim paritari era clau, com a mínim per a Burgos Mazo. miniftre de la governació el 1919, ho posaren sobretot de manifest dos projectes de llei.

El projecte de llei sobre el treball a domicili llegit en el congrés de diputats el 14 de novembre de 1919 introduïa canvis importants respecte del projecte del ministre anterior, Jimeno, de 18 de febrer de 1919. El projecte Jimeno -aprovat per l'IRS el 5 de juliol de 1918- fixava la creació de comitès mixtes per a l'establiment dels sous i del treball a domicili, però declarava (article 24) que el tribunal competent per a entendre les qüestions sorgides de l'aplicació de la llei seria el tribunal industrial del lloc, i en el seu defecte el jutge de primera instància. El projecte Burgos Mazo, en canvi, a més d'atribuir la determinació dels sous als comitès paritaris professionals, afegia (article 10) que aquests entendrien en tot altre afer relacionat amb el treball a domicili i (article 23) declarava tribunals competents per a l'aplicació de la llei als propis comitès paritaris (només en el seu defecte actuarien els tribunals industrials i, a la fi, els jutges de primera instància).

Pel seu costat, el projecte de llei, presentat el mateix 14 de novembre de 1919 al senat, referit a la "constitució i funcionament dels comitès paritaris", entenia aquests

comitès com a institucions de dret públic, amb el fi principal de regular la vida de la professió o grup de professions que li correspongui (article 1). Entre les seves funcions tenia la de prevenir els conflictes del treball i resoldre'ls si arribaven a produir-se. Els consells paritaris professionals continuaven tenint funcions jurisdiccionals (article 3).

Cap d'aquestes dues iniciatives arribà a prosperar. Tanmateix el RD de 8 de maig de 1920 que creà el Ministeri del Treball i, més encara, el RD de 24 de maig següent que en fixà les competències, atribuí al nou ministeri tot el referent als comitès paritaris.

Fins el RD de 5 d'octubre de 1922 hom assistí a la creació de distints comitès circumstancials ("nascuts amb la finalitat d'acabar amb vagues o aturs")⁹⁶. Fou el RD del 5 d'octubre de 1922 que autoritzà, amb caràcter general, la constitució de comitès paritaris per a resoldre, circumstancialment o de forma permanent, els conflictes entre el capital i el treball de determinades indústries o branques de la producció, El RD establia en síntesi que a instància de part interessada o d'ofici podia acordar-se l'establiment de comitès paritaris, que podien ésser permanents o circumstancials, composts per igual nombre de patrons i obrers del grup d'indústries o ofici i presidits per persona aliena a la professió, designada per unanimitat per les diverses representacions i, quan no hi hagués acord, pel ministeri.

Fins aquí la normativa més important, en general. Aquesta normativa tingué el seu impuls específic de la situació de Barcelona, la qual d'altra banda determinà l'aparició dels primers òrgans mixtes reals importants. Per a començar, la Comissió de Treball creada per RD d'11 d'octubre de 1919 "per arribar a solucions ètico-jurídiques". Tenia com a principals funcions l'entendre en els conflictes produïts procurant la seva solució (dictant en el seu cas el laude corresponent) i fixar els jornals professionals i mínims per a cada indústria, art o ofici. La comissió no arriba a constiuir-se amb caràcter definitiu. La RO de 19 d'octubre de 1919 perllongà el plaç per a la formació de les llistes electorals; la RO de 13 de novembre de 1919 aprovà les bases convenides el dia 12 per patrons i obrers amb intervenció de l'alcalde de Barcelona la RO de 17 de novembre de 1919 animava a la comissió del treball provisional a continuar treballant. Fou la darrera referència oficial a aquella comissió que el locaut patronal va desfer.

De tota manera, fou el 1920 quan a petició dels interessats sorgí l'organisme paritari "més suggestiu" de l'època: la Comissió Mixta del Treball al Comerç de Barcelona, creada per RD de 24 d'abril de 1920 ⁹⁷. No es constituí efectivament fins el 20 de juliol, presidida pel magistrat de l'Audiència de Barcelona, Felip Gallo. La proposta de constitució, segons el RD esmentat, havia partit de la Cambra Oficial de Comerç, Navegació i d'Indústria, el Foment del Treball Nacional i la Lliga de Defensa Industrial (organismes patronals), i de l'Associació de la Dependència Mercantil, el CADCI, la Unió Professional de Dependents i Empleats del Comerç, el Centre de Representants i Viatjants del Comerç i de la Indústria i l'Associació Ferretera (organismes obrers).

L'organització era: hi havia quatre grups (banca, transport, venda a l'engròs i venda a la menuda), cadascun tenia un comitè paritari (igual nombre de patrons i obrers que elegien del seu si un president). La Comissió Mixta reunia tres patrons i tres obrers de cadascun dels comitès paritaris elegits per aquests i presidits per un magistrat de l'Audiència de Barcelona (designat pel president de la mateixa).

Les funcions dels comitès paritaris (article 4) eren de conciliació. Els acords que fossin de caràcter general per al grup (sous, horaris i reglamentació de treball) devien assolir l'aprovació de la Comissió Mixta. Aquesta (article 5) resoldria totes les qüestions presentades pels comitès, fixaria els sous mínims de cada especialitat, tindria cura del compliment de les lleis socials i proposaria al poder públic les reformes pertinents. Els seus acords eren obligatoris i podia imposar sancions econòmiques.

La Comissió Mixta del Comerç hagué posteriorment una intensa vida legislativa: la RO do 18 d'octubre de 1921 afegí un nou grup (un nou comitè paritari), el del ram de l'alimentació; la RO de 13 de desembre de 1921 dividí el grup de la banca (banca i assegurances), creant així un sisè comitè paritari; el RD de 6 de setembre de 1924 separà de la Comissió Mixta els grups 5è i 6è (venda a la menuda i ram de l'alimentació) i constituí una Comissió mixta del Treball en el Comerç al Detall de Barcelona (amb dos comitès de venda a la menuda -interior i rodalies- i un del ram de l'alimentació) i una Comissió Mixta en el Comerç al Major (banca, assegurances, transport i comerç a l'engròs); la RO del 7 d'abril de 1925 afegí a la Comissió Mixta del

Treball en el Comerç al Major el comitè paritari del gas i l'electricitat; el RD de 14 d'agost de 1930 reuní les dues comissions mixtes en un sol organisme: Comissió Mixta del Treball en el Comerç de la província de Barcelona, amb dues seccions (al major amb 5 comitès paritaris i al detall amb quatre) ⁹⁸.

Inicialment ni els comitès paritaris ni la Comissió Mixta tenien facultats jurisdiccionals i la normativa de desenvolupament dels mateixos no acabà de fixar clarament el tema. Així el RO de 2 de gener de 1922 negà expressament les facultats jurisdiccionals (article 4), però seria del RO del 3 de febrer de 1922 d'on havia de sorgir la jurisdicció especial de la Comissió Mixta (amb anterioritat al RD Llei del corporativisme de 26 de novembre de 1926). El punt de partida de tot això no fou altre que el de la necessitat que els acords fossin complits. És a dir, no hi havia prou amb acords de caràcter general, calien veredictes concrets sorgits de les reclamacions de particulars. Així, a la pràctica, només restà per als tribunals industrials tot el referent als accidents de treball.

El reglament de procediments de la Comissió Mixta de 28 de febrer de 1923 assumí ja bastants atribucions jurisdiccionals (impugnació dels acords de caràcter general -article 3-, reclamacions particulars -articles 4 i 22-, denúncies per infraccions d'acords -articles 23 a 32-), Ara bé, "las reclamaciones que los patronos o dependientes formulen ante los comitès paritarios, deberán ser presentadas por mediación de las entidades o asociaciones legalmente constituidas y que consten inscritas en el Registro de la Comisión Mixta" (article 4). Estem davant del tema de la sindicació obligatòria o general com a base de l'èxit o fracàs de la política reformista de l'estat ⁹⁹.

Fins aquí el repàs de la legislació més important referida als comitès paritaris abans de la denominada organització corporativa nacional. Ara bé, cal completar-lo amb l'anàlisi de les discussions, que aquella generà, discussions que aclareixen les intencions estatals. El nús d'aquestes crec que foren posades en relleu per la discussió feta a l'Institut de Reformes Socials, paralel·lament a la publicació del RD de 3 d'abril de 1919 que instaurà la jornada de les 8 hores. El tema de la discussió fou justament com havien de constituir-se els comitès paritaris ¹⁰⁰:

a) A partir de les associacions obreres i patronals (i només en casos excepcionals a partir de la votació directa d'obrers i patrons), Això duia al problema del cens electoral social i el control dels censos d'afiliació de les associacions patronals i obreres.

b) Elegits per tots els obrers i tots els patrons, al marge de les seves associacions. Els defensors d'aquesta posició deien anar contra la sindicació obligatòria. El seu problema era també com fixar el cens professional.

En la discussió d'abril de 1919, una mínima majoria s'inclinà per la proposta primera, la qual recollí els vots dels representants socialistes més el del president; la minoria estava formada per Rafael Marín Lázaro, Severino Aznar, marquès de Mochales, Francisco González Rojos, Manuel Senante, Pedro P. Alarcón, Carlos M. Álvarez. (Votaren nou i vuit, ós a dir disset membres dels trenta-cinc que composaven el ple de l'IRS.)

Un altre punt de discrepància fou el de la representació de les minories: la dreta demanava que cap elector pogués votar el nombre total de vocals dels comitès paritaris, sinó una part majoritària. En aquest cas es produí un empat ja que el president s'abstení ¹⁰¹.

El problema reflectit en la reunió del 5 d'abril de 1919 era una qüestió política bàsica. El somni d'una representativitat "real" dels treballadors que marginés el pes de les centrals sindicals, considerades minories no representatives, es posava de manifest en la posició de la dreta de l'IRS i comptava amb el suport de la patronal catalana.

Conjuntament amb tot això sorgí també una qüestió aparentment tècnica: seria l'estat capaç d'endegar uns censos professionals reals? El treball en aquest sentit s'inicià amb la creació d'unes comissions organitzadores a cadascuna de les regions (de les Inspeccions del Treball) per a classificar i agrupar les indústries, professions, oficis i especialitats productores "determinando y expresando en cada grupo los establecimientos industriales existentes y la densidad de la población obrera" (article 1). S'afegia l'excepció del cas de les empreses o companyies concessionàries de serveis públics: cada una d'elles formaria un grup sol i distint (conforme els anteriors RD de 10 d'agost de 1916 i el Reglament del 23 de maig de 1917) ¹⁰². Les comissions

organitzadores estarien formades per 5 obrers, 5 patrons i 5 representants de l'estat. Els vocals devien ser nomenats pel govern a proposta de l'IRS, L'inspector regional del treball i el respectiu delegat d'estadística serien assessors.

Ara bé, tot això devia fer-se segons uns terminis que ho condemnaven clarament a l'esterilitat: entre el 24 de maig i el 20 de juliol les comissions organitzadores havien de tenir llest el projecte de classificació i agrupació; els comitès paritaris havien d'estar constituïts abans del 31 d'agost abans de l'u d'octubre havien de fer-se les propostes d'excepcions a la jornada de les 8 hores a l'IRS.

Les tesis corporativistes quedaren ben clares, d'altra banda, en l'exposició de Manuel Burgos Mazo del RD de 21 d'agost de 1919, RD que es veié obligat a dictar, donat el fracàs de l'anterior, atribuïnt a les juntes locals de reformes socials la capacitat per a formular les esmentades excepcions "oidas -això sí- las asociaciones, así patronales como obreras" (article 1). A notar que per a Burgos Mazo a la llarga la corporació devia ésser obligatòria per a "todos los nombres del mismo oficio, aunque conservando la absoluta libertad en cada uno para asociar-se en la forma que estime más conveniente". S'inclinava per a eleccions a partir de les associacions professionals, però reconeixia que sols una minoria estava associada. L'elecció directa "por individuos resulta a su vez ahora difícil, anárquica y perturbadora" ¹⁰³.

Amb aquesta filosofia imperant en les direccions estatals no és estranya la proposta de crear una Comissió Mixta del treball a Catalunya, l'octubre del 1919, arran de la conflictivitat de Barcelona ¹⁰⁴.

La Comissió del treball a Catalunya estaria "formada por igual número de patronos y de obreros, libremente elegidos por unos y por otros, respectivamente, y a la cual se entrega de buena fe cuanto en relación con esas cuestiones no sea atributo inalienable del Poder público en resguardo de supremas conveniencias de la colectividad". La comissió era creada a fin de llegar a soluciones ético-jurídicas en los conflictos sociales planteados en Cataluña" (article 1).

Aquesta Comissió de Treball, amb un president anomenat per RD, residiria a Barcelona i depenia directament de la presidència del Consell de Ministres. Les seves atribucions bàsiques eren:

- conflictes entre patrons i obrers a qualsevol indústria, art, ofici o professió (davant dels quals podia dictar resolucions o laudes)
- fixar els jornals mínims professionals
- assessorament sobre la reglamentació de la legislació social vigent "y de las disposiciones que en lo sucesivo se dicten y cuidar de la fiscalización de sus aplicaciones y ejecución".
- intervenir en els conflictes originats per la implantació de la jornada de les vuit hores i l'establiment de les seves excepcions.
- Proposar al govern mesures legislatives
- Informar sobre les consultes que li faci el govern

Fer a resoldre el tema de la classificació s'afegí un anex amb una determinada proposta que devia ésser interpretada pel govern civil de Barcelona amb l'assessorament de les juntes locals de reformes socials i altres entitats econòmiques.

De nou, però, els problemes havien de provenir dels terminis establerts. Fins el 20 d'octubre els patrons devien fer una llista dels seus obrers, la qual, exposada públicament, hom havia de remetre a la junta local respectiva el 24 del mateix mes. La junta en 10 dies (fins el 3 de novembre) classificaria els obrers conforme els grups establerts per l'esmentat anex. Després d'una nova exposició pública (fins el 8 de novembre), unes llistes definitives devien estar fixades el 18 de novembre; els censos patronal i obrer el 28 de novembre de 1919. Les eleccions es celebrarien, en base a aquests censos, el 7 de desembre. La Comissió Mixta definitiva es constituiria formalment el 12 de desembre. A notar que els aprenents no calia que figuressin en l'esmentat cens ja que no tenien dret a vot.

A l'entretant funcionaria provisionalment la Comissió Mixta de patrons i obrers creada a Barcelona el 10 de setembre de 1919 mitjançant la "reestructuració" de la Junta Local de Reformes Socials de Barcelona amb cinc patrons designats per la Federació Patronal i cinc obrers delegats per la Confederació Regional del Treball ¹⁰⁵.

La Comissió del Treball de Catalunya fracassà perquè, com he explicat en un altre lloc ¹⁰⁶, les posicions repressives de l'estat i l'actitud dura de la patronal, decidida

a plantejar un combat obert contra l'organització obrera, la feren inviable. Fou, en definitiva, el locaut de la patronal decretat el desembre de 1919 que acabà amb la comissió, i amb el govern; s'obrí llavors la porta a una forta i conscient repressió que ja havia estat assajada - cal no oblidar-ho- el mateix 1919.

Un darrer intent de solució havia estat la RO sobre les bases de la Comissió Mixta de 13 de novembre de 1919 ¹⁰⁷, en la qual hom plantejava una sèrie de problemes fonamentals des de la perspectiva estatal reformista: una llei de sindicació professional "que respete la estructura actual de las organizaciones obrera y patronal a base de ramos e industrias"; la regulació del contracte de treball; el poder i l'autoritat del patró a l'empresa (els delegats de taller només havien de poder denunciar, com a representants dels organismes obrers, els casos d'incompliment dels contractes de treball); compromís de cap nova interrupció de la feina (fos vaga o locaut).

De tota manera, la política repressiva i violenta, de destrucció del moviment obrer organitzat -duta principalment per Martínez Anido el 1920-1922-, no fou pas tota la política de l'estat, com abans el reformisme no havia estat tampoc tota la seva política.

El 1920-1922 la legislació social més important fou ¹⁰⁸:

- RO de 15 de gener de 1920 i de 8 de juny de 1921 entorn de la jornada de 8 hores que atribuïa de nou un paper important als comitès paritaris;
- RD de 24 d'abril de 1920 que creà la Comissió Mixta del Treball en el Comerç a Barcelona; el desenvolupament legislatiu de, la mateixa es produí mitjançant les RROO de 18 d'octubre i 13 de desembre de 1921, 2 de gener i 3 de febrer de 1922 i de 28 de febrer de 1922 que publicà el reglament;
- RD de 8 de maig de 1920, que creà el Ministeri de Treball; a afegir el RD de 24 de maig de 1920 sobre el mateix i el RD de 15 d'octubre de 1921 que constituí la Delegació Provincial del Treball a Barcelona;
- RD de 5 d'octubre de 1922 que autoritzà amb caràcter general la constitució de comitès paritaris;
- RD de 3 de novembre de 1922 sobre la sindicació professional voluntària a la província de Barcelona.

Com hom pot veure, la legislació s'articulà en unes direccions diverses però complementàries i una atenció específica ben intensa a una experiència paritària reixida, la del comerç; creació d'una infraestructura institucional per a la resolució amb major mitjans del vell tema del cens professional (és així com hom ha d'interpretar inicialment la constitució de la Delegació de Treball); definició teòrica dels comitès paritaris; il·lusió d'un moviment sindical professional i no revolucionari.

Tot plegat anava adreçat fonamentalment a trobar uns canals de negociació mixta que permetessin de reconduir la lluita sindical i obrera. Ara el reformisme ja no cercava la solució al problema social en l'estudi de la realitat social i una legislació favorable als obrers, sinó que es movia clarament en el terreny de la filosofia corporativista. Significativament, els directors i impulsors d'aquesta nova política pertanyien majoritàriament al catolicisme social i no eren aquells reformistes hereus de la Institució del Lliure Ensenyament dels primers anys del segle. El protagonisme no corresponia ja a Azcárate, Posada, Buylla, Bernaldo de Quirós, sinó a l'altra corrent bàsic de l'Institut de Reformes Socials: Burgos Mazo, Fernández Prida -ambdós com a ministres de la governació-, Carlos Cañal, Eduardo Sanz Escartin, Leopoldo Matos, Abilio Calderón, Joaquin Chatpapieta -aquests com a ministres de Treball ¹⁰⁹. Com és lògic tots ells no aplicaren estrictament una mateixa política, però els seus inspiradors sí que foren clarament els propagandistes catòlics més estretament relacionats amb l'IRS.

La clau de volta de tot l'edifici era ara el de la sindicació: calia trobar una representació "autèntica" dels treballadors i hom confiava que si això s'aconseguia la negociació mixta (en el fons el corporativisme) seria possible. La patronal, especialment la patronal industrial catalana, havia demanat el 1919 la sindicació obligatòria per a fer possible una cosa i l'altra (explícitament també l'aïllament dels elements "dissolvents"). La petició influí sens dubte en Burgos Mazo que el novembre de 1919 ja presentà un projecte de llei de sindicació forçosa ¹¹⁰. Ara bé, a la fi, tot queda en un simple intent de donar suport a una sindicació professional en front dels sindicats únics. Lògicament l'aparició i desenvolupament dels sindicats lliures no foren estranys a tot això. El RD de 3 de novembre de 1923 convidava els obrers a reunir-se en assemblees

especials d'ofici per a elegir els seus representants, assemblees que devien ser presidides pel delegat del Ministeri de Treball, pel president de l'Audiència Territorial o pel Magistrat. Allí hom havia de designar unes juntes provisionals encarregades de redactar uns estatuts a aprovar en el termini de quinze dies. Si a la convocatòria hi acudien pocs obrers, es produiria una segona citació i després, si aquesta també fallava, hom ja consideraria definitivament negatiu el resultat de l'assemblea. Els mínims per a la constitució d'un sindicat es fixava en 100 obrers (o 20 patrons), però es consideraria no vàlid si no reunia la majoria dels obrers del ram o ofici en el lloc. Finalment, l'esmentat RD assenyalava les condicions especials en els casos de sindicats d'empreses de serveis públics (ferrocarrils, tramvies, etc.), així com la reglamentació per a procedir a la federació d'aquests no nats sindicats ¹¹¹.

En definitiva, el corporativisme no fou sinó la conseqüència lògica de l'evolució del reformisme estatal espanyol. En especial el 1919-1923 hom veié ben clar que la desorganització del moviment anarcosindicalista català era una condició inexcusable per a intentar amb certes esperances d'èxit la solució reformista. I situades en aquest terreny les coses l'única sortida era el corporativisme. Val a dir que aquest fou una proposta més coherent del que en ocasions s'ha volgut reconèixer. El creixement dels sindicats lliures i el funcionament dels comitès paritaris durant la Dictadura de Primo de Rivera així ho havien de posar de manifest ¹¹².

V. NOTES

0. INTRODUCCIÓ

1. E.J. HOBBSAVM: Història del Treball i Ideologia, dins de "Recerques" 5, pàgs. 7-20, B. 1975; E. P. THOMPSON: La formación històrica de la clase obrera, especialment el prefacio B. 1977; E.P. THOMPSON: Tradición, revuelta y consciencia de clase, especialment ¿Lucha de clases sin clases?, pàgs. 13-61, B. 1979; J. FONTANA: La historia, especialment pàgs 36 i ss. i 114 i ss., B. 1973; també de J. FONTANA els pròlegs als llibres esmentats de THOMPSON; de J. TERMES hom pot veure el pròleg a l'estudi de F. BONAMUSA sobre Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937), B. 1977. És clar que aquestes quatre referències són només orientatives i que no pretenen en absolut ésser una relació bibliogràfica exhaustiva.
2. Sobretot J. BENET i C. MARTÍ: Barcelona a mitjan segle XIX. 2vols; B. 1976, i J. MALUQUER DE MOTES: Sobre la Barcelona obrera del segle XIX, text mecanografiat, B. (s. a.)

I. ENTORN DE LA HISTORIOGRAFIA DEL MOVIMENT OBRER A ESPANYA

1. És a la introducció on he intentat de justificar aquesta llarga incursió metodològica en la historiografia del moviment obrer a Espanya. Cal recordar que la justificació parteix d'un doble fet: de l'interès reflexiu sobre el propi treball en l'especialitat i, també, de l'interès en destacar la preocupació de l'estat burgès de la Restauració (i en especial dels intel·lectuals que pretenien influir en el mateix) pel tema.
2. M. LAFUENTE, ob. cit., tom 22, Libro undécimo, cap, VI, Insurrección en Barcelona, p. 137, B. 1890.
3. M. LAFUENTE, ob. cit., tom. 20, libro tercero, Lucha entre el principio autoritario y el principio popular, cap. I, Los pronunciamientos, p. 210.
4. M. LAFUENTE, ob. cit., tom. 24, Libro decimonoveno, Período constituyente, cap, II, Constitución de 1869, pp. 17-18.
5. M. LAFUENTE, ob. cit., tom. 22, Libro decimotercio, Situación de España al declararse mayor de edad de Doña Isabel II. cap. V, Revolución social que vino en apoyo de la política..., pp.364-365.
6. A. PIRALA: Historia Contraporánea. Segunda Parte de la Guerra Civil. Anales desde 1843. M. 1891, pp. 662-663.
7. F. PI I MARGALL i F. PI I ARSUAGA: Historia de España en el siglo XIX. vol. IV, cap. XLVIII. p. 133, B. 1902.
8. V. BALAGUER, ob. cit., tom. V, cap. XXVII; B. 1863.
9. V. BALAGUER, ob. cit., tom. V, cap. XXIII, p. 685.
10. V. GEBHARD, ob. cit., tom. VII, cap. XXI, p.212, B. 4ª ed., s. a. (la primera ed. és de 1864-).
11. V. GEBHARD, ob. cit., tom. VII, caps. XXI i XXIII, pp. 213 i 295, respectivament.

12. J. MALUQUER, presentació a F. GARRIDO: La federación y el socialismo, B. 1970 i 1975 (2ª ed. corregida i augmentada).
13. F. GARRIDO: La regeneración de España, 1860 (reproduït per J. MALUQUER, ob. cit., pp.68-69, 2ª ed.).
14. F. GARRIDO: Historia de las asociaciones obreras en Europa. vol. II, B. 1864 (tros reproduït per J. MALUQUER, ob. cit., pp.106-107) 2ª ed.).
15. F. GARRIDO: El socialismo y la democràcia ante sus adversarios. 1862 (reproduït per J. MALUQUER, ob. cit., 2ª ed., p.147).
16. F. GARRIDO: Historia de las clases trabajadoras, introd., p. XXII, M. 1870.
17. P. GABRIEL: Pensament econòmic i social del moviment obrera a Espanya: Anarquisme i marxisme, 1868-1881, text mecanografiat, B. 1977; també, P. GABRIEL: El anarquismo en España, dins de G. VOODCOCK, El anarquismo, B. 1979.
18. Altamira no ha trobat encara el seu biògraf, fora del llibre falsament apolog tic de V. RAMOS: Rafael Altamira. M-B. 1968. Hom pot consultar amb utilitat l'article de M. LÓPEZ i R. GRAU a Ictineu. B. 1979.
19. R. ALTAMIRA, conferència esmentada, dins d'Obras completas de Rafael Altamira, VIII, Temas de Historia de España, p. 50, M. 1929.
20. Vegeu, més endavant, La preocupació historiogr fica dels intel·lectuals pel moviment obrer. Els historiadors, p. 114 i ss.
21. Tanmateix, Altamira no incorpor  les seves incursions en el tema obrer, incursions molt assag stiques, a la seva tasca més estrictament historiogr fica. Pel seu costat, Sales i Ferr  abandon  de fet la disciplina d'història per la sociologia.
22. Cf. J.J. CREMADES: El reformismo español, B. 1969; també, J.J. CREMADES: Krausistas y liberales, M. 1975.

23. En un sentit més general, hom pot consultar A. ELORZA: La ideología liberal ante la Restauración: la conservación del orden, en "Revista de Estudios Políticos", núms. 147-148, M. 1966, i A. JUTGLAR: Actitudes conservadoras ante la realidad obrera en la etapa de la Restauración, en "Revista de Trabajo", núm. 25, M. 1969.
24. La seva obra, ja esmentada en el text, La defensa del derecho de propiedad..., fou l'obra guanyadora del concurs organitzat per la Real Acadèmia de Ciencias Morales y Políticas el 1872 per als treballs que defenguessin el dret de la propietat i mostrés l'harmonia d'interessos entre el capital i el treball.
25. F. GINER DE LOS RÍOS: Estudios Jurídicos y políticos. M.1875, p. 51. (citada per A. ELORZA, ob. cit.).
26. N. ALONSO MARTINEZ: Estudios sobre filosofía del derecho, M. 1874, p. 623.
27. V. SANTAMARÍA DE PAREDES;:ob. cit., p.196.
28. V. SANTAMARÍA DE PAREDES, ob. Cit., p. 221.
29. V. SANTAMARÍA DE PAREDES, ob. Cit., p. 243.
30. E. PÉREZ PUJOL: La cuestión social en Valencia,V. 1872.
31. Per a la Comissió de Reformes Socials hom pot veure A. ELORZA i M. Del C. IGLESIAS: Burgueses y proletarios. Clase obrera y reforma social en la Restauración, B. 1973. També, M. Del C. IGLESIAS: La fundación de la Comisión de Reformas Sociales, a "Revista de Trabajo", num. 25, M. 1969.
32. Cf. RD de 5 de desembre de 1883, signat per Segismundo Moret, ministre de la governació.
33. Per RO de 7 de desembre de 1883, la composició de la Comissió quedà establerta de la següent manera: Cánovas del Castillo (president), Gabriel Rodríguez, Gumersindo Azcárate, Urbano González Serrano, marquès de Monistrol, Fernando Puig, José Cristobal Sorní, duque de Almodóvar del Río, Andrés Mellado, Carlos M.

Perier, Mariano Carreras, Federico Rubio, Daniel Balaciart i Juan Martos Jiménez (oficial del ministeri de la governació). El 25 do gener de 1884 Moret substituí Cánovas en la presidència; Azcárate i Balaciart foren els secretaris.

34. COMISIÓN DE REFORMAS SOCIALES: Información oral v escrita practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883. Tom.I, Información oral ante la Comisión nombrada para proponer los medios de mejorar la situación de las clases obreras (M. 1889); Tom. II, Madrid (M. 1890); Tom. III, Valencia (M. 1891); Tom. IV, Provincias de Alicante, Ávila, Badajoz y Càceres (M. 1892)} Tom. V, Provincias de La Coruña, Jaén, Navarra, Oviedo, Palencia y Vizcaya,(M. 1893). Les respostes de Catalunya, que no foren moltes, no foren publicades oficialment. Només hi ha, en aquest sentit, COMISIÓN DE REFORMAS SOCIALS: Contestación al interrogatorio formulado por la ... sobre la limitación de las horas de trabajo v extractos de los datos y observaciones referentes al grupo XIII del cuestionarios de 1884 "Horas de trabajo" que se encuentran en la información practicada en ese año, M. 1891. Per a les Balears, hom pot veure UNION OBRERA BALEAR, Expediente sobre la información escrita, que presenta el Consejo general de delegados de los Gremios constituidos en esta asociación para las reformas que deben proponerse a la Comisión Provincial acerca de la mejora y bienestar de la clase obrera, en 7, 8 y 9 de junio de 1885. Palma de Mallorca, 1890.

35. Cf. el Discurso preliminar de J. CANALEJAS, en el llibre esmentat. Entre les altres obres que intentaren una recopilació i discussió de la legislació social reformista, cal destacar A. BORREGO: Historia, antecedentes y trabajos a que han dado lugar en España las discusiones sobre la situación y el porvenir de las clases jornaleras, M. 1890.

36. V. SANTAMARÍA DE PAREDES, ob. cit., dins de RA de C M y P, Dis cursos de recepción, M. 1894, pp 489.

37. En aquest sentit, hora pot citar un tros del pròleg de Canalejas al llibre de Zancada (El obrero en España, B. 1902): "si los estados han de colocarse en

camino de dar una solució jurídica de pau que calme al menys los rigores de la actual lluita, lo primer que importa es conèixer ben al subjecte de los afanes y desvelo de toda una llarga obra de legislació civil y política. Nada tan oportuno y necesario como comparar al obrero de los tiempos pasados y presentes, para deducir en consecuencia qué es lo que se ha adelantado y lo que resta por conseguir" (p. 12).

38. Sobre Uña hom pot veure les referències que en fa J.J. CREMADES en les ob. cit., així com el llibre també esmentat sobre l'Institut del Treball.
39. En el cap. VI, El obrero en los siglos XVI, XVII y XVIII. pp. 100-101.
40. P. ZANCADA, ob. cit., p. 224.
41. Pròleg de Canalejas al llibre de ZANCADA esmentat, pp. 7-12.
42. Hom pot recórrer en aquest sentit a la bibliografia de GÓMEZ ARBOLEYA, F.J. LAPORTA, J.J. CASTILLO, etc. de Madrid, de S. GINER, E. BOIX, etc. de Barcelona.
43. Cf. E. GÓMEZ ARBOLEYA, Sociologia en España, dins d'Estudios de teoría de la sociedad y del Estado, M. 1962; F.J. LAPORTA, Adolfo Posadat Política y sociologia en la crisis del liberalismo español, M. 1974.
44. Cf. F.J. LAPORTA, ob. cit.
45. LI. MARISTANY: El gabinete del doctor Lombroso (Delicuencia y fin de siglo en España), B. 1973.
46. Sobre Constancio Bernaldo de Quirós vegeu l'Estudio Preliminar de J.L. GARCIA DELGADO a l'edició de El Espartaquismo Agrario y otros ensayos, M. 1973. També, L. JIMÉNEZ DE ASUA, La larga y ejemplar vida de Constancio Bernaldo de Quirós, a "El criminalista", 2ª sèrie, tom. V, Buenos Aires, 1961 (reproduït en l'edició de El espartaquismo agrario andaluz, M. 1974).
47. Cal tenir en compte que aquí no faig referència a l'abundant literatura de tipus

periodístic que el tema generà.

48. No he trobat cap estudi biogràfic sobre Gil Maestre, només algunes referències en el llibre de MARISTANY esmentat, l'article biogràfic de l'Enciclopèdia Espasa i les pròpies referències en els seus llibres.
49. En general sobre l'Institut de Reformas Socials, vegeu L. MARTIN-GRANIZO, El Instituto de Reformas Sociales y sus hombres, M. 1947; també I.LÓPEZ PENA: Los orígenes del intervencionismo laboral en España: el Instituto de Reformas Sociales. a "Revista de Trabajo", núm. 25, M. 1969.
50. Cf. INSITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Memòria sobre las elecciones de vocales y suplentes obreros y patronos verificadas el dia 8 de marzo de 1908. M. 1908.
51. A notar la manca de representació directa de la patronal catalana i el pes dels polítics del règim,-així com dels catòlics. En la representació obrera el domini socialista fou total.
52. En aquí és on es troben la gran majoria dels homes i intel·lectuals reformistes relacionats amb la Institució de Lliure Ensenyament, si bé cal observar fins a quin punt és important la presència també dels polítics més estretament lligats als partits del torn de la Restauració.
53. Per a una anàlisi de la reorganització de 1919, vegeu en el text, p. 98 i ss.
54. Cal en aquí, potser, fer un comentari complementari. En principi, el catalogisme més institucional i jeràrquic es negà, a la defensiva, o iniciar cap camí reformista i reelaborà un pensament ben dogmàtic davant l'ascens de la preocupació per la qüestió social. Com a punts fonamentals de la seva argumentació hom pot destacar: l'ordre social existent era permanent, immutable, i la propietat privada era la base de la societat; les desigualtats socials provenien de la voluntat de Deu, que els homes distints els uns dels altres; cadascú tenia el seu lloc i, al màxim, el ric i l'empresaria havia de completar la seva obra mitjançant la caritat, el pobre era

un "menor en la gran família cristiana". Ara bé, com és lògic, també es produí un moviment d'adaptació a la nova realitat i així, de manera minoritària si és vol, ja el 1875-1881 existí un esforç per desfer els estrets lligams amb la versió tradicionalista i tancada; en el fons per a oferir un pont al nou règim burgès. La figura clau en aquest sentit fou Ceferino Gonzalez y Díaz Tuñón (1831-1834), dominicà, cardenal i primat d'Espanya. Del que es tractava era d'aconseguir retrobar "el llenguatge del temps" (en expressió de Gil Cremades) des del cristianisme, el diàleg amb la modernitat. Per a això calia matisar el tractament tradicional del dret i introduir la consideració de la peculiar autonomia de l'ordre jurídic humà; el pas es féu mitjançant el neotomisme. González, especialment en Filosofia elemental (1873) procurà sobretot, com a punt de partida, distinció entre moral i dret natural; La llei natural feia - segons ell - referència a la societat: "son los principios racionales, derivados de la misma naturaleza humana, los que están en la base de la consideración de la sociedad". La llei natural feia referència, mediatament, a un ordre diví però llei moral i llei natural podien diferenciar-se. En definitiva la llei jurídica era històrica i podia canviar. La societat es fonamentava en la família, i en darrera instància en la naturalesa humana, però la seva forma concreta era "un hecho humano o de circunstancias". Bé, com deia, del que es tractava era d'entronitzar el catolicisme amb la Restauració.

És en aquest marc que cal situar el desenvolupament d'un determinat catolicisme social i, a poc a poc, la col·laboració amb els intel·lectuals reformistes. D'alguna manera, a finals del segle, els noms que he esmentat en el text, el que intentaven era la síntesi entre uns principis tradicionals (renovats com he explicat pel neotomisme) i les noves troballes de la sociologia.

55. Òbviament aquesta esquematització de les publicacions de l'IRS no vol ésser una relació bibliogràfica, la qual, en referència estricta a la que he utilitzat concretament, figura en la bibliografia.

56. A relacionar, com ha estat assenyalat (LAPORTA, ob. cit., p. 276 i ss.), amb

l'experiència de l'escola pràctica d'estudis jurídics i socials de la Universitat d'Oviedo en els primers anys del segle.

57. Cal, potser, insistir: hom vol estar atent a les noves realitats socials, no ja per a establir un debat doctrinal, sinó i sobretot per a la informació i anàlisi doctrinal del nou paper dels obrers en el món. És, per tant, útil d'observar que els únics informes socials que l'IRS féu en general i sobre l'estranger foren: el 1921 sobre la intervenció obrera en la indústria i el conflicte dels metal·lúrgics a Itàlia (l'agost - setembre de 1920), i el mateix 1921 sobre les condicions del treball a la Rússia dels soviets (prés d'una enquesta practicada per l'OIT).
58. P. ZANCADA, ob. cit. en el text, pp. IX-X.
59. J. CASCALES MUÑOZ, Sociologia contemporànea, ob. cit., p. 18.
60. Per a tota aquesta experiència, vegeu el pròleg del propi CASCALES, Al lector. Para quién hago estos estudios, de qué medios me valgo, qué fin me propongo, al llibre esmentat, pp. 17-35.
61. J. CASCALES, ob. cit., p. 77.
62. J. CASCALES, ob. cit., p. 171.
63. J. CASCALES, ob. cit., p. 77. També, per a les cites que segueixen en el text, respectivament, pp. 281-282 i 80.
64. Cf. Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona, Año I. 1902, B.1903, p.8.
65. Anuario Estadístico ... esmentat, p. 602.
66. Per a tot el referent al Museu Social, vegeu sobretot el "Boletín del Museo Social", 1910-1919,(a partir del núm. 16, agost 1912, "Butlletí del Museu Social") i l'Anuari d'Estadística Social de Catalunya, 1912-1915.
67. En relació al tema del cens obrer el Museu Social hagué de limitar-se a reproduir

el cens fet per l'ajuntament de Barcelona el 1905 en l'Anuari de 1912.

68. És a dir, organisme per al muntatge de grans exposicions socials, biblioteca, institut d'estadística, borsa de treball, etc.
69. L'obra de M. ROGER havia obtingut el premi de la fundació creada a la memòria de Joan Agell -qualificat d'economista-, en el concurs organitzat per la Societat Econòmica Barcelonina d'Amic del País el 1910. En el jurat hi havia Enric Prat de la Riba, Pere Grau Maristany, Lluís Ferrer i Vidal, Antoni M. Borrell i Ferran Agulló i Vidal. Les cites incloses en el text, corresponen al prefaci, pp. 5-7. (B. 1911).
70. Vegeu, en especial, el "Butlletí del Museu Social", núm. 17, octubre de 1912.
71. Cf. HOBBSAWM, Historia del treball i ideologia. "Recerques", núm. 5, B. 1975.
72. L'article de F. TOMÀS ha estat reproduït amb una introducció per Jaume TERRASSA, a "Randa", núm. 8, B. 1979.
73. P. GABRIEL, ob. cit.
74. F.TOMÀS, art. esmentat, "Randa", núm. 8, p. 136 (correspón al l'XI i últim art. de la sèrie, "La Revista Social", 15 de gener de 1885).
75. A. LORENZO, ob. cit., pp. 26, 28, 35 i 183 (edició de José Álvarez Junco, M.1974).
76. A. LORENZO, ob. cit., p. 51.en el cap. III.
77. A. LORENZO, ob. cit., cap. IV, Primeros trabajos del núcleo organizador.
78. A. LORENZO, ob. cit., pp. 174-175. òbviament, em refereixo a l'explicació directa de la conferència i les seves sessions.
79. P. MORA, ob. cit., p. 14.
80. P. MORA, ob. cit., p.13.
81. F. MORA, ob. cit., p. 17.

82. F. MORA, ob. cit., p. 26.
83. F. MORA, ob. cit., p. 29.
84. F. MORA, ob. cit., p. 84.
85. F. MORA: El movimiento socialista y societario en España durante el siglo XIX. a "La Revista Socialista", M. 1903-1905. (Els articles foren reproduïts per "Revista de Trabajo", núm. 23, M. 1968).
86. Fou justament en aquests moments quan sorgí la famosa justificació de la relació estreta entre UGT i PSOE: la UGT, creada i dirigida pels socialistes, reunia els treballadors per a la defensa i millora de les condicions de treball; per a aconseguir-ho calia una acció política, l'impulsada pel PSOE.
87. Vegeu, més endavant, on la part IV, el capítol 2. De l'obrerisme catòlic a l'aparició dels sindicats lliures, p. 1029 i ss.
88. M. SASTRE I SANNA: La esclavitud moderna. Martirologio social, B. 1921; J.M. FARRÉ MOREGO: Los atentados sociales en España. M. 1922.
89. A. ÁLVAREZ BUYLLA : La reforma social en España, M. 1917} P. ZANCADA: Derecho corporativo español. M. s.a. (1928?): A. GA/ LLART FOLCH: Derecho administrativo y procesal de las corporaciones de trabajo, P. 1929.
90. J. VALDOUR, ob. cit., pp. 19-20, 21 i 143, respectivament.
91. Mentre a Barcelona i poblacions de la rodalia hi residí uns 10 mesos (maig 1912-febrer/març de 1913), a la resta d'Espanya hi féu un viatge d'uns dos mesos. Això segons les dades disperses que on pot recollir dels seus llibres.
92. Sobre Marvaud, hom pot veure Notas sobre Àngel Marvaud de J.M. BORRÀS i J.J. CASTILLO, dinà d'A. MARVAUD, La cuestión social en España, M, 1975, pp.7-58.
93. Sobre Reventós hom pot consultar les abundants referències fetes per ARTAL,

- GASCH, MASSANA, ROCA, a El pensament econòmic català durant la república, i la guerra (1931-1936). B. 1976.
94. M. REVENTÓS: Assaig, ... ob, cit., Consideració preliminar. pp. 6-7.
95. M. GONZÁLEZ SUGRAÑES: La República en Barcelona. Apuntes para una crónica. B. 1996 (2ª ed. B. 1903).
96. M. REVENTÓS, ob. cit., pp. 45-47.
97. M. REVENTÓS, ob. cit., cap. VIII, El moviment anarquista, pp 135 i ss.
98. D'altra banda, una preocupació bàsica de Reventós sembla haver estat la delimitació del concepte de proletariat i del de la lluita de classes. En aquest sentit és molt significatiu el curs sobre Història Social d'Espanya del 1935-1936 que degué donar a l'Institut d'Estudis Comercials. He pogut consultar els apunts presos per Daniel Clivillé de l'esmentat curs per gentilesa de Josep Termes.
99. DAZ DEL MORAL; ob. cit., p. 19 (segons l'edició de 1973, M.)
100. DÍAZ DEL MORAL, ob. cit., pp. 20-21.
101. DÍAZ DEL MORAL, ob. cit., p. 22.
102. DÍAZ DEL MORAL, ob. cit., p.26.
103. És ben significatiu en aquest sentit el deute que té en general la poca i millor bibliografia coetània sobre el moviment obrer a Andalusia, com per exemple T. KAPLAN, Orígenes sociales del anarquismo en Andalucía, B. 1977, respecte del llibre clàssic de Díaz del Moral.
104. BALLESTEROS, ob. cit., pp. VIII, 1936, pp. 486, 534 i 588.
105. P. ZABALA, ob. cit., vol. II, p. 104.

106. A. BALLESTEROS, ob. cit., tom. VII, B. 1934, cap. 5, Civilización y cultura(1808-1843). pp. 589-760.
107. A. BALLESTEROS, ob. cit., tom. VIII, p. 694.
108. Com afirma el mateix Ballesteros en la citació anterior.
109. Vegeu la seva justificació en la Nota preliminar inclosa en Historia del reinado de Alfonso XIII, ob. cit., pp.1-6.
110. Hom pot veure on aquest sentit el pròleg de C. MARTÍ a la segona edició de l'obra de J.M. VILÀ, B. 1972.
111. C.f. "Catalunya", a partir del núm. 199, 11 d'octubre de 1937.
112. J.M. VILÀ, ob. cit., cap. VII, L'evolució de l'obrerisme. pp. 139-146.
113. J.M. VILÀ, ob. cit., pp. 147-48 i cap. IX i X.
114. Pròleg de M. SERRA MORET, dirigit per G. VIDAL, ob. cit., pp. I-II i IV.
115. G. VIDAL, ob. cit., pp. 3-4.
116. G. VIDAL, ob. cit., pp. 65-66.
117. D'altra banda, ja he parlat de la influència directa de Reventós sobre Vilà; no he pogut establir una relació semblant, si bé que existí, amb Vidal.
118. "Joaquim Torroja, secretari de les Joventuts Llibertàries, que era l'amo de la "Soli", em va dir que la CNT volia fer un diari en català, i que necessitaven els meus serveis de redactor en cap. Em volien simplement com a tècnic. No m'imposaven que compartís els seus ideals, i em demanaven únicament que no els traís" (citats per C. Martí, en el pròleg esmentat). D'altra banda, Vilà, que arribà a comptar amb una llarga bibliografia, publicà el 1940, a Barcelona, un repàs ideològic i publicista, amb forces dosis d'apologia del nou règim, Del gremio al nacional-sindicalismo. Tanmateix, Vilà no s'identificà clarament amb la

nova situació. En la nota preliminar afirmava: "Ha surgido un hecho nuevo./ No es esta la hora de enjuiciarlo, sino la de anotarlo y echarnos con toda nuestra voluntad, con toda nuestra violencia -acción y fe- en brazos de la esperanza./ He aquí porqué este libro es más bien exposición que comentario" (p.7).

119. F. DE SOLÀ CAÑIZAPES, ob. cit., p. 23.
120. F. DE SOLÀ CAÑIZARES, ob. cit., p. 30.
121. F. DE SOLÀ CAÑIZARES, ob. cit., pp. 67-63.
122. F. DE SOLÀ CAÑIZARES, ob. cit., p. 76.
123. F. DE SOLÀ CAÑIZARES, ob. cit., p. 118.
124. G. ALOMAR, Armonización de la corriente socialista con la nacionalista, sèrie d'articles a la "Revista Jurídica de Catalunya", 1902-03.
125. J.M, PLANAS: Els gansters de Barcelona i La organització de l'anarquisme a Catalunya i a Espanya, sèries d'articles a "La Publicitat", abril-maig de 1934.
126. La sèrie devia completar-se amb un 4art volum, El socialismo, que no he pogut saber si realment arribà a publicar-se. Els diversos llibrets dugueren pròlegs, respectivament, de Sebastià Clam, Joaquim Maurin, Angel Pestaña i M. Gerra Moret.
127. Cal tenir en compte, tanmateix, que Soldevila no es mostrà gens contrari a la història contemporània, sinó tot el contrari i això ja abans de la guerra civil. Vegeu, per exemple, l'edició de P. GABRIEL de Historia de la proclamació de la República a Catalunya, B. 1977, obra que en forma de breus apunts publicà F. SOLDEVILA inicialment a "Revista de Catalunya", maig de 1931.
128. E. MOLINÉ, ob. cit., pp.245-247, vol. II.
129. E. MOLINÉ, ob. cit., pp. 312-313, vol. II.

130. Més endavant figura la referència bibliogràfica completa de totes aquestes obres.
131. Tanmateix cal diferenciar aquests articles de les sèries més nombroses, com les de Pestaña i en part, potser alguna de Nettlau, que de fet són llibres publicats a trossos. És per això que, conforme he explicat en un començament no els tinc en compte en aquest repàs historiogràfic, malgrat el seu interès, cert.
132. Sobre Núñez de Arenas, vegeu el pròleg de R. MARRAST a l'edició que de la seva obra féu TUÑÓN DE LARA, B. 1970. Més encara
133. M. NUÑEZ DE ARENAS, ob. cit., p. 30.
134. Hom pot consultar tanmateix Juan José Morato y sus biografías obreras, de V.M.ARBEOLOA, que edità J.J. MORATO, Líderes del movimiento obrero español. 1868-1921, M. 1972.
135. Morato fou l'autor de la pràctica totalitat dels articles biogràfics de dirigents obrers inclosos en l'esmentada Enciclopèdia; malauradament en ella els articles no anaven signats.
136. Només cal recordar la seva obra clàssica. Los congresos obreros internacionales en el siglo XIX (Mèxic, 1958) i Los congresos obreros internacionales en el siglo XX (Mèxic, 1958). Més recentment ha iniciat la publicació de la història de la UGT, la publicació de les actes de la mateixa, etc.
137. Articles que en general foren necrològics i es troben dispersos en tota la premsa militant. Tanmateix, pocs d'aquests poden ser considerats intents biogràfics seriosos, fora de l'interès que en ocasions pognin tenir.
138. Cf. R. ROCKER, Max Nettlau. el Herodoto de la anarquía. Mèxic, 1950.
139. En aquest sentit pot ésser interessant el contraposar no ja l'obra de Nettlau amb la de Lorenzo, sinó i sobretot amb la producció dels socialistes, i en especial la de J.J. Morato.

140. M. BUENACASA (M.S.ORDO), ob. cit., "Solidaridad Obrera", 4 de desembre de 1923 - 23 de gener de 1924.
141. És de destacar que va recórrer, entre d'altres i amb major o menor fortuna, a Josep Prat, López Rodrigo (de València), Teresa Claramunt, etc. que no pogueren ajudar-lo; sí ho feren Tomás Cano Ruiz, José Sánchez Rossa, Sebastian Oliva, Galo Díez, Zenón Canudo, Manuel Fandino, Tonós Herreros, Àngel Pestaña, Joan Baptista Ollé, Pere Herrera, Alexandre Gilabert, etc. bé treballà força la premsa que aquests li facilitaren. La sèrie esta estructurada com a un llibre, amb 16 apartats.
143. J. VIADIU: Salvador Seguí ("Noy del Sucre"). El hombre y sus ideas. V. 1930; E. MISTRAL: Vida revolucionaria de Fermin Salvochea. V. 1937; F. MONTSENY. Anselmo Lorenzo, B. 1938; H. NOJA RUÍZ; Anselmo Lorenzo: su vida y su obra. V. 1938; A. ORTS RAMOS: Francisco Ascaso, B. 1937. També E. de GUZMÁN: Vida y lección de Anselmo Lorenzo, M. 1938.
144. La bibliografia d'ambdós és abundant en aquest sentit. Hom pot recordar aquí El moviment cooperatiu a Catalunya (amb J.VENTOSA I ROIG), Palma de Mallorca, 1961; Les cooperatives a Catalunya, B. 1972; Cooperació i cooperativisme. B. 1966; etc. de PÉREZ BARÓ.
145. Vegeu les notes biogràfiques sobre tots ells d'A. PÉREZ BARÓ a Història de la cooperació catalana, B. 1974.
146. Vegeu sobre els historiadors del cooperativisme a Espanya, entre els que caldria destacar a més dels esmentats aquí a Piernas Hurtado, J. REVENTÓS CARNER: El movimiento cooperativo en España, B. 1960.

II. POBLACIÓ OBRERA A CATALUNYA

1. Bé, això és cert a mitges. He procurat estar atent a la seva realitat i he inclòs, quan ho he trobat, dades sobre la població obrera camperola. El que succeix és que en general aquestes han sorgit en relació estreta amb la població obrera industrial. Un exemple: en les taules bàsiques he incorporat xifres de població obrera camperola de les poblacions triades en funció de les feines més o menys industrials; no he pogut tenir en compte, en canvi, els llocs fonamentalment o totalment de població obrera agrària.
2. Amb valoracions demogràfiques generals hi ha una bibliografia prou interessant per a aquest període. Jo he utilitzat, sobretot, i en aquest sentit general, J. A. VANDELLÒS: Catalunya, poble decadent, B. 1935; J. NADAL, La población española, B. 1966; J. MALUQUER I SOSTRES: Població i societat a l'àrea catalana, B. 1965; LI. RECOLONS: La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970, B. 1976. (Per a una relació més exhaustiva de la bibliografia utilitzada cal, lògicament, de consultar la part VI, Bibliografia). Ara bé, donat el detall i les característiques peculiars de la meua anàlisi, de fet he recorregut a les fonts directes, els diversos censos oficials de la població.
3. Vegeu, en el cap. 4 Taules bàsiques de població total, immigració i població obrera, taula A.1, p. 269.
4. He calculat un índex de creixement simple: població total de 1936 / població total de 1900.
5. Cal tenir en compte que Castellet i la Gornal perdé població (1572/1834, 0,86), St. Pere de Ribes també (2071/2081, 0,99), etc
6. He utilitzat, per a les dades de la població de les diverses comarques el 1900 i 1936, la taula evolució de la població del Principat de Catalunya, inclosa en el

vol. 4 de la Gran Enciclopèdia Catalana, (B. 1973), p.716.

7. Per a l'elaboració dels gràfics 4 i 5 he partit de les taules bàsiques A.2 (p.272) i A.3 (p.275), les dades de les quals he completat amb les següents: (població de 1900 = 100):

	1910	1920	1930	1936	1940
Alt Pened.	103,80	111,26	117,03	117,41	115,59
Baix Pene.	98,56	96,28	94,78	92,76	87,57

Alt Empor.	105,59	105,31	99,68	100,62	96,01
Baix Empo.	111,33	108,47	101,26	101,04	93,24
Garrotxa	107,30	112,88	110,77	110,87	110,81
Cironès	106,42	111,58	124,26	129,83	135,82
Selva	103,85	106,41	106,31	110,60	106,24

Osona	106,03	113,31	125,45	129,01	124,66
Ripollès	107,73	114,60	118,20	121,88	110,50
Baix Camp	96,50	104,32	106,10	98,74	105,02
Segrià	111,81	141,77	141,52	137,91	140,79
Alt Camp	97,92	93,46	90,01	87,63	84,20
Tarragonès	98,41	108,57	114,16	114,49	122,04
Baix Ebre	108,81	120,04	124,59	126,18	127,00

8. Hom pot consultar en aquest sentit el pròleg de J. NADAL al llibre de J. MALUQUER I SOSTRES, ob. cit., i els articles de R. PÉREZ I CASADO, en especial Poblacionirme, dins d'Ictíneu, B. 1979.

9. Uns exemples d'això són els llibres de J.A. VANDELLÒS, Catalunya, poble decadent, i La immigració a Catalunya. També, i només com a una petita mostra dels articles que el tema generà, Barcelona, ciutat gran ("Butlletí de la Cambra Mercantil", núm. 127, octubre de 1932), Els problemes de la despoblació i de la immigració a Catalunya, de "Spectator" ("Butlletí de la Cambra Mercantil", núm. 162, setembre de 1935), etc. D'abans, El problema de la població a Catalunya, de F.deC. SERRA I RÀFOLS ("Revista de Catalunya", abril 1925).
10. J.A. VANDELLÒS I SOLÀ: La immigració a Catalunya, B. 1935; J. IGLESIES I FORT: EL movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años, "Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona", 3ª època, núm. 680, vol. XXXIII, 1961, pp. 319-427; LI. RECOLONS, ob. cit.
11. La taula B-2 (p. 279), i en conseqüència el gràfic 6, ha estat elaborada a partir de les dades incloses en els respectius censos oficials i les obres esmentades de Vandellòs, Iglèsies i Recolons.
12. J.A. VANDELLÒS, ob. cit., p. 25.
13. El saldo migratori acumulat provenen de l'esmentada taula B.2.; la població no catalana resident a Catalunya està calculada a partir dels censos oficials de la població corresponents (vegeu taula B.1.(p.277). Per a 1920 i 1930 el percentatge que figura en la darrera ratlla correspon lògicament al percentatge de la població no catalana resident a Catalunya respecte de la població total.
14. Un d'ells notable ens l'ofereix el primer volum de l'obra esmentada en un altre lloc de J. VALDOOR.
15. Percentatges respecte de la població total.
16. Percentatges respecte de la població total
17. Índexs de creixement calculats a partir de les informacions donades per l'Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, per als anys 1902-1917, sobre l'evolució

de la població total de Barcelona ciutat.

18. Ho suposat que en gran part els treballadors immigrants eren varons (per a això m'he basat en l'observació atenta de la proporcionalitat entre homes i dones dels censos professionals que he pogut consultar i que més endavant comento). En definitiva, la proporcionalitat que en resulta es 1:1,50 (treball / immi.). D'altra banda, donat que els esmentats censos situen la població obrera total per a 1930 en 514.000 persones, en resulta que a l'entorn d'un terç d'aquesta població era d'immigració recent de menys de 10 anys.
19. N'hi ha prou amb consultar les memòries dels militants obrers, a part és clar d'observar la pròpia procedència dels mateixos dirigents. Ara bé, aquestes hipòtesis són també compartides per la historiografia demogràfica més general i de la qual ja he fet esment.
20. Gràfic basat en l'evolució de les xifres absolutes d'immigració de fora de Catalunya (259.202 persones el 1920; 456.438 el 1930) i de la resta de Catalunya (136,240 i 192.226, respectivament).
21. De manera semblant a l'anterior gràfic: 159.443 persones immigrades castellanoparlants el 1920 i 318.956 el 1930; 235.999 immigrants catalanoparlants el 1920 i 329.708 el 1930.
22. Un 11,82 % del total de la població era d'immigració castellano-parlant el 1920 i un 17,49 % el 1930} un 17,71 % el 1920 ho era d'immigració catalano-parlant i un 18,31 % el 1930,
23. J. NADAL: El fracaso de la revolución industrial en España, 1814- 1913, B. 1975; J. FONTANA: Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX, B.1973; J. FONTANA: La crisis del Antiguo régimen, B. 1979; J. MALUQUER DE MOTES; El socialismo en España, 1833-1868; etc.
24. Els resultats globals dels mateixos foren reproduïts per les memòries del

Ministeri del Treball sobre Estadística de las huelgas, a partir de les corresponents a 1927 i 1928. Hom volia estudiar, en principi, l'atur forçós.

25. Vegeu l'esmentada agrupació, en principi, en la memòria del congrés de Sants, Comicios históricos de la CNT (Memòria del congreso celebrado en Barcelona los días ..., Toulouse, 1957.
26. Cf. cap. 4, p. 282 i ss.
27. Per a una explicació detallada de l'elaboració d'aquestes taules vegeu les notes corresponents.
28. Tannateix he pogut incloure una relativament bona informació per a 1920, 1923 i 1927-1930, sobretot en el cas de Barcelona ciutat i Barcelona província. Informació que té els inconvenients que ja assenyalo en el text.
29. Aquestes, en general, provenen dels censos professionals inclosos en els censos oficials de la població i no en canvi del cens obrer elaborat per la Delegació del Treball, que és el més seriós.
30. He d'advertir que, a la fi, no he pogut incorporar aquestes dades donat que són molt puntuals i fragmentàries. Tanmateix en un altre lloc del text en faig referència.
31. Per a aquest any he pogut comptar amb diverses fonts -acceptant la licència de considerar compatibles les xifres de 1919 i 1920. Sobretot, el cens professional de 1920, el cens elaborat per la Cambra oficial d'indústria i les informacions sobre els mercats de treball practicades per l'Institut de reformes Socials.
32. Hi ha una bona reedició, preparada per F. ESTAPÉ, i publicada per l'Institut d'Estudis Fiscals, B. 1968. (3 vols.)
33. J. MALUQUER; Sobre la Barcelona obrera del segle XIX. ob. cit.
34. Censo de la población de España, según .... 1877. Tom. II, M.1884.

35. I hom pot fer un raonament semblant al que explico per a 1887 en la pàgina 201.
36. Censo de la població de España, según ... 1887. Tom. II, M. 1892. Cal tenir en compte a més, que aquí hi ha els resultats per partits judicials i no sols globalment provincials i de capitals; això permet una aproximació més detallada.
37. El total de la població de la província és de 902.970 persones.
38. Cf. taula C.1. Evolució numèrica de la població obrera, p. 282, la qual recull els resultats globals de tots els meus càlculs; en aquest cas, basats en els censos de la població de 1877 i 1887.
39. És una xifra repetida per diversos autors: A. MARVAUD, La cuestión sociale en Espagn, Paris 1903; etc. Escarra, Le developpement industriel de la Catalogne, Paris, 1903; etc. Escarra, en especial, discuteix les xifres de població obrera a Catalunya -i nega que siguin unes 500.000 persones com alguns catalans afirmaven. (of. pp.84-85, de l'edició de B. 1970).
40. Censo de la población de España, según ... 1900, vol. 2, tom. II, M. 1903; vol. 3, tom. IV, M. 1907.
41. Taula C.1., p. 282.
42. Aquest epígraf, a l'igual que el 29, és inclòs també, repetit, en un altre: el 35. Comerç; el 29, pel seu costat, ho és dins del 57. Improductius.
43. Obviament tots aquests percentatges estan calculats a partir de les xifres bàsiques donades pel Censo de la población... de 1900 esmentat, tom. IV. Seria prolix incloure aquí el detall de tots els càlculs fets.
44. Cf. la taula C.1, tants cops esmentada, p. 282. I també la C.3., p. 285. Són xifres basades fonamentalment en la informació oferida pel Ministerio de Trabajo..., Estadística de los salarios y jornadas de trabajo ... 1914-1925, M. 1927.

45. Per a ésser exacte 279.783, xifra a comparar amb l'obtinguda directament, sense aplicar cap proporció obrers/patrons: 297.469.
46. En qualsevo] dels casos, el fet és que les dades per a Girona, Lleida i Tarragona han d'essser preses amb molta més prevenció encara que les de Barcelona.
47. He d'advertir que la xifra obtinguda de 250.903 treballadors per a 1877, pot quedar reduïda a 206.402 si, en un sentit més restrictiu intentem només tenir en compte els obrers industrials, sense el comerç, empleats, treballadors dels espectacles, etc.
48. Cf. Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, Año IV, 1905, B. 1907, p. 599 i ss.
49. Cal tenir en compte que si els dos o tres primers anys del segle foren a Barcelona uns anys de feina i, potser de creixement de la població obrera, el 1904-1905 s'inicià una acusada crisi i, segons M. SASTRE, ob. cit., un descens de la població obrera.
50. Cf. MARVAUD, ESCARRA, SASTRE, obs. cit. Vegeu nota 39.
51. Cf. Anuari d'Estadística Social de Catalunya, I, 1912. B. 1913, p. 13.
52. Censo de la población de España ... 1920, tom. V, M. 1929.
53. I d'altra banda, això ve confirmat per l'anàlisi de la crisi econòmica de la postguerra: Vegeu, en especial, F. BERNIS, Consecuencias económicas de la guerra, M. 1923; M. VIADA, La Economía y las finanzas españolas en la postguerra (1918-1923), B. 1924}; etc.
54. Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, Año XVI, 1917, B. 1921, pp. 500-501.
55. CÁMARA OFICIAL DE LA INDUSTRIA DE BARCELONA: Memoria reglamentaria del año 1919, B. 1920.

56. Vegeu la taula C.5. Per un mapa obrer de Catalunya, p. 286 i ss.
57. No he trobat cap història de la delegació del treball a Barcelona. M'he basat, a part de les diverses RROO i RD esmentats, especialment en "El Trabajo Nacional", maig de 1920 i febrer de 1922; "Revista Social", gener-març de 1928, P. LOPEZ, La organización paritaria; "Revista Social", octubre-desembre de 1928, Lo que ha sido y es la Delegación del Ministerio del Trabajo.
58. Cf. Anuario Estadístico de España, per a 1922-1923, esmentat, p. 342 i ss.
59. Cf. Estadística de las huelgas, per a 1927-1928, ob. cit., p. XLIII i ss.
60. Com hom ha pogut observar, no he localitzat cap font que permeti avaluar la població obrera a l'entorn de 1910 o, més encara, globalment per a 1914. El cens de la població de 1910 no arribà a publicar el volum corresponen a la classificació professional i tampoc ningú intentà l'elaboració de cap cens obrer. D'altra banda, la xifra de 1936 que hi figura entre parèntesi correspon a l'avançada per J.M. BRICALL, Política econòmica de la Generalitat (1936-1939). B. 1970, p. 86 (He descomptat els 390.000 obrers camperols). És una xifra que no he contrastat documentalment.
61. Les xifres que figuren entre parèntesi són les procedents de la informació sobre el mercat de treball, ja esmentada, feta per l'IRS, i que com he advertit són en principi incompletes i inferiors a les reals.
62. He d'advertir que les relacions de 1923 es refereixen amb tota probabilitat als obrers majors de 19 anys i està basades en la informació del Cens obrer i patronal reproduït per l'Anuario Estadístico de España, per a 1922-1923, ob. cit. Les relacions de 1927 està calculades aplicant les xifres de patrons de 1923 a les dades sobre obrers del cens de 1927. No cal dir que les proporcions de 1920 està basades en les dades del cens de la població de 1920.
63. Cal tenir en compte les observacions fetes en la nota anterior.

64. Hi ha algun error on la informació bàsica: les sumes no quadren amb exactitud. Les sumes que figuren en el cens són de 44.058 patrons i 332.594 obrers; és possible que hi hagi alguna repetició en els diversos epígrafs, però no he pogut localitzar l'error amb precisió.
65. Per a una discussió més acurada del cas de la metal·lúrgia, vegeu més endavant: la relació d'empreses importants pel nombre d'obrers que he pogut localitzar.
66. Aquesta proporció 1: 4,87 inclou el rector del comerç i això fa baixar la mitjana, com una mica més endavant poso en relleu.
67. Les diferències en el nombre de patrons per sectors que s'observen entre 1923 i 1927 són el producte d'haver variat la proporció interna, a l'extrapolar les dades de 1923, en alguns sectors; per exemple, la construcció que amb les xifres de 1923 té una proporcionalitat patró/obrers de l'1: 14,56 i per tant cal comptabilitzar-lo dins dels sectors amb relacions inferiors a 1:20, amb els comptes de 1927 (el mateix nombre de patrons de 1923 / nombre d'obrers de 1927) té una relació 1: 24,04 i cal incorporar-lo en els sectors de proporció superior a 1:20. Sens cap dubte, una vegada més cal fer notar que les proporcions consignades només tenen un valor cert les de 1920 i 1923, o com veurem més endavant, el 1919.
68. Cal tenir també aquí en compte les observacions consignades en la nota anterior.
69. Taula elaborada a partir del Cens inclòs en la Memòria... de 1919 de la Cambra Oficial de la Indústria de Barcelona, ob. cit.
70. Provenen fonamentalment del cens de la Cambra Oficial d'Indústria i dels Apuntes para el momento ..., obs. cit.

71. Segona el cens professional inclós en el Censo de la poblaci3n de Espa1a, ob. cit. Provenen, a l'igual que el cas de Girona, del cens de la Cambra d'indústria de 1919 i de les informacions oferides pels esmentats Apuntes . . .
72. D'altra banda és clar que la manca d'informaci3n respon en gran mesura a la manca d'indústria a Lleida província. I, acceptant aix3, les dades obtingudes, referides cuasi exclusivament al tèxtil semblen representatives, si més no.
74. He utilitzat fonts molt disperses i informacions puntuals tretes d'aquí i d'allà. Per a la indústria tèxtil m'ha estat útil La indústria textil en Catalunya, B. 1943. També, més en general, F. CORTADA REUS: Geografia econ3mica de Catalunya. B. 1950. Tanmateix, he d'insistir que fonamentalment he hagut de recórrer a molt diverses i puntuals informacions: anuncis inclosos en anuaris, guies, etc.
75. Aquesta empresa, de construcci3 d'autom3bils, es fusiona amb Elizalde i una empresa menys important, denoninada Espa1a, el 1920, creant l'empresa Industria Nacional Metalúrgica S.A., la qual hagué de plegar el 1930.
76. Vegeu notes 101 i, sobretot 104.
77. En canvi, he pogut incloure algunes informacions que crec rellevants entorn de la poblaci3 obrera camperola.
78. He arrodonit aquí í les xifres de la taula C.5., vegeu p. 286 i ss. tenint en compte el grau d'informaci3 assolit.
79. Aquesta xifra s'ha de comparar amb el total d'obrers comptabilitzats en les seves taules, total que és de 458.877 obrers. Encara que a l'arrodonir les xifres he incrementat el total, és clar, i lògic d'altra banda, que la immensa majoria de treballadors residia en poblacions amb una concentraci3 obrera superior als quatre-cents obrers.
80. Si hm considera que el total d'obrers és de 525.000 i que hom li pot restar els 430.000 treballadors fins aquí comptabilitzats.

81. A notar que aquestes dades es refereixen a un total de 458.877 obrers, és a dir el 87,37 % del total extimat entorn de 525.000 (523.202 segons el cens professional inclòs dins del Cens de la població de 1920).
82. Vegeu taula C.I., p.282.
83. Les xifres que figuren entre parèntesi són obtingudes per diferència. a partir de les dades globals obtingudes (taula C.1.); en no ser la mateixa font -fora de Barcelona província- l'usada per al 1930 per a la distribució sectorial i per als resultats globals és lògic que apareixin unes diferències més acusades. Tanmateix, els resultats de la contrastació han d'ésser Considerats, segons crec, bastant bons.
84. Cal afegir amb xifres molt menors Girona (79), Arbúcies, Blanes, Osor, etc.
85. La primera columna correspon als mariners, mecànics i fogoners; dels vapors i motors; la segona els mariners de vaixells de vela i rem; la tercera als treballadors de terra (homes, dones i nens). Cf. Anuario Estadístico de España, Año XVII, 1931, M. 1933, i Año XVIII, 1932-1933, M. 1934, pp. 168 i ss, i 185 i ss, respectivament.
86. Cf. C.E.C, vol. IV, p. 1973, p. 712, Treballadors classificats per indústries (1968) dies de l'article Catalunya.
87. Amb dades referides a 1920, En ser molt incompletes les dades obtingudes per al 1930, no he pogut malauradament fer una anàlisi semblant per a
88. Els 5.000 obrers consignats aquí podrien ésser 11.900 si el tèxtil el fem passar dels 1835 treballadors consignats pel cens de la cambra d'indústria de 1919, als 10.000 (sic) anotats per la informació de l'IRS. Llavors el tant per cent seria 49,33. Tanmateix em sembla clar que no es poden donar per bons aquests 10.000 obrers del tèxtil; el problema és que, al seu torn, 1.835 són insuficients.
89. Sempre referit al 1920.

90. Les xifres entre parèntesi corresponen a les poblacions amb un major nombre absolut d'obrers i aquelles considerades en un segon lloc, respectivament. Cal tenir en compte d'altra banda, i això pot permetre una certa contrastació de tota l'anàlisi feta, el que el 1420 la població activa catalana estava fixada en 965.900 persones, un 41,19 % del total de la població (per al 1930, 1.133.300 i 40,60 %, respectivament).
91. Una petita confirmació del que estic dient es pot trobar, també, en el repàs del pes dels camperols (en principi assalariats) en moltes d'aquestes poblacions considerades industrials, fora com és lògic de Barcelona ciutat.
92. He considerat la població total de la comarca i no sols la suma de les poblacions industrials de la mateixa.
93. D'altra banda, i quan hom intenta l'anàlisi del fracàs del socialisme a Catalunya, hom no hauria d'oblidar que el socialisme català fou arraconat, especialment després de 1920, a Reus i en part al Maresme i una mica a l'Osona, fora d'aquest eix central (o marginalment relacionat amb el mateix). Pel seu costat, també és significatiu que el comunisme es mogué entre Lleida i Girona.
94. Taula elaborada a partir de la informació dels respentius censos oficials de la població. Els Asteriscs fan referència simplement a la seva situació, compresa entre 5.001 i 10.000 habitants, entre 10.001 i 20.000, etc.
95. Taula elaborada, tenint en compte la classificació comarcal fixada per la Divisió Territorial de Catalunya adoptada per la Generalitat el 1936.
96. Vegeu les observacions consignades en la nota anterior.
97. Els censos de 1900 i 1910 no arribaren a publicar el detall de la naturalesa dels habitants. Només he trobat alguna informació en aquest sentit de caràcter global.
98. Les estimacions estàn basades en la informació de VANDELLOS, IGLESIAS I

RECOLONS, obs. cit.

99. Dades extretes dels censos oficials de la població per a 1920 i 1930.
100. Les dades de 1856 corresponen al cens elaborat per I. CERDÀ, les de 1863, a l'empadronament municipal de Barcelona d'aquell any, les de 1877, 1887 i 1900 als censos oficials de la població respectius (he explicat els càlculs fets, a partir de les classificacions professionals que hi inclouen, en el text). Per 1900 les xifres que figuren subratllades són aquelles estimades tenint en compte una certa proporcionalitat entre el nombre d'obrers i el de patrons. Les dades de 1905 provenen del cens fet per l'ajuntament de Barcelona i de les afirmacions fetes per ESCARRA, SASTRE, etc. Les dades de 1914, 1920 (primera columna) i 1925 estan tretes dels informes de l'Institut de Reformes Socials, publicats en el "Boletín Oficial del Ministerio del Trabajo" a partir de 1926. Les dades de 1920, segona columna, corresponen a les que hom pot calcular a partir del cens oficial de la població de 1920. Les dades de 1919 són les del cens del Foment del Treball. Les de 1923, les tretes del cens patronal i obrer de la Delegació del Treball de Barcelona. Les de 1927-1931, són del mateix cens revisat trimestralment; he considerat les xifres dels darrers trimestres de cada any. Per al 1930, les xifres de Girona, Lleida i Tarragona estan calculades a partir dels Apuntes ..., ob. cit.
101. Dins de cada any, la primera columna correspon a Barcelona ciutat i la segona a Barcelona província. Les dades de 1900, 1910 i 1920 provenen, casi sempre, dels censos oficials de la població (classificació professional); les de 1905 són del cens de l'ajuntament de Barcelona; les de 1923, 1927-1931, del cens elaborat per la Delegació del Treball de Barcelona.
102. Dins de 1920, la primera columna inclou les dades tretes del cens oficial de la població.

103. A més de les fonts usuals per a totes aquestes taules, en aquest cas he incorporat alguna informació dispersa. Les dades sobre el servei domèstic provenen, totes, dels censos oficials de la població.
104. Les fonts bàsiques d'aquestes taules són els Información sobre el mercado de trabajo practicada per l'IRS per al 1920 i el Cens patronal i obrer elaborat per la Cambra Oficial d'Indústria de Barcelona per al 1919. Les dades d'aquest figuren en l'espai superior de la columna horitzontal corresponen a 1920; les d'aquella, en l'espai inferior. Per al càlcul del total de cada municipi he procedit de la següent forma: en principi comptabilitzo les xifres de l'espai inferior (IRS); si no tinc duda concreta de l'IRS i sí de la Cambra, i donat que la informació d'aquesta és parcial, sumo en aquest cas les dades de l'IRS amb les de la Cambra per a obtenir la xifra de l'espai superior en el total. És a dir, l'espai inferior del total correspon estrictament a la suma de les dades de l'IRS; l'espai superior a la suma de les dades de la Cambra més aquelles de l'IRS que no tenen informació de la Cambra. Les poques xifres corresponent a 1914 i 1930 provenen de la informació de l'IRS per a 1914, i dels Apunts... del Ministeri d'Economia Nacional. D'altra banda el percentatge que figura al final de la columna horitzontal està calculat a partir de la relació entre el total de treballadors industrials -sense tenir en compte els obrers camperols- i el total de la població.

III. ASPECTES ORGANITZATIUS I LABORALS DEL SINDICALISME A CATALUNYA

1. No existeix bibliografia a l'entorn de la Federació Regional de Societats Obreres de Resistència de la Regió Espanyola (FRSOR). Qui n'ha parlat més és X. QUADRAT, Socialismo y anarquismo en Cataluña. Los orígenes de la CNT, M. 1976, p. 57 i ss.
2. Cf. F. MORA, Historia del socialismo obrero español .... ob. cit. , pp. 88-119.
3. No pretenc aquí historiar tot aquest període del moviment obrer, d'altra banda poc estudiat. Per a un coneixement més detallat d'alguns dels aspectes assenyalats en aquestes primeres pàgines hom pot adreçar-se a IZARD, Revolució industrial i obrerisme. B. 1970, i J. TERMES, Anarquismo y sindicalismo en España, B. 1972.
4. Així ho veié IZARD, obra esmentada. Per a un major aprofundiment en el tema, cf. sobretot A. ELORZA, El socialismo oportunista en España: la ideologia de "El Obrero" (1880-1891). a "Estudios de Historia Social", núm. 1, abril-junio 1977.
5. Hom pot veure l'intercanvi de cartes entre ambdós organismes reproduït a F. LARGO CABALLERO, Presente y futuro de la UGT. M. s. a. (1925), p.7 i ss.
6. Hom pot trobar una discussió a l'entorn de la primera extensió del PSOE en X. CUADRAT, ob. cit., i S. CASTILLO, La primera etapa del PSOE; implantación y labor editorial, dins de l'"Estudios de Historia Social", núm. 8-9, enero-junio 1978.
7. El que vull dir és que la constitució del PSOE a Catalunya s'ha de relacionar amb el nou concepte de partit que Iglesias imposa a partir de 1886 i que, entre d'altres factors, això afavorí la ruptura amb el grup de "El Obrero". I tanmateix, cal tenir en compte que els primers nuclis socialistes, amb una acusada confusió entre partit i activitat societària -és en aquest sentit que cal qualificar-los de grups del partit democràtic-, sorgiren no de les idees de Pablo Iglesias sinó més bé de les de Josep Pàmias. 8. F. LARGO CABALLERO, ob. cit., p. 14.

9. F. LARGO CABALLERO, ob. cit. p. 20 i ss.
10. Cal tenir en compte que, segons la comissió revisora d'actes, en dictamen del primer dia del congrés, l'11 d'agost de 1888, hi havia un total, de 44 societats representades i 4.668 obrers; 28 societats eren de Catalunya (segons el detall que hi he consignat el resultat seria, aquell primer dia, 25 societats catalanes amb un total de 3198 afiliats, més 2 o 3 societats de la Federació Tipogràfica (Barcelona, Tarragona i ?) amb més de 202 afiliats (172, més 30, més ?). D'altra banda, hom ha de tenir en compte que en el transcurs del congrés hi acudiren 3 noves societats de Barcelona (amb un total de 326 afiliats), 1 de Caldes de Montbui (120) i 1 de Castelló. A la fi, el total d'obers representats fou, per tant, de 5.154 obrers i 49 societats, dels quals més de 3846 i 31 o 32 societats eren de Catalunya. A part, hi hagué l'adhesió de la Sociedad de ebanistas, silleros, tallistas y torneros de Santander.
11. Cf. PARTIDO SOCIALISTA OBRERO ESPAÑOL. Convocatoria y orden del dia para el XII Congreso ordinario .... M. 1927., p. 183.
12. He utilitzat diverses fonts que en un moment o altre han reproduït les dades oficials consignades a "La Unión Obrera", l'òrgan oficial de la UGT, del qual no he pogut consultar més que algun número. En especial he fet servir "La Bandera Roja" i "El Obrero Balear" de Palma de Mallorca, òrgans socialistes, a part de la informació, també fragmentària donada per X. CUADRAT, ob. cit.
13. Cf. "La Bandera Roja", Palma de Mallorca, 14 octubre 1893.
14. He utilitzat també aquí fonts diverses; la fonamental ha estat el repàs acurat de les Actes de la UGT. 1899-1904. M. 1979.
15. Vull dir que tampoc sembla que la UGT i el seu comitè navional fossin l'expressió organitzativa d'un moviment societari considerable, no ja pel nombre d'afiliats i de societats obreres adherida (això és fàcil de comprovar observant el descens respecte de l'assistència catalana al congrés fundacional de 1888), sinó també pel

funcionament coordinat de les mateixes (en aquest sentit hom pot veure les Actes de la UGT. 1883-1892. B. 1977).

16. Vegeu, per a un major detall, p. 366 i ss., dins d'aquest mateix capítol.
17. Cf. Actes de la UGT. 1899-1904. ob. cit.
18. És a dir, que reunissin diverses societats obreres i que el comitè o òrgan directiu de la federació local estigués regularment compost per delegats de les societats adherides.
19. Cf. "La Bandera Roja", 30 de desembre de 1893. El comunicat deia: "Compañeros: La imperiosa necesidad que se deja sentir en un Centro industrial manufacturero tan importante en esta localidad y que la cuestión social es uno de los problemas más trascendentales para la clase trabajadora que indudablemente tendrá solución satisfactoria si el que es más interesado en ella la practica y fomenta a medida de sus fuerzas que aunque parezcan débiles no lo son cuando hay verdadera unión./ La explotación se ha enseñoreado de todas las clases productoras en tal extremo que ya no es posible la vida ni como hombres ni como obreros y a medida que la explotación aumenta, aumenta la coalición patronal contra las Sociedades de resistencia, principio de nuestra unión la cual debemos defender y desarrollar hasta conseguir traer a nuestro lado todo el ejército proletario que es el que ha de dar en tierra con la clase burguesa para que desaparezca la lucha de clases que es la base de la explotación del hombre por el hombre para llegar a nuestra emancipación./ Esto es lo que ha movido a las Sociedades del Centro de la calle del Olmo, 10, 1º 1ª, a confeccionar unos Estatutos de la "Unión de Sociedades Obreras de Barcelona" (Círculo de Trabajadores), cuyo reglamento adjunto os remitimos creyendo serán de vuestro agrado é ingresaréis en esta organización local. /Esperando contestación afirmativa os desea Salud y Unión: Por el Comité, Manuel Piñón."

20. No he pogut aclarir d'on sorgí un denominat Grup de Corporacions obreres creat el 1900 -és possible que això s'hagi de relacionar amb l'enfrontament de Reoyo amb Martín Rodríguez- (cf. ROMERO MAURA, "La Rosa de Fuego". El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909 B. 1975, p. 191.
21. Cf. en especial Actes.... ob. cit., dels dies 4 i 11 de desembre de 1888, 17 de desembre de 1888, i, sobretot, 18 de setembre de 1902, 6 de novembre de 1902, 18, i 27 de desembre de 1902, etc. També, per a 1896-1897, la col·lecció de "La República Social", Mataró, 12 febrer de 1896, 30 octubre 1896, 3 març 1897, en especial.
22. Exemples d'això els trobem a Vic, Badalona, Sallent, Roda de Ter, etc.
23. M'he basat fonamentalment en Santiago CASTILLO, ob. cit., i informacions disperses, en especial la referent als congressos del PSOE, També, X. CUADRAT, ob. cit. Els símbols emprats són: + constitució o reorganització d'una agrupació o grup socialista; - desorganització o baixa del PSOE; * existència d'una agrupació o grup afiliat al PSOE.
24. Aquest Centre és l'únic certament existent; no he pogut trobar en canvi cap referència pública de l'hipotètic grup socialista de Reoyo el 1879-1880. En general, hom pot trobar referències sobre aquest temps en TERMES, IZARD, i ELORZA, obs. cit.
25. A. ELORZA, Los primeros programas del PSOE. "Estudios de Historia Social", 8-9, M. 1979.
26. El programa és reproduït a "El Obrero", núm. 32, 8 de juliol de 1881, pp. 1-2.
27. Només escapen a aquest fet els casos de Manresa i Vilanova i la Geltrú; també Tarragona. En aquestes poblacions MORATO, ob. cit., afirma l'existència de grups del partit, i així ho fa també X. CUADRAT. Tanmateix jo, com CASTILLO, no n'he pogut trobar cap confirmació certa.

28. Reoyo dimití del càrrec de director l'abril de 1887 (cf. "El Obrero", 8 d'abril de 1887).
29. No s'ha d'oblidar en aquest sentit el possible paper del viatge de propaganda fet per Pablo Iglesias els primers mesos de 1886 per tota Catalunya; és significatiu que l'excursió la fés acompanyat per Josep Caparó i que Reoyo hi tingués de fet molt poc paper.
30. Per al progressiu col·laboracionisme de les Tres Classes de Vapor, vegeu IZARD, Revolució..., ob. cit., p.88 i ss.
31. No he d'insistir aquí en tot aquest tema de l'enfrontament. Recordar potser que una de les seves manifestacions més espectaculars fou l'assistència separada als congressos internacionals de París de 1889. En tot aquest sentit hom pot veure A. ELORZA, El socialismo... ob. cit.
32. "La Guerra. Social" era un setmanari en el que hi col·laboraven J. Pich i Creus, Francesc Costa, J. Tarragó, etc. Una col·lecció incompleta es troba a l'Institut Social d'Amsterdam. Hi ha referències interessants sobre el periòdic a "El Socialista", de Madrid, 2 de març de 1891, i a "La Bandera Roja", de Palma, 13 d'agost de 1892 i 22 de juliol de 1893. Malauradament, no l'he pogut consultar.
33. Vegeu, en aquest sentit, el quadre de la p. 339.
34. En les eleccions legislatives de l'u de febrer de 1891, primeres després de la implantació del sufragi universal, a Catalunya hi hagueren els següents candidats socialistes: Toribio Reoyo (Afores de Barcelona), Valentín Serrano, professor laic (Terrassa), Pablo Iglesias (Mataró), Josep Comaposada (Manresa), Antonio Garcia Quejido (Vilanova i la Geltrú), i Josep Caparó (Vic), obtingueren en conjunt no massa més de mil vots. A tota Espanya, segoní afirmacions pròpies uns 5000 (segurs, només 3876)} a Madrid, 1349; a Biscaia, uns 500. Cf. per a les dades generals M. MARTÍNEZ CUADRADO, Elecciones y partidos políticos de Espana. vol. 2, M. 1969.

35. Cf. "La Bandera Roja", 8 d'abril de 1893. També*, "El socialista", 24 de març de 1893.
36. En aquest període Garcia Quejido residí a Bilbao.
37. Vegeu més endavant, en el cap. 4 d'aquesta part III, p. 489 i ss. una explicació entorn d'aquesta Unió Fabril Cotonera.
38. A l'arxiu municipal de Mataró hi ha una col·lecció que abarca els números corresponents al 12 de febrer de 1896 fins el 13 de juliol de 1897, núms. 6-115.
39. Per a una determinada explicació, d'altra banda, de les relacions també especials i del seu caràcter personal, vegeu la introducció de Rosal a les Actes de la UGT..., ob. cit.
40. Existeixen diverses relacions de l'evolució del nombre d'afiliats a la UGT. En general jo he utilitzat les dades reproduïdes a l'Anuario Estadístico de España, ob. cit.
41. Per a l'ingrés del Sindicat General de Ferrocarrils, vegeu F. MORA, ob. cit., p. 168 i ss.
42. Les xifres entre parèntesi indiquen el nombre d'agrupacions efectivament comptabilitzades en els diversos congressos (en el cas que hi hagi alguna diferència).
43. La direcció madrilenya de la UGT, i en especial Pablo Iglesias, no veieren en la vaga de febrer de 1902 més que una vaga anarquista i la desautoritzaren públicament. Per a tot això, vegeu X. CUADRAT, ob. cit., p. 83 i ss.
44. Cf. "El Socialista", 13 febrer de 1903; també, "El Obrero Balear" 21 de febrer de 1903.
45. He utilitzat fundamentalment les relacions de federacions locals i de societats obreres inclose en M. NETTLAU, La première internationale en Espagne (1868-

1888), Dordrecht, 1969. També, "La crónica de los trabajadores de la región española", 1882-1883.

46. IZARD. ob. cit.. p. 79, afirma 8.000 afiliats per a les Tres Classes de Vapor en el temps de les conferències de juliol-agost de 1881.
47. Cf. J. TERMES, Anarquismo y sindicalismo .... ob. cit., pp. 225-226.
48. Cf. les taules de les pp. 348-349, per al temps del II congrés celebrat a Sevilla.
49. Com hom pot veure és una informació basada fonamentalment en el cas d'Igualada i la seva comarca. Pot ésser completada mitjançant la relació de les societats obreres del tèxtil que assistiren al congrés de març de 1883 de la Unió Manufacturera, celebrat a Igualada, en el ben entès que no totes les societats assistents pertanyien a la FTRE: Barcelona: Teixidors de seda, tintorers, teixidors de cotó mecànics, estampadors, cilindradors i similars, Gràcia: teixidors; St. Martí de Provençals: Tres Classes de Vapor, secció d'estampadors i empesadors; Sants: Tres Classes de Vapor, estampadors, filadors de cotó i corders; Sabadell: Tres Classes de Vapor, teixidors de llana; Terrassa: Tres Classes de Vapor, teixidors de llana; Castellar del Vallès: Tres Classes de Vapor; St. Celoni: teixidors a mà; St. Feliu de Codines: teixidors a mà; Capellades: teixidors a mà; Carme: teixidors a mà; Igualada: Tres Classes de Vapor, vetaires, tintorers, cordoners; Manresa: Tres Classes de Vapor, vetaires; Sta. Coloma de Queralt: teixidors a mà; Picamoixons: Tres Classes de Vapor; Valls: Tres Classes de Vapor, teixidors a mà; Reus: Tres Classes de Vapor, filadors, tintorers; Olot: teixidors i similars; St. Joan les Fonts: Tres Classes de Vapor. Cf. "La Federación Igualadina", 22 de març de 1883.
50. Tanmateix, no existeix una bibliografia adequada per al període. En el fons encara hom s'ha de basar en M. NETTLAU, La première... ob. cit. que arriba fins el 1888 encara que dóna algunes informacions posteriors.

51. Cf. en aquest sentit P. Gabriel, El anarquismo en España, dins de VOODCOCK, ob. cit. i J. ÁLVAREZ JUNCO, La ideología política del anarquismo español (1868-1910), M. 1976.
52. Primer certamen socialista. B. 1885.
53. M. NETTLAU, ob. cit., pp. 460 i ss.
54. NETTLAU, ob. cit., p. 473.
55. No faig referència aquí al congrés cosmopolita celebrat a Barcelona el juliol de 1885 (cf. NETTLAU, ob. cit., p. 493 i ss).
56. Cf. P. GABRIEL, El anarquismo .... ob. cit. També, l'article Anarquisme, dins d'Ictíneu. ob. cit.
57. He utilitzat la reproducció que de l'esmentat manifest féu la revista "Timón", Barcelona, novembre de 1938, p. 171 i ss. Per a les adhesions posteriors al manifest, vegeu NETTLAU, ob. cit. p. 507 i ss.
58. Sobre la comissió interina de les 8 hores, Cf. ALVAREZ JUNCO, Ob. cit., p. 548 i ss. i NETTLAU, ob. cit., p. 512 i ss.
59. Cf. "El Productor" 27 de maig de 1887.
60. Cf. El congreso de la FR de T. de la RE a los trabajadores españoles. "El Productor", núm. 49, 8 de juliol de 1887.
61. Vegeu en aquest sentit els articles d'A. PELLICER PERAIRE a "Acracia", Acratismo societario, núm. 13 i ss., a partir de gener de 1887. I sobretot, el text de Ferran TARRIDA (signat Barcelona 26 octubre 1889) La anarquia sin objetivos dins de Segundo Certamen Socialista, B. 1890.
62. Cf. "El Productor", 9 de març, 27 d'abril i 11 de maig de 1888;
63. Pot ésser interessant recordar que el congrés fundacional de la UGT assistiren

delegats de 49 societats obreres, xifra a compararamb les poc més de 35 representades a aquest congrés "ampli" de maig de 1888, Per a aquest congrés, cf. "El Productor", núm. 94, 1 de juny de 1888.

64. Defensades sobretot per Pere Esteve, Antoni Pellicer Peraire, Anselmo Lorenzo, etc, però no per Llunas i Pujals, Farga Pellicer, ni tampoc per Tarrida del Marmol, Urales, etc.
65. NETTLAU, ob. cit., p. 575 i ss.
66. En especial, Ricardo Mella qui des de "La Solidaridad" de Sevilla inicià una forta campanya contra el grup d'"El Productor", Cf. NETTLAU, ob. cit., p. 586 i ss. D'altra banda, és cert que Lorenzo pertenyia a la francmaçoneria; per aquell temps col·laborava a "La Luz".
67. A més d'onze grups de València, un de Valladolid, un de Paradas, un d'Adra, un de Molina, un de Dilbao, un de Cartagena, etc. Cf. "El Productor", núm. 152, 12 de juliol de 1889.
68. NETTLAU, ob. cit., p. 585 i ss.
69. "La Tramontana", núm. 423, 19 de juliol de 1889.
70. "El Productor", núm. 173, 29 de novembre de 1889 i 174, 6 de desembre de 1889.
71. "El Productor", núm. 196, 25 d'abril de 1890.
72. Joaquim FERRER, El primer "1er. de maig" de Catalunya. B. 1972, p. 140 i ss. reproduïx el text del document lliurat al governador civil de Barcelona amb les corresponents signatures.
73. J. FERRER, ob. cit., p. 108 i ss.
74. Aquesta relació es refereix estrictament a la celebració del dia 1 de maig. He

utilitzat fonamentalment les ressenyes fetes per "El Productor" a partir del 4 de juliol de 1890.

75. El mateix Pere Marbà havia estat el secretari de l'anterior Comissió de relacions i estadística del Pacte d'unió de les societats de resistència del Pla de Barcelona. Cf. "La Tramontana", núm 492, 2 de gener de 1891. Pel congrés ampli celebrat a Madrid, vegeu "El Socialista", 3 d'abril de 1891 i següents.
76. Per més que LAMBERET, Mouvements ouvriers et socialistes. L'Espagne (1750-1936), fa arribar la Federació de Resistència al Capital fins el 1896. També, ho fa en Pere Marbà dins J. FERRER, Costa amunt.
77. Sobre l'estada de Malatesta a Espanya i la seva influència, vegeu en especial, Palmiro de LIDIA, Evocando el pasado (1886-1892) "La Revista Blanca", juliol-setembre de 1927.
78. Sobre el procés de Montjuïc, vegeu en especial I. BO Y SINGLA, Montjuich. Notas y recuerdos históricos. B. 1917. I, R. SEMPÀU, Los victimarios, B. 1900.
79. Cf. Federico URALES, Mi vida, v. II, p. 72. També, G. LA IGLESIA, Caracteres del anarquismo en la actualidad, p. 427.
80. Sobre aquesta Federació regional de societats obreres de resistència vegeu X. CUADRAT, ob. cit., p. 57 i ss. Sobre la seva dissolució vegeu "El Trabajo" de Sabadell, núm. 168. 25 de maig de 1907.
81. Cf. URALES, ob. cit., v. II, p. 72. També, "El Suplemento de la Revista Blanca", núm. 128 i ss., i "El Productor", núm. 17 i ss.
82. M'he basat sobretot en "El Productor", 1901 i en les referències que en donen X. QUADRAT, ob. cit., i ROMERO MAURA, ob. cit.
83. Relació basada en les taules per a un cens sindical de Catalunya el 1903-1923. p. 945 i ss.

84. Vegeu, en aquesta part III, el cap. 7, Taules per a un cens... p. 945 i ss.
85. Com és lògic existeix un clar paral·lelisme entre aquesta distribució de les societats obreres a tota Catalunya i la distribució de la població obrera que he analitzat en la part II. El paral·lelisme és més acusat si hom té en compte el detall de la distribució, en el ben entès que el moviment societari tendeix a concentrar-se en les poblacions importants, fins i tot una mica al marge de la importància relativa de la població obrera (exemple: Lleida).
86. Vegeu el capítol 4 d'aquesta part III, p.453 i ss.
87. Existeix una certa bibliografia sobre alguns d'aquests organismes -per exemple. El Centre de lectura de Reus. Una institució ciutadana, de P. ANGUERA, B. 1977-. D'altra banda, Pere Solà ha iniciat l'estudi dels ateneus obrers a Catalunya, en la seva vessant més pedagògica -per exemple, P. SOLÀ, Las escuelas racionalistas en Cataluna (1909-1939), B. 1976-. Tanmateix, manca l'anàlisi del paper, en relació al moviment obrer, d'aquesta mena d'organismes.
88. Més endavant explico l'inici de l'organització sindical moderna a Badalona, al capítol Un exemple; l'organització de la CNT a Badalona el 1014-1919. p. 647 i ss.
89. Per al moviment obrer d'aquests anys a Sabadell, vegeu E. DEU, Republicanisme i obrerisme a Sabadell, de 1900 a 1914. "Perspectiva Social" 4, B. 1974, p. 47-97.
90. Així ho posa de manifest indirectament l'explicació sobre el paper de l'Institut Industrial de Terrassa en els conflictes laborals. Cf. F. TORRELLA NIUBO, Cien años del Instituto Industrial . Un siglo de la Tarrasa textil (1873-1973). Terrassa 1975.
91. No existeix, com és el cas de la pràctica totalitat de les poblacions industrials de Catalunya fora de Barcelona, cap monografia sobre el moviment obrer de Mataró en aquest període. Per al temps de la Segona República hi ha l'estudi de M. MANTÉ.

92. Joan Ferrer i Farriol ha publicat moltes pàgines sobre el moviment obrer a Igualada, en especial Síntesis de la actividad emancipadora del proletariado igualadino, "Tiempos Nuevos", gener 1935; De l'Anoia al Sena sense pressa. París 1965; Vida sindicalista, París s.d.; Costa amunt. Elements d'història social igualadina. París 1975.
93. Cf. INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Estadística de la Asociación Obrera en 1º de noviembre de 1904. M. 1907.
94. Cf. A. PESTAÑA, Historia de las ideas y de las luchas sociales en España. "Orto", abril 1932-gener 1934, València, cap. XIV.
95. Cf. INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Estadística... de 1904. op. cit.
96. Cf. IRS, Estadística... de 1904. op. cit.
97. Sobre el moviment obrer a Reus, i també a Tarragona, en aquests anys, vegeu M.D. CAPDEVILA, Aportació a la historia del socialisme català. II. El moviment obrer a Reus (1898-1905). Els socialistes. "Revista del Centro de Lectura", núm. 252, novembre de 1973, Reus. També, M.D. CAPDEVILA i R. MASGRAU, La Justicia Social. Organ de la Federació Catalana del PSOE. 1910-1916. B. 1979.
98. Proyecto de reglamento para la Unión Local de Sociedades Obreras de Barcelona. "El Rebelde", núm. 15, 31 de març de 1904, M. Reproduït dins X. CUADRAT. Socialismo..., op. cit., p. 593-594.
99. Sobre l'agitació iniciada l'abril de 1906 per a la jornada de les 8 hores, vegeu M. SASTRE SANNA, Las huelgas en Barcelona y sus resultados durante el año 1906. B. 1907, p. 87 i ss.; també, "El Trabajo", Sabadell, núm. 135-142, 27 de gener-28 abril de 1906. El 2 de setembre de 1906 a Barcelona, en un míting organitzat per la Unió Local de Societats Obreres, míting presidit per Pau Vilaseca, Tomàs Herreros i J.M, Carreras combateren aferrissadament Lerroux. Per a tot això, vegeu CUADRAT, op. cit., p. 166 i ss.

100. Dins de cada columna, la primera xifra correspon al nombre de societats obreres afiliades a la UGT, la segona al nombre d'afiliats. El % de federats es refereix als obrers afiliats a tota Catalunya respecte del total Espanyol.
101. Sobre la Federació de l'Art Fabril de Catalunya, vegeu dins del capítol 4 d'aquesta part, p. 533.
102. Cf. "El Obrero Balear", núm. 114, 21 de febrer de 1903.
103. Existeixen molt poques biografies sobre els dirigents socialistes d'aquesta època, fora del cas d'Antoni Fabra Ribas.
104. Gabriel ALOMAR, Harmonización (sic) de la corriente socialista con la nacionalista. "Revista Jurídica de Cataluña", 1902, pp. 404-409; 1904, pp. 102-109, 321-330; 1905, pp. 577-582; 1906, pp. 539-547; 1907, pp. 521-529; 1916, pp. 600-605.
105. Els símbols emprats són: =, existència d'un grup o agrupació socialista; +, constitució o reorganització; -, desorganització o baixa del PSOE.
106. Entre el 1905 i el 1906, els socialistes publicaren "La Lucha Social"; cf. "La Justicia Social", núm. 292, 19 de febrer de 1916. No he pogut localitzar cap col·lecció de "La. Lucha Social".
107. Aquesta relació completa la donada per G. LA IGLESIA, Caracteres del anarquismo en la actualidad, B. 1907, pp. 292-297.
108. Per a una discussió en general sobre el nombre d'afiliats anarquistes, vegeu ROMERO MAURA, op. cit., p. 244 i ss.. GIL MAESTRE, El anarquismo ..., op. cit. pp. 73-74, parla de "unos 502 anarquista de acción".
109. Significativament, cal observar la coincidència d'aquest fet amb l'inici a Catalunya d'uns primers intents seriosos per oferir una alternativa reformista al moviment sindical. Vegeu, en aquest sentit, la part IV, Apunts sobre l'actuació

de l'estat i l'església davant el "problema obrer català" el 1903-1920. p. 1002 i ss. No he d'insistir, per conegut, en el fet del suport obrer al lerrouxisme. Seria interessant, d'altra banda, analitzar el possible suport obrer a Solidaritat Catalana.

110. He esmentat sovint els llibres de Romero Maura i Cuadrat. Per a la referència exacta dels seus llibres, i del de Connelly Ullman, vegeu la relació bibliogràfica.
111. CUADRAT, op. cit., p. 139 i ss.
112. "El Poble Català", 10 de juny de 1907.
113. "Tierra y Libertad", 25 de juliol de 1907.
114. ídem.
115. "La Publicidad", 30 de juliol de 1907, article esmentat per CUADRAT, op. cit. pp. 187-188.
116. A. PESTAÑA, Historia de las ideas... op. cit., "Orto", València, desembre de 1932.
117. A. PESTAÑA, Historia de las ideas... op. cit., "Orto", València, març de 1933.
118. Sobre aquest congrés, hom pot veure "El Poble Català", 8 de setembre de 1908, Congrés Obrer Català; i "Solidaridad Obrera", 18 de setembre de 1908. També, CUADRAT, op. cit. p. 232 i ss.
119. Els dictàmens a les propostes amb un contingut més proper als plantejaments socialistes obtinguren en el transcurs del congrés uns 20-22 vots.
120. Sobre Jaume Anglès Pruñonosa, vegeu la biografia inclosa en Emilio NAVARRO, Historia crítica de los nombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914). B. 1915, p. 1 de l'apèndix. Era valencià (nascut el 1858) i de jove passà a Barcelona, on treballà com a boter. Membre destacat de la Federació de l'ofici (secretari general el 1886-96), dirigí "El Eco de los Obreros Toneleros".

Partidari del cooperativisme, participà en la creació de la Federació Regional Cooperativista. Assistí al congrés ampli celebrat a Madrid el març de 1891. Ingressà el 1903 a la Unió Republicana com a republicà federal i fou elegit diputat a corts l'abril del mateix any. S'uní, després, al Partit Radical.

121. ROMERO MAURA, La rosa... op. cit.
122. Fins ara no s'ha analitzat el contingut social del suport al lerrouxisme. Seria interessant treballar en aquest sentit, especialment a nivell local.
123. Sobre l'afer de la Neotipia, vegeu en especial J. CONNELLY ULLMAN, op. cit., p. 225 i ss.; X. CUADRAT, op. cit., p. 272 i ss. A. FABRA RIBAS, La semana trágica, M. 1975, p. 33 i ss., etc.
124. Em refereixo aquí, en principi, estrictament a les federacions locals de societats obreres. De tota manera, és possible que alguna federació local no fos altra cosa que una societat obrera concreta més una societat d'oficis diversos (per exemple, Canet de Mar, Arenys de Mar, etc).
125. Sobre la Federació Comarcal de Vic, vegeu PESTAÑA, Historia de las ideas..., Orto", octubre de 1933, i "La Internacional", 1 de gener de 1909.
126. Malgrat algunes crítiques i matisacions a fer, l'obra fonamental sobre la Setmana Tràgica continua essent la de J. CONNELLY ULLMAN.
127. Per a aquest congrés m'he basat en "Solidaridnd Obrera", núm. 39, 4 de novembre de 1910; també, on el fullet Congreso de constitución de la Confederación Nacional del Trabajo, Toulouse, 1959. He d'advertir que en la meva anàlisi apareixen algunes diferències importants respecte dels comptes fets per X. CUA DRAT, op. cit.
128. En tota aquesta explicació l'important és sobretot la consideració de tota la memòria sobre el congrés i no sols la relació de credencials que hi figura. Hi ha delegats que, sense esser-hi inclosos, intervingueren efectivament a les sessions

del congrés.

129. sobre tot això, vegeu X. CUADRAT, op. cit., p. 449 i ss.
130. Congreso de constitución..., op. cit., pp. 18-21.
130. Congreso de constitución ..., op. cit., pp. 18-21.
131. Cf. "El Poble Català", 7 de setembre de 1911, El sindicalisme català. per R. NOGUER I CORNET.
132. Per al congrés de setembre de 1911, vegeu sobretot "Solidaridad Obrera", 15 de setembre de 1911 i "El Poble Català", 9 de setembre de 1911 i següents. D'altra banda, òbviament la relació inclosa al text es refereix exclusivament a les representacions catalanes,
133. "Solidaridad Obrera", 8 de setembre de 1911, abans del congrés, donà la relació detallada de les entitats que pertanyien a la CNT, així com el nombre de socis. Els seus totals eren de 26.585 afiliats (també deia que 16 entitats, amb un total de 3.340 afiliats, havien quedat desorganitzades arran de les darreres vagues).
134. Sobre les vagues del tèxtil i de la metal·lúrgia de Sabadell de 1910, vegeu "El Trabajo", 24 de juliol de 1910 i ss.
135. Valls, que assistí al congrés de 1910 i no ho féu al de 1911, sembla haver estat, tanmateix, un feu anarquista com ho posa de manifest, indirectament, "La Justícia Social" de Reus. No he trobat cap informació més precisa que expliqui la no assistència al congrés de 1911.
136. Sobre la vaga general de 1911, vegeu CUADRAT, op. cit., p. 557 i ss.
137. Vegeu p. 383, al començament d'aquest capítol, per a la valoració del moviment societari global a tota Catalunya. Acceptant com a bones les afirmacions del Consell Federal de la CNT que situen en unes 115-130 el total de societats obreres catalanes afiliades a la CNT, tindríem un 37-435% del total de societats

obreres existents a tota Catalunya.

138. Franco Hostench situava l'agost de 1911 en 25.280 el total d' obrers associats a Barcelona, repartits en 169 organismes. Esmentat per R. NOGUER I CORNET, El sindicalisme..., op. cit.
139. En ocasions, molt comptades, he inclòs aquí societats obreres relacionades amb Solidaritat Obrera el 1907-1908 que no assistiren al congrés de 1911. Algunes observacions parcials són: la Unió de cambrers sembla haver estat substituïda per la societat La Concordia, la qual tampoc participà en el congrés de 1910; a partir de 1908 hom unifica les societats d'oficials boters en una societat d'oficials boters de Barcelona i el seu radi, la qual tampoc participà en les successives reunions de Solidaritat Obrera i CNT; la Societat de mestres d'aixa del port es reorganitzà el 1908, sense participar tampoc a Solidaritat Obrera.
140. Vegeu el capítol 7, al Final d'aquesta part III, Taules per a un cens sindical de Catalunya el 1903-1923. p. 945 i ss.
141. És de notar el cas especial de Tortosa on sembla haver existit un moviment obrer considerable (la Federació de corporacions obreres de Tortosa comptava el 1910 amb 450 socis) i que tanmateix no es relacionà ni amb Solidaritat Obrera-CNT ni amb la UGT.
142. He d'advertir que en les taules esmentades la indicació SO (Solidaritat Obrera) i CNT fan referència a la relació a l'any considerat de la respectiva societat obrera amb aquests moviments, però no indiquen l'assistència als seus congressos.
143. D'altra banda, la societat de paletes El Nivel (55 afiliats) de la Bisbal figurà a la relació donada per "Solidaridad Obrera" de les entitats adherides el 8 de setembre de 1911. Tanmateix, és l'única referència que he trobat de la seva relació amb la CNT.
144. Cf. "La Justícia Social" de Reus de 1910-1911. També, les taules esmentades.

145. A aquestes poblacions caldria potser afegir Manresa, la Federació de societats de resistència de la qual es constituí a finals de 1011 i aviat assolí una notable importància (4.863 afiliats el 1915).
146. Cal tenir en compte que, en conjunt, i segons els meus comptes, s'hi havien relacionat més de 110 societats obreres, Les informacions de Barrio -a l'informe sobre el moviment obrer a Espanya el Septiene Rapport International sur le Mouvement syndical 1909 (Berlín 1911)- i de Morato -a l'"Heraldo de Madrid" el 13 d'agost de 1911- són esmentades per X. CUADRAT, op. cit., p. 499 i 516 respectivament. Per a la informació de Prat, vegeu Orientaciones, B. 1916. La resta de dades han estat ja explicades al meu text.
147. R. NOGUER I CORNET, El sindicalisme... op. cit.
148. El % fed. es refereix al percentatge dels obrers afiliats a Catalunya respecte del total espanyol. Dins de cada columna la primera xifra indica el nombre de societats obreres afiliades; la segona, el nombre d'afiliats.
149. En tot cas, són societats obreres de les quals he trobat una relació estreta amb la UGT.
150. Aquesta relació està basada fonamentalment en la col·lecció de "La Justicia Social" de Reus consultada.
151. Els símbols emprats són: = , existència d'una agrupació o grup socialista; +, constitució o reorganització; -, desorganització o baixa respecte del PSOE. Si hom constituí un grup específic de joventuts socialistes he indicat JS, amb el signe corresponent al davant; si hom constituí una agrupació femenina específica, he indicat AF. Aquesta taula completa i amplia les informacions donades per X. QUADRAT. Les dades fan referència a la situació a finals d'any.
152. Cf. "La Justicia Social", 21 de gener, 18 de febrer, 27 de maig, 17 de juny, 30 de setembre de 1911; 30 de novembre de 1912; etc.

153. C.f. "El Socialista", 2 d'octubre de 1908; "El Obrero Balear", 10 d'octubre de 1908.
154. "Organo del Partido Socialista Obrero"(Federación Catalana)". Només he pogut consultar els núms. 6, 9, 14 i 30, 11 desembre de 1908-28 de maig de 1909.
155. Per al viatge d'Antoni Fabra Ribas a Mallorca i els projectes d'unió amb els socialistes mallorquins, vegeu P. GABRIEL, El moviment obrer a Mallorca, B. 1973, p. 53 i ss.
156. De tota manera, hi hagué també un grup de joves militants que donaren suport a les posicions de Fabra Ribas: en especial, Miguel Cabeza, cap del grup Acción de Barcelona el 1909-1910, Francesc Cañadas, del grup d'estudiants marxistes, etc.
157. Cf. "La Justicia Social", 31 de desembre de 1910.
158. La constitució de l'Agrupació Socialista de Reus s'ha de veure estretament relacionada amb les conferències que hi donà Antoni Fabra Ribas el juliol de 1905. Vegeu, M.D. CAPDEVILA i R. MA[^]GRAU, La Justicia Social. Arran de la Federació Catalana del PSOE, 1910-1916. I'.. 1979, p. 5.
159. Existeix una col·lecció, pràcticament sense interrupcions, a l'Arxiu municipal de Mataró.
160. Els símbols emprats són, com sempre: =, existència d'una agrupació o grup socialista; +, constitució o reorganització; -, desorganització o baixa. Si hom constituí un grup de joventuts, he indicat JS, amb el signe corresponent al davant; si hom constituí una agrupació femenina, he indicat AF. D'altra banda, cal tenir en compte que en aquests anys hi hagué algunes societats obreres, no ja grups de socialistes, que s'afiliaren directament al PSOE: així el centre republicà d'Agramunt el setembre de 1913 i la societat La mútua obrera de Cornudella el gener de 1916 (el novembre de 1915 ho havia fet a la federació Socialista de Catalunya). Tanmateix Fabra Ribas i la direcció socialista de Reus s'hi oposaren i

intentaren convèncer el PSOE de l'estricta separació entre moviment de partit i moviment societari.

161. Cf. "La justícia social", núm. 152, 17 de maig de 1913. D'altra banda cal tenir en compte que es produí l'adhesió de l'agrupació socialista de Girona.
162. Lògicament aquest tema cal relacionar-lo amb l'interès de la gent de Reus per a afermar el paper de la FSC com a tal enfront del PSOE i acabar en la mida del possible amb la subsidiarietat de la federació catalana.
163. Des de Reus en relació especial amb l'organització del moviment sindical al camp. Més endavant analitzo amb detall això i la Federació provincial de camperols de Tarragona. Vegeu, en el cap 4, p. 561 i ss.
164. Cf. "La justícia social", núm. 212, 11 de juliol de 1914. En aquest IV congrés hi hagueren les adhesions de les agrupacions socialistes de Tortosa, Riudecols i Girona; també de les joventuts socialistes de Tivissa i de la societat d'agricultors jornalers de l'Espluga dol Francolí. Envià una salutació l'agrupació socialista d'Alacant; Fabra Ribas adreçà una postal als assistents.
165. Cf. "La justícia social", 29 de maig de 1915.
166. Cf. "La justícia social", núm. 309, 17 de juliol de 1916.
167. No és aquí el lloc per a treballar tot aquest aspecte extensament. Només dir que ja el febrer de 1914 es produí una polèmica entre Andreu Nin i Fabra Ribas entorn de Socialismo y nacionalismo en les planes de "La justícia social", polèmica continuada posteriorment amb la intervenció de Marcial Badia. Fabra Ribas tendí a plantejar el tema en relació a una hipotètica aliança amb els nacionalistes republicans -aliança que rebutjava i denunciava a l'igual que la conjunció-, mentre Nin tendí a analitzar la qüestió en termes teòrics i generals.
168. Quan es celebrà un nou congrés de la FSC.

169. Cf. l'article de J. BUESO, El conflicto ferroviario. a "La Justicia Social", núm. 120, 5 d'octubre de 1912; del mateix Bueso, La huelga de Riotinto, "La Justicia Social", núm. 179, 22 de novembre de 1913.
170. Una gran part dels articles, tant de Fabra Ribas com de Recasens es referiren a aquesta temàtica. En especial hom pot destacar de FABRA RIBAS els articles Socialismo práctico (4 de gener de 1913), Las sociedades obreras y el partido (1 de març de 1913), El capital defecto (3 de febrer de 1915), etc. De RECASENS, en especial, El congreso del partido. O renovarse o morir. (23 d'octubre de 1915).
171. Cf. Programa agrario del Partido Socialista Obrero Español. projecte de programa reproduït per "La justicia social", núm. 209, 20 de juny de 1914.
172. Cf. "La justicia social", núm. 211, 4 de juliol de 1914.
173. Cf. "La Justicia Social", núms. 72, 73, 74, el 4, 11 i 18 de novembre de 1911.
174. Vegeu per al Xè congrés del PSOE, en especial les cròniques que del mateix en féu Recasens i Mercadé a "La Justicia Social", núm. 276-278, 30 d'octubre-13 de novembre de 1915.
175. ¿Morirà la Justicia Social?, per M.R.y C^a, "La Justicia Social", núm. 292, 19 de febrer de 1916. Aquí s'afirma que "La Guerra Social" arribà a 18 pobles,
176. El 3 de novembre de 1923 aparegué a Barcelona "Justicia Social", que fou el primer òrgan de la Unió Socialista de Catalunya i que no tingué cap lligam orgànic amb el PSOE.
177. M.D. CAPDEVILA i R. MASGRAU, La Justicia.... op. cit., p. 9.
178. Aquest quadre pretén calcular la difusió del periòdic socialista de Reus a Catalunya a partir de les dades administratives recollides per M.D. CAPDEVILA i R. MASGRAU, op. cit. He acceptat el supòsit que 1 pta. equival a 25 exemplars

de la publicació, als llocs on la quantitat de ptes. pagades m'ha permès suposar-ho raonablement. Cal tenir en compte que els preus del setmanari socialista eren: paquet de 30 exemplars, 1pta; número solt, 5 cts; en les subscripcions individuals, 1 mes, 30 cts; 1 trimestres, 1 pta. Als llocs on els diners recaptats a l'any no superaven les 10 ptes. he suposat que bàsicament es tractava de subscripcions individuals. Amb això és possible que hagi rebaixat la difusió als llocs petits, però m'ha semblat tanmateix més aproximat a la realitat. En qualsevol cas, no cal dir que les xifres són estimatives i corresponen a càlculs de mitjana setmanals.

179. M'he basat lògicament en les relacions corresponents incloses al meu text al llarg d'aquest capítol.
180. Reproduït a V.M. ARBELOA, I Congreso Obrero Español. Barcelona 1870, M. 1972, p. 332 i ss.
181. Vegeu FEDERACION REGIONAL ESPAÑOLA DE LA AIT, Organización social de las secciones obreras de la Federación Regional Española.... València 1872.
182. D'altra banda, tot l'esquema organitzatiu tenia, segons els seus impulsors, l'objectiu de prefigurar l'organització social del futur. En aquest sentit, vegeu P. GABRIEL, El pensamiento económico i social del movimiento obrer a España: anarquisme i marxisme. 1868-1881. B. 1977 (text mecanografiat), p. 74 i ss.
183. Per a aquesta societat de teixidors a la mà, vegeu J. TERMES, op. cit., p. 84. També, A. PEREZ BARÓ, Cent anys de la cooperativa teixidors a mà (Gràcia 1876-1976). B. 1976.
184. El reglament de la Unió de Constructores d'Edificis fou reproduït a "La Federación", 2 d'abril de 1871.
185. Per als sabaters i constructores del calçat, vegeu "La Federación", núm.181, 1 de febrer de 1873 i 223, 22 de novembre de 1873. Per a la Unió d'Obrers en

- Ferro, "La Federación", núm. 136, 8 de març de 1873. A part, les referències disperses incloses als llibres de NETTLAU, ob. cit. i TERMES, op. cit.
186. Sobre aquesta primera Unió Manufacturera existeix l'estudi de M. IZARD, Entre la impotencia y la esperanza. La Unión Manufacturera (7-V-1872 a 4-VIII-1873). "Estudios de Historia Social", 4, M. 1978.
  187. Cf. NETTLAU, ob. cit., p. 171.
  188. Cf. M. IZARD, Revolució industrial..., ob. cit., p. 69.
  189. "La Revista Social", 10 de juliol de 1873.
  190. Reseña del Cuarto Congreso de la Unión Manufacturera. Dictámenes, Estatutos aprobados y todo lo resuelto en el mismo, celebrado en Sabadell, del día 12 al 19 d'abril de 1873, B. 1873.
  191. Segons la memòria de la comissió federal al Congrés internacional de Ginebra de setembre de 1873, citat per NETTLAU, ob. cit. p. 181.
  192. "La Revista Social", 8 d'agost de 1873 i ss., per al VIè congrés de la Unió Manufacturera.
  193. "La Federación", mim. 170, 16 de novembre de 1872 i núm. 174, 14 de desembre de 1872, en especial per al II congrés de la Unió de Constructores d'Edificis.
  194. Per a la Unió de Treballadors de] Camp, vegeu en especial la crida feta als camperols dins de "La Federación", núm. 196, 17 de maig de 1873.
  195. Per als boters, hom pot veure en especial Estracto de actas y acuerdos, dictámenes y reglamentos aprobados en el 2º congreso de la Federación de Oficio de obreros toneleros de la Región Española celebrado en Reus en los días 16, 17, 18. 19 y 20 de marzo de 1873, Reus 1873. També, en especial per als nnògrafs, "La Federación", núm. 160, 7 de setembre de 1872. D'altra banda,

- existeixen unes Actas del primer congreso de obreros panaderos de la Región Española. Celebrado en Barcelona en los días 28. 29 y 30 de setiembre de 1873, B. 1873.
196. No està clar, per exemple, si a la Unió de Constructors d'Edificis hom admetia determinats mestres d'obra. D'altra banda, tot aquest moviment sembla haver-se referit bàsicament al treballador manual. Només en el cas de les arts gràfiques hi ha la participació de sectors més intel·lectualitzats. De tota manera, una absència notable i significativa és la dels dependents, empleats, etc. Aquests no s'incorporaren al moviment obrer, amb peculiars característiques, fins més tard.
197. Cf. NETTLAU, ob. cit., p. 251 i ss.
198. Federación de obreros toneleros de la Región Española. Actas de las sesiones celebradas por el IV congreso de la Federación de Toneleros celebrado en España los días 8. 9. 10. 11. 12. 13 y 14 de junio de 1875. sense lloc ni data d'edició.
199. Per a la Unió de Constructors d'Edificis, Acuerdos tomados por el 2º congreso de dicha Unión. celebrado en Cataluna los días 7, 8 y 14 de setiembre de 1879, sense lloc ni data d'edició (1879). Per a les Tres Classes de Vapor, vegeu IZARD, ob. cit. p. 72 i ss.
200. Cf. NETTLAU, ob. cit., p. 366.
201. Cf. NETTLAU, ob.cit. p. 372 i ss.
202. Vegeu P. MARBÀ, dins de J. FERRER I FARRRIOL, Costa amunt..., ob. cit., p. 46 i ss.
203. Vegeu en aquest sentit les delegacions al II congrés de març de 1873.de la Unió Manufacturera.

204. Sobre la Unió de Treballadors del Camp en aquesta època, vegeu T. KAPLAN, Origenes sociales del anarquismo en Andalucía, B. 1977. També, J. ÁLVAREZ JUNCO, Sobre el anarquismo y el movimiento obrero andaluz. "Estudios de Historia Social", 8-9, M. 1979.
205. Cf. "La Revista Social", 7 de juliol de 1881.
206. Cf. "La Revista Social", 15 de gener,/12 de març i 2 i 16 d' abril de 1885.
207. "La Revista Social", 19 de gener de 1882 i 23 de febrer de 1882.
208. "La Revista Social", 12 de gener de 1882.
209. "La Revista Social", 15 de juny de 1882 i 3 d'agost de 1883. També, "El Noografo", 15 de setembre de 1882.
210. "Revista Social", 25 de maig de 1882.
211. "La Revista Social", 3 d'agost de 1882.
212. "La Revista Social", 27 de juliol de 1882.
213. Cf. IZARD, Revolució industrial.... ob. cit.
214. El consejo de la Federación de Tejedores a mano de Cataluña a todas las sociedades a él adictas. clase obrera en conjunto y demás personas de ambos sexos. diversa calidad. estado v posición que se dignen leer sus aserciones, tiene el honor de elevar sus terdencias e ideas sociales. B. s.d. (1882).
215. Vegeu les Actas... dels congressos de la Federació d'oficials boters celebrats a Reus, 1-7 de desembre de 1881 (Reus, 1881); Tarragona, 6-12 de novembre de 1882 (B. 1882); Vilanova i la Geltrú, 9-15 de juny de 1885 (Vilanova i la Geltrú, 1885); Sants 9-18 de maig de 1887 (B. 1887); Barcelona, 13-22 de maig de 1889 (B. 1889) i Barcelona, 7-15 de juliol de 1890 (B. 1890).
216. Sobre la Federació Tipogràfica, vegeu "La Asociación" B. 1883- 1889, "Boletín de

- la Sociedad Tipogràfica de Barcelona", B. 1880-1883. També, MORATO, Pablo Iglesias, educador de muchedumbres, B, 1968 i La cuna de un gigante. Historia de la Asociación General del Arte de Imprimir. M. 1925.
217. De tota manera, el Sindicat General de Ferroviaris d'Espanya no romangué tampoc molt de temps dins la UGT. Sobre tot això, vegeu més endavant, p. 509 i ss.
  218. La situació no s'alterà massa a partir de 1900 amb la creació de la Federació Regional de Societats Obreres de Resistència.
  219. Cf, Conferencia de los trabajadores del campo celebrada los dias 20 y 21 de mayo de 1693 en Barcelona. Pacto Regional de Unión y Solidaridad, B. 1893.
  220. Cf. A los poseedores de la rabassa-morta, dins N. PUIG I VILA, Què és la Unió de Rabassaires, B. 1935., p. 46.
  221. Cf. "El Campesino" d'el Vendrell, m'm. 21-22, gener de 1896, Actas del Tercer Congreso de la Federación.
  222. Cf. El movimiento obrero en España (III). P. IGLESIAS, 28 de setembre de 1897, a Der Wahre Jacob, reproduït per P. RIBAS, a Las relaciones entre el socialismo alemán y el español dins "Estudios de Historia Social", 8-9, M. 1979, p. 251 i ss.
  223. Cal tenir en compte, a més, que hi havia algunes societats obreres del tèxtil que no estaven afiliades a les Tres Classes de Vapor, con per exemple la Unió de gravadors i cilindradors de Barcelona.
  224. Vegeu, IZARD, ob. cit. pp. 103 i ss. Una part important dels obrers no treballà arran del locout decretat.
  225. També existí una Associació de Dones, organitzada per Teresa Claramunt el 1881 i que arreglè sobretot obreres del tèxtil, Vegeu La vida del obrero en la comarca del Ter, sèrie d'articles, segurament do J. CODINA I VIVET a "La

Justícia Social", Reus, el novembre-desembre de 1916.

226. Cf. Juan de CATALUÑA (Joan Codina i Vivet) , Las federaciones textiles a "Justicia", B. gener-març 1930.
227. Vegeu la sèrie d'articles esmentats a la nota anterior.
228. Així ho afirma, potser incorrectament, CODINA I VIVET.
229. Actas de la UGT.... ob. cit., de 26 de juliol de 1900.
230. La de tallistes és esmentada per F. MORA, ob. cit., p. 173, però segons "La Guerra Social" de 4 de juliol de 1903 una Federació d'obriers tallistes i decoradors d'Espanya no es constituí definitivament fins el juny de 1903.
231. Cf. "El Socialista", mim. 292, 9 d'octubre de 1891.
232. Cf. "La Bandera Roja", núm. 23, 3 de desembre de 1892. També, per a la Federació d'obriers fusters i similars d'Espanya, "La Cuna", Tarragona, 1898.
233. Hi ha per tot aquest temps una certa confusió amb la denominada Federació d'obriers fusters de la Regió Catalana. De fet, crec que la federació general es reduïa a la pràctica a una federació regional catalana.
234. La Federació d'obriers boters continuà publicant regularment les actes dels seus congressos; així, el de Reus, 22-26 de novembre de 1894 (B. 1895), el de Barcelona, 2-8 de juny de 1902 (B. 1902) i el de Tarragona, 14-18 d'abril de 1903 (Tarragona, 1903).
235. M. ROGER, Els tipus socials de la producció suro-tapera. B. 1911 p. 92 i ss.
236. Vegeu una fitxa bibliogràfica sobre "La Defensa" a V.M. ARBELOA, La prensa obrera en España. 1869-1899. dins "Revista de Trabajo" 30, M. 1970.
237. Cf. "La Asociación", M. 1389-1899.

238. Cf. "La Tracción Ferroviària Ilustrada", Sant Martí de Provençal 1893-1898.
239. Malauradament, una part important, i majoritària, dels òrgans de premsa professionals s'ha perdut i és de difícil localització. De tota manera, cal dir que l'existent ha estat poc estudiada.
240. Cf. "La Revista Socialista", mim. 67, 1 d'octubre de 1905. He d'advertir que he unificat els oficis dels diversos sectors, conforme els criteris emprats a la part II.
241. Cf. "La Guerra Social", 6 de juny de 1903; Actas de la UGT... ob. cit., 7 de juliol de 1904.
242. "La Guerra Social", 21 de març de 1903; també, "La Revista Socialista", núm. 8, 16 d'abril de 1903. També, Actas de la UGT... 18 de juny de 1903.
243. "La Guerra Social", 4 de juliol de 1903.
244. Al marge d'aquestes federacions de la construcció i en especial de la de pedrers, les societats de pedrers d'influència anarquista utilitzaren com a òrgan bàsic de relació "La Voz del Cantero" de Madrid, que aparegué el 1899.
245. No s'ha de confondre aquesta Federació Nacional espanyola d' obrers en fusta, afecta a la UGT, amb la Federació nacional d' obrers d'elaborar fusta d'Espanya, d'influència anarcosindicalista. Per a la federació ugetista, vegeu "Boletín de la UGT", núm. 41, maig de 1932.
246. Cf. Actas de la UGT..., 25 de juny, 26 de novembre i 17 de desembre de 1903; 8 de desembre i 24 de novembre de 1904.
247. Ja he esmentat en un altre lloc la bibliografia general existent sobre la Federació tipogràfica espanyola. En aquest període celebrà congressos a: Madrid (1908), Valladolid (1911), Madrid (1913), Madrid (1915), Saragossa (1918), Madrid (1920), etc. Al "Boletín del Instituto de Reformas Sociales" hom dóna sovint informació detallada sobre els seus congressos.

248. Cf, "La Guerra Social", 28 de març, 30 de maig, 20 de juny, etc. de 1903. s'ha de confondre aquesta federació amb la Federació metal·lúrgica espanyola d'influència anarcosindicalista.
249. Vull dir que a la federació estaven afiliades societats de molt divers caràcter professional. Altres dades entorn d'aquesta federació són: 17 societats i 3.668 afiliats el 1915; 43 societats i 6.203 afiliats el 1916 i 24 societats i 7.600 afiliats el 1917 (Cf. "Anuario Estadístico de España" i "Anuario Social de España" d'aquests anys). La federació celebrà el VIè congrés a Madrid el 1916 (Cf, "La Justicia Social", 6 de maig de 1916). Els darrers dies de juliol de 1923 es reuní a Madrid el Xè congrés; (Cf. "Boletín del Instituto de Reformas Sociales" agost de 1923). Aquesta federació experimentà un desenvolupament important en els anys de la dictadura de Primo de Rivera fins a la Segona República. En el transcurs del temps passà a denominar-se Federació Nacional Metal·lúrgica. Cf. "Boletín de la UGT", núm. 41, maig de 1932.
250. "La Guerra Social", 30 de maig de 1903; Actas de la UGT..., 10 de desembre de 1903: INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Congresos sociales en 1909 y 1910, M. 1911, etc.
251. Actas de la UGT.... 8 de desembre de 1904; INSTITUTO DE REFORMES SOCIALES, Congresos sociales en 1908. M. 1909.
252. M. TUÑÓN DE LARA, El movimiento obrero en la historia de España. M. 1972, p. 502-503.
253. Cf. "Anuario Social de España", 1915-1916.
254. Cf. "El Socialista", 10 de juny de 1910 i 12 d'agost de 1910. Sobre Pere Ribalta Muntaner, cap de la Unió Ferroviària, secció catalana de Barcelona, vegeu E, NAVARRO, ob. cit., p. 11 i ss. de l'apèndix.
255. Al congrés extraordinari del Sindicat de ferroviaris del Nord, celebrat a Madrid

- l'octubre de 1916, hi assistiren delegats de les seccions de Lleida, Tortosa, Manresa, Barcelona, Heus i Tarragona (cf. "Butlletí del Museu Social", núm. 42, desembre de 1916).
256. Per a aquesta reunió vegeu SASTRE SANNA, Las huelgas..., ob. cit. anys 1910-1914, p. 153 i ss.
  257. Cf. INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Conflictos de obreros y empleados de las Compañías de Ferrocarriles, M. 1913.
  258. Cf. "La Justicia Social". 23 d'octubre de 1915; també "Boletín del Instituto de Reformas Sociales", desembre de 1915.
  259. "Anuario Estadístico de España", 1916. També, "Anuario Estadístico de España" de 1915 i "Anuario Social de España" 1915-16.
  260. Vegeu una crònica de la vaga ferroviària de 1917 a J.A. LACOMBA, La crisis española de 1917, M. 1970, p. 228 i ss.
  261. Vegeu "boletín del Instituto de Reformas Sociales", gener de 1919, març de 1919, etc.
  262. Sobre el sindicat d'obrers miners d'Astúries, vegeu D. RUIZ, El movimiento obrero en Asturias, Oviedo 1968, p. 133 i ss.
  263. Cal recordar de tota manera que el decret establert la jornada de les 8 hores fou signat l'abril de 1919 arran de la vaga de la Canadenca de Barcelona. La vaga minera el que accelerà, potser fou la posada en pràctica del mateix, prevista per a l'u d'octubre. En relació amb aquest tema os produí un cert contenciós entre els dirigents de la UCT i els de la CNT, els quals s'atribuïren l'èxit de l'estobliment de la jornada de les 8 hores.

264. No he pogut precisar la data exacta de la seva marxa de la UGT. En tot cas, el 1908 sembla que encara hi romania} no així, el 1913 (cf. "La Justicia Social", 30 d'octubre de 1915).
265. Cf. "El Obrero Balear", 30 de setembre de 1921. També, "Boletín de la UGT", núm. 41, maig de 1932.
266. No s'ha de confondre amb una Federació espanyola de vidriers i cristallers amb seu inicial a Barcelona. Per a la Federació nacional de vidriers i llenterners, cf. "Anuario Estadístico de España" de 1916.
267. Vegeu "La Justicia Social", 19 d'agost de 1916, 9 de setembre de 1916; "Anuario Social de España", 1919-1920; "Anuario Estadístico de España" de 1917.
268. Cf. "Anuario Social de España", 1915-1916, p. 232.
269. INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Congresos sociales en 1908, M. 1909 i Congresos Sociales en 1919 v 1910. M. 1911. També, per als anys anteriors, "La Revista Socialista", en especial el núm. 66, 16 de setembre de 1905. "Boletín del Instituto de Reformas Sociales", abril de 1918, per a la convocatòria del IXè congrés de maig de 1918.
270. Aquesta relació és força selectiva. És possible que hi hagi d'altres federacions d'ofici adscrites el 1920 a la UGT, però en no tenir-ne constància documental no les hi he incloses. Un exemple pot ésser el de la Federació nacional de cuiners d'Espanya, creada el 1915.
271. Un exemple clàssic: BUENACASA, El movimiento obrero... ob. cit. D'altres més recents: M. LLADONOSA, El congreso de Sants, B. 1975 i G.li. MEANER, La izquierda revolucionaria en España 1914-1923. B. 1978.
272. Ja he parlat d'això al capítol 2 d'aquesta mateixa part, p. 379 i ss.
273. Vegeu SASTRE SANNA, Las huelgas... any 1906, p. 30 i ss.

274. Actas de la UGT.... 13 d'octubre de 1904.
275. Vegeu en especial les informacions que en dóna SASTRE, ob, cit. anys 1903-1906. També, FEDERACION NACIONAL DE SOCIEDADES OBRERAS DEL RAMO DE ELABORAR MADERA DE ESPAÑA, Estatutos de las actas del VII congreso celebrado en Barcelona los dias 30 y 31 de octubre y 1 de noviembre de 1904, Tarragona 1905.
276. Cf. SASTRE, ob. cit., any 1903, p. 93 i ss.
277. SASTRE, ob. cit., any 1903, p. 7.
278. X. CUADRAT, ob. cit. p. 120 i ss. i 165.
279. Cf. PESTAÑA, Historia de las ideas . . ., ob. cit., episodi XVI; també, IRS, Congresos... 1909 y 1910. A la reunió de maig assistiren de fora de Barcelona les Tres Classes de Vapor de Torelló, Manlleu, Badalona i Sant Martí de Provençals.
280. Vegeu informacions que donen M. SASTRE, ob. cit., anys 1903-1910, IRS, Estadística do la Asociación Obrera en 1º de noviembre de 1904, M. 1907 i Censo electoral de Asociaciones Profesionales... 1916, M. 1917.
281. Vegeu Censo obrero de 1905 dins "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", 1905, p. 599 i ss.
282. Fins i tot si hom valora les xifres donades per M. Sastre per al sector del tèxtil a Barcelona, xifres força més baixes que les consignades aquí. Aquestes xifres són: 100 homes filadors de selfactines; 80 dones filadores a les contínues; 6.000 teixidores i 120 teixidors; 4.000 dones i 120 homes a la secció de preparació. Unes altres dades tretes també de M. SASTRE a "La Paz Social", maig do 1909, són: 2.900 cilindradors i aprestadors (134 associats el desembre de 1908); 400 teixidors (300); 2.200 tintorers (90); 385 gravadors en cilindres per a estampats (385).

283. Per a aquests càlculs m'he basat en la informació que he recollit dins el capítol 7, Taules. . . , p. 945 i ss.
284. Vegeu Lista de las entidades que la integran ..., dins Primer Congreso Obrero de la CNT, "Solidaridad Obrera", 8 de setembre de 1911.
285. Cf. "El Obrero Balear", 23 de juliol de 1902 i 20 de setembre de 1902. "La Guerra Social", 24 d'abril de 1903, 1 d'agost de 1903. També, "La Revista Socialista", núm. 21, 1 de novembre de 1903.
286. Actas de la UGT.... ob. cit., 15 d'octubre de 1903.
287. Cf. M. SASTRE SANNA, Las huelgas..., ob. cit., any 1903, p. 36 i ss.; any 1906, p. 9 i ss.; any 1907, p. 41 i ss.
288. Cf. "La Revista Socialista", núm. 8, 16 d'abril de 1903.
289. Cf. "Anuario Social de España", 1915-1916. IRS, Congresos... 1909 y 1910.
290. Vegeu P. GABRIEL, Introducció als escrits de Joan Peiró, dins J. PEIRÓ, Escrits. 1917-1939, B. 1975, pp. 7-32.
291. Hi ha un extens estudi sobre el CADCI: H. LLADONOSA, El Centre Autonomista de Dependents de Comerç i de l'Indústria. Bellaterra 1979.. (mecanògrafiat)
292. Vegeu el capítol 5 d'aquesta part, Organització de la CNT a Catalunya, 1913-1920, p. 592 i ss.
293. Les fonts més importants sobre aquest conflicte del tèxtil el 1913 són: INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, La jornada de trabajo en la industria textil..., M. 1914; SASTRE i SANNA, ob. cit., any 1913, p. 210 i ss. "La Publicidad" donà al llarg del conflicte una extensa informació".

294. Cf. M. SASTRE, ob. cit., any 1913, p. 212, on reproduïx les dades oficials sobre l'evolució del nombre de vaguistes.
295. "La Publicidad" , 9 d'agost de 1913.
296. De tota manera, aquesta federació nacional de l'art tèxtil no es legalitzà fins el 31 d'agost de 1914. Per al congrés de desembre de 1913 vegeu "Anuari d'Estadística Social de Catalunya", 1913. També, "Butlletí del Museu Social", núm. 24, gener de 1914. i núm. 25, febrer de 1914.
297. Per a aquesta relació m'he basat en el "Butlletí del Museu Social", núm. 25, febrer de 1914.
298. Al congrés, de fora de Catalunya només assistiren delegats de Bejar i Alcoi.
299. Per al II congrés, celebrat a Badalona, vegeu "Butlletí del Museu Social", núm. 32, abril de 1915. Per a les tensions internes, vegeu especialment J. BUESO, La semana barcelonesa, dins "La Justícia Social", 9 de setembre de 1916.
300. Per a la vaga general de Reus, vegeu les informacions que en dóna "La Justícia Social" de Reus. També, els articles Después de la huelga de J. RECASSENS a "La Justícia Social", 9 i 16 d'octubre de 1915.
301. Vegeu en especial la crònica do Manlleu inclosa a "La Justícia Social", 13 de desembre de 1915.
302. Vegeu els comentaris de Juan de CATALÑA a "La Justícia Social", 19 d'agost de 1916 i 2 de setembre de 1916, sobre la vaga del tèxtil de juliol-agost a Barcelona, Del arte tèxtil. Los buitres i Del arte tèxtil. La huelga de Barcelona. També, Del arte textil. Ni sectarios ni dogmáticos, "La Justicia Social", 16 de setembre de 1916.
303. Por a una discussió de l'actitud dels dirigents de la federació del tèxtil davant els sindicats únics i la desaparició de les federacions d'ofici, vegeu més endavant, El

congrés de Sants i el moviment societari. Els sindicats únics, dins el capítol 5 d'aquesta part, p. 672 i ss.

304. Vegeu "Anuari d'Estadística Social de Catalunya", 1914, p. 167-168.
305. Per al II congrés, "Butlletí del Museu Social", núm. 27, juny de 1914 i núm. 33, juny de 1915. També, "La Justícia Social", 8 de maig de 1915.
306. "Butlletí del Museu Social", núm. 40-41, agost-octubre de 1916. També, "La Justicia Social", 16 de setembre de 1916.
307. M. SASTRE, Las huelgas..., ob. cit., any 1913.
308. Cf. "Butlletí del Museu Social", núm. 28, agost de 1914.
309. Cf. "La Justicia Social", 2 de gener de 1915 i 10 de juliol de 1914. IRS, Censo electoral ... 1916, ob. cit.
310. "Anuario Estadístico de España" de 1915 i 1916.
311. "Anuario Social de España" de 1915 i 1916. També, "La Justicia Social", 1 i 23 d'abril de 1916.
312. Vegeu en especial "Boletín del Instituto de Reformas Sociales", agost de 1919.
313. Cf. "Butlletí del Museu Social", agost-octubre de 1916; "La Colmena Obrera", Badalona, núm. 25, 29 de juliol de 1916; "La Justicia Social", 12 de febrer de 1916, etc.
314. Cf. P. GABRIEL, Introducció als escrits... ob. cit.
314. Cf. "La Justícia Social", 10 d'abril de 1915, 5 de juny de 1915, 22 de maig de 1915.
315. Vegeu al "boletín de la UGT" de maig de 1932, l'explicació de F. ALTÉS.
316. Cf. "La Colmena Obrera" de Badalona, núm. 64, 4 de maig de 1918. També, "El

Obrero Balear", núm. 865-867, setembre de 1918.

317. Anuario de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona. Año I. 1923. B. 1923.
318. "Boletín del Instituto de Reformas Sociales", gener de 1923; també, febrer de 1921. M. LLADONOSA, El Centre Autonomista..., ob. cit., p. 575 i ss.
319. "Boletín del Instituto de Reformas Sociales", febrer de 1918; "Anuario Social de España", de 1915-1916; "La Justicia Social" 2 d'octubre de 1915, etc.
320. "Boletín del Instituto de Reformas Sociales", febrer de 1918.
321. Per a la Unió de Rabassaires, vegeu A. BALCELLS, El problema agrari a Catalunya. 1890-1936. B. 1968 i N. PUIG I VILA, Què és la Unió de Rabassaires; ob. cit.
322. Vegeu les actes reproduïdes a J.DIAZ DEL MORAL, Historia de las agitaciones campesinas andaluzas, M. 1973, apèndix III, p. 390 i ss.
323. Cf. "La Justicia Social", 14 de juny de 1913.
324. Cf. "La Justicia Social", 7 de març de 1914.
325. Cf. IRS, Censo electoral... 1916. ob. cit.; "Acción", Mataró, 15 de juny de 1914.
326. Cf. les actes del II congrés de la FNA, reproduïdes per DIAZ DEL MORAL, Historia..., ob. cit., apèndix IV, p. 398 i ss. Pere Ferrer, de la societat d'obriers pagesos de Barcelona i radi, era en aquells moments el secretari de la FNA. D'altra banda, també assistí al congrés Josep Grau, que representà la societat d'obriers agrícoles de Loja.
327. Actes del IV congrés de la FNA, a DIAZ DEL MORAL, Historia... ob. cit., apèndix V, p. 411 i ss.

328. Els de Valls, entre d'altres havien presentat el tema 8 per a discutir al congrés:
"¿Será conveniente que los pueblos que cultivan la tierra con las condiciones de arriendo y están federadas se rebajen el 40% de arriendo anual?".
329. Actes del congrés de Saragossa de la FNA, a DIAZ DEL MORAL, Historia..., cb. cit., apèndix VI, p. 418 i ss.
330. La federació de peons i bracers, amb comitè a Madrid, havia iniciat amb anterioritat al congrés negociacions per al seu ingrés a la FNA. No li fou possible assistir al congrés de Saragossa i així s'ajornà la decisió per a un proper congrés. Tanmateix, s'acceptà en principi la seva incorporació; sobre la base del manteniment del reglament intern de la FNA.
331. Vegeu les actes d'aquest VIè congrés a DIAZ DEL MORAL, Historia ob. cit., apèndix VII, p. 432 i ss.
332. Segons els meus comptes basats en la relació de credencials. Tanmateix, aquests no resulten exactament iguals que les sumes afirmades pels autors de la relació.
333. La suma a partir de la relació de credencials dóna 13 seccions i 1.588 federats. Tanmateix, a les actes s'afirma textualment: "De la provincia de Tarragona, 15 secciones, federadas, con 1745 asociados y 6 secciones, no federadas, con 425, representadas por dos delegados".
334. He d'advertir, que la suma surt de 25.362 obrers i no 25.092 com s'afirma a les actes.
335. Vegeu les esmentades actes a DIAZ DELL MORAL, ob. cit., p. 438.
336. Vegeu les esmentades actes a DIAZ DELL MORAL, ob. cit., p. 442.
337. El dictamen sencer era: "Cansados ya de presenciar y sufrir tanta comedia como se lleva a cabo, a costa siempre del pueblo productor, representando cada uno

de estos tipos el papel de fantoches ante los problemas sociales, la ponencia entiende que cuando uno de estos tipos tenga el cinismo de presentarse a los trabajadores prometiéndoles su reivindicación, deben saber contestarle dándole su merecido y despedirlo, diciéndoles vayan a confundirse con la podredumbre en que se revuelven los asquerosos cerdos", Cf. DIAZ DEL MORAL, ob. cit., p. 442.

338. Tema 63. Cf. DIAZ DEL MORAL. ob. cit., p. 453.

339. Cf. DIAZ DEL MORAL, ob. cit., p. 453.

340. Això no s'arribà a produir ja que el congrés de la CNT de 1919 aprovà la dissolució de les federacions d'ofici.

341. Cf. A. BALCELLS, El problema agrari..., ob. cit., p. 66.

342. Cf. "Boletín del Institut de Reformes Sociales", juny de 1920.

343. Les principals fonts usades han estat els cenros socials elaborats per l'IRS, la memòria del congrés de la CNT del 1919, la informació recollida de "La Justicia Social" i altra premsa obrera d'aquests anys, etc.

344. Amb un major detall, hom pot veure això a les taules per a un cens sindical del capítol 7 d'aquesta part, p. 965 i ss.

345. No he tingut en compte alguna societat de rabassaires que he localitzat a les fonts consultades. Tampoc, els sindicats únics de treballadors locals, encara que en ocasions aquests foren societats d'obrers pagesos en la seva majoria. Així mateix he marginat els centres obrers excepte en algun cas molt excepcional que em constava la seva composició pagesa.

346. "Anuari d'Estadística Social de Catalunya" de 1913, p. 173.

347. Segons M. SASTRE, Las huelgas... de 1913, pp. 225-226, en detenir el comitè regional de la Confederació se'ls ocuparen uns fulls impresos signats pel

secretari general Emilio Polo Martínez, a Barcelona, el 8 d'agost de 1913. Segurament era el mateix Emilio Polo, secretari de la Unió Ferroviària, secció catalana, durant la vaga ferroviària de 1912 (Cf. M. SASTRE, Las huelgas... ob. cit., de l'any 1912, p. 165).

348. M. SASTRE, Las huelgas..., ob. cit., de l'any 1913, pp. 225-226.
349. Segons un testimoni oral de Camil Piñon i Oriola. Existeix una Memòria transcrita per M. LLADONOSA, d'aquest dirigent a la Biblioteca de la Fundació Bofill.
350. Cf. "Boletín de la Cámara de Comercio y Navegación de Barcelona" núm. 239, octubre de 1914.
351. Cf. "Boletín de la Cámara de Comercio y Navegación de Barcelona" núm. 242, gener de 1915.
352. Negre ja era el secretari de Solidaritat Obrera quan es celebrà el II congrés que decidí la creació de la CNT.
353. Cf. BUENACASA, El movimiento obrero... ob. cit., p. 53.
354. Cf. Actas de las dos sesiones del congreso internacional de la Paz en el Ferrol. "Accion Libertaria", 14 de maig de 1915, reproduït a C. FORCADELL, Parlamentarismo y bolchevización. El movimiento obrero español 1914-1918. B. 1978, p. 362 i ss. Les delegacions presents al congrés així com les adhesions poden veure's a "Tierra y Libertad" 15 de maig de 1915.
355. Cf. "La Justicia Social", 13 de novembre de 1915, La semana barcelonesa per ORBEROSA. El comptador del comitè quedava pendent, a anomenar per la societat de paletes. A més, hom preveia l' assistència de dos vocals per societat.
356. Sobre el paper d'Antonio Loredó vegeu els articles d'Ángel PESTAÑA , Un rato de historia. Breve resumen del movimiento sindicalista revolucionario español,

- "Sindicalismo", núm. 11-12, 28 d'abril i 5 de maig de 1933. Un petit comentari sobre la seva mort a "La Justicia Social" de 8 d'abril de 1916.
357. A la pràctica, aquests comitès regionals i nacionals s'identificaren amb els cinc o sis càrrecs esmentats. El que succeïa és que els comitès, entesos així, celebraven sovint reunions amb delegats de les societats obreres, però aquests no necessàriament havien estat elegits.
358. En tot aquest capítol faig una distinció', un xic arbitrària, i sovint confusa, entre el dirigent estretament relacionat amb un sindicat concret i "l'home de la CNT". Aquest fou moltes vegades un obrer (en ocasions un publicista) que tant podia pertànyer a un sindicat com no, que tant podia haver tingut una experiència organitzativa concreta com no, etc.
359. En aquest període es multiplicaren les "Solidaridad Obrera" fora de Barcelona. Fou la "Solidaridad Obrera" de València, especialment el 1922-1923, la que més estretament cal relacionar amb els dirigents confederals catalans; intentà ésser la substituta de "Solidaridad Obrera" de Barcelona.
360. Cf. "Solidaridad Obrera", 25 d'octubre de 1916.
361. L'explicació clàssica sobre tot això es troba a A. PESTAÑA, Lo que aprendí en la vida. Confesiones de nuestro tiempo. M. 1933.
362. Sobre "Tierra y Libertad" vegeu, Una visita a Tierra y Libertad. Breve historia de la clásica publicación y editorial anarquista. "Solidaridad Obrera", 14 de juliol de 1938.
363. Sobre els primers anys de l'Ateneu Sindicalista vegeu CONNELLY ULLMAN, La semana..., ob. cit., pp. 221-222.
364. Cf. "La Justicia Social", 13 de novembre de 1915.

365. Sobre Josep Negre, vegeu sobretot la seva obra Recuerdos de un viejo militante, sense lloc ni data d'edició". D'altra banda, hi ha molts de testimonis sobre les tenses relacions de Negre amb Seguí i amb Quemades. Per exemple, M. BUENACASA, Mi compañero Seguí. dins Salvador Seguí. Su vida, su obra. París 1960, p. 93 i ss.; les memòries de Joan Ferrer, publicades a La revuelta permanente de B. PORCEL, B. 1978, en especial a les pp. 147-148, etc.
366. Sobre Herreros vegeu especialment Tomás Herreros a "Catalunya", núm. 3, 24 de febrer de 1937 i Tomás Herreros per JOANONUS, "Solidaridad Obrera", 3 de març de 1937.
367. Sobre Josep Prat vegeu José Prat per S.G., "La Revista Blanca", núm. 221, 1 d'agost de 1932.
368. El número 1 de "La Tramontana", Periòdic setmanal. Sociologia. Interessos populars. Arts y lletres, aparegué a Barcelona l'u d'agost de 1907. Tenia la seva adreça al carrer Tallers, 16. 2on. Entre els col·laboradors, a part dels esmentats, hom pot trobar Màrius Aguilar, J. Vehil, Enric Pujol, Rafael Bosch, etc, "La Tramontana" de 1913 aparegué el 15 de febrer. La redacció era al carrer de Tres Llits, 3, 2a. Hi ha les signatures d'A. Víctor Foch, Pau Bo, doctor Queraltó, Aiguader i Miró, Roc Ginart, J. Medico i Emilio Polo Martínez; també hi ha un article d'Anselmo Lorenzo. Costa de no veure aquesta "La Tramontana" de 1913 en relació amb l'interès de Salvador Seguí en la campanya pro-doctor Queraltó.
369. Tanmateix, Tarrida era llavors fora de Barcelona, però sembla que la relació epistolar amb Lorenzo fou molt intensa, cf. F. MONTSENY, Anselmo Lorenzo. Toulouse 1970.
370. Cf. M. BUENACASA, Movimiento.... ob. cit., p. 212.
371. Cf. PESTAÑA, Un rato de historia.... ob. cit., "Sindicalismo", núm. 11, 28 d'abril de 1933.

372. Vull dir que, Miranda sembla haver-se encarregat sobretot de les relacions amb anarquistes de fora de Catalunya. Es significatiu, com veurem, que a l'Assemblea de València de 1916 Miranda hi tingué's un cert paper, mentre que no figura pràcticament en cap ocasió en el comitè regional de la CRT de Catalunya.
373. Cf. Memòria de Camil Riñon, ob. cit.
374. Cf. les memòries de Joan Ferrer dins B. PORCEL, La revuelta... ob. cit., p. 147-150.
375. Cf. les memòries de Joan Ferrer dins B. PORCEL, La revuelta... ob. cit., p. 147.
376. El tema és difícil de concretar en unes poques notes; hom pot utilitzar una molt àmplia i dispersa bibliografia que pot anar des dels textos de memòries de militants obrers fins a obres amb un més marcat aire literari com poden ésser les Memòries de J.M. de Sagarra, per exemple.
377. Per a tot això vegeu sobretot PESTAÑA, Lo que aprendí... ob. cit..
378. Sobre Buenacasa hi ha Breves datos biográficos sobre Manuel Buenacasa, dins M. BUENACASA, El movimiento obrero... ob. cit. pp. 7-9.
379. De fet, Buenacasa presidí l'anomenada Comissió nacional organitzadora de la CNT, després del congrés de Sants. Cf. "Solidaridad Obrera", 30 de juliol i 20 d'agost de 1918.
380. Sobre Evelio Boal, vegeu especialment la caracterització que en féu BUENACASA a Figuras ejemplares que conócí, dins El movimiento obrero..., ob. cit., p. 251 i ss.
381. Sobre Piñon, vegeu Memòria..., ob. cit.
382. Sobre Simó Piera, vegeu J. FERRER, Simó Piera: perfil d'un sindicalista i 3. PIERA, Records i experiències d'un dirigent de la CNT, B. 1975.

383. Cf. BUENACASA. El movimiento obrero..., ob. cit., p. 247.
384. Sobre Viadiu, vegeu les memòries de Joan Ferrer dins PORCEL, La revuelta..., ob. cit., p. 76-80.
385. Cf. J.M. HUERTAS, Salvador Seguí: el Noi del Sucre. Material per a una biografia, B. 1974, en especial el testimoni de Teresa Muntaner, p. 159 i ss.
386. En una llista de la Jefatura Superior de Policia de Barcelona, datada l'u d'abril de 1921 -i que és reproduïda per P. FOIX, Los archivos del terrorismo blanco, 3era. edició, M. 1978, p. 46- es diu que Fèlix Monteagudo Colis té 35 anys.
387. En especial, sobre Fortunato Barthe vegeu J. FERRER I FARRIOL, Costa amunt..., ob. cit., p. 201 i sa,
388. Sobre Joan Roigé, vegeu P. FOIX, Apòstols i mercaders, B. 1976, p. 25 i ss.
389. Sobre Eusebi C. Carbó, vegeu FOIX, Apòstols..., ob. cit., p. 243 i ss.
390. Sobre Joan Ferrer i Farriol , vegeu les seves memòries dins PORCEL, La revuelta..., ob. cit.
391. Cf. Memòries de Ferrer i Farriol dins PORCEL, La revuelta.... P» 64.
392. Sobre Sebastià Clara m'he ba.«at on les entrevistes que li vaig realitzar al llarg de 1973 i 1977.
393. Sobre Hermós Plaja, vegeu nota biogràfica manuscrita de Pere Foix.
394. Sobre Fidel Martí vegeu, pàgines enrera, la seva actuació a la Federació nacional d'obriers agricultors.
395. Sobre Joan Peiró, vegeu P. GABRIEL, Introducció dins PEIRÓ, Escrits..., ob. cit.; FOIX, Apòstols.... ob. cit., p. 205 i ss; J. MANENT I PESAS, Records d'un sindicalista català 1916-1943. París 1976.

396. Per als anys anteriors a 1914, vegeu E. DEU, Republicanisme..., ob. cit.
397. Vegeu més endavant, capítol 6 d'aquesta part, Vagues laborals. Condicions de treball. Preus i sous, p. 825 i ss.
398. Cf. "La Justicia Social", 16 d'octubre de 1915.
399. Per a aquest conflicte, vegeu en especial "La Justicia Social", 11 de desembre de 1915 i ss.
400. Cf. "La Justicia Social", 27 de novembre de 1915. Per a aquest míting de febrer de 1916, hi ha una anecdòtica i molt personal versió a A. BUESO, Recuerdos de un cenetista, B. 1976, p. 59 i ss.
401. Vegeu "La Justicia Social", 22 de gener de 1916 i ss.
402. Cf. "La Justicia Social", 18 d'abril de 1916.
403. Cf. "La Justicia Social", 10 i 17 de juny de 1916.
404. "Solidaridad Obrera", 22 de gener de 1917.
405. Vegeu més endavant, El congrés de Sants i el moviment societari. Els sindicats únics, p. 706.
406. Cf. "La Justicia Social", 30 d'octubre de 1915.
407. Cf. Entidades obreras de resistencia y defensa de clase existentes el año 1917, con expresión del número de componentes que integran cada una, "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" de l'any 1917, p. 481 i ss.
408. Cf., en especial, "La Justicia Social", 10 de juny de 1916, la crònica que Orberosa féu del míting del 3 de juny de 1916.
409. Cf. "La Justicia Social", 9 de setembre de 1916.

410. Cf. BUENACASA, El movimiento obrero..., ob. cit., p.' 53. En tot cas, com a representant de la CNT a l'Assemblea nacional celebrada a Madrid el 19 de novembre de 1916 hi anà F. Jordán (Cf. "La Colmena Obrera", Badalona, 18 de novembre de 1916).
411. Cf. "Solidaridad Obrera", 26 d'agost de 1916.
412. Cf. "Solidaridad Obrera", 9 de desembre de 1917.
413. Vegeu les referències de la nota 400.
414. Cf. F. LARGO CABALLERO, Presente v futuro de la Unión General de Trabajadores de España, M. 1925, p. 74 i ss.
415. Així, al congrés extraordinari de la Federació espanyola del vidre, els dies 8-16 de desembre de 1916. Cf. "El Vidrio", núm. 16, 30 de desembre de 1916.
416. Cf. "Solidaridad Obrera", 20 de juliol de 1916.
417. Cf. "Solidaridad Obrera", 8 de desembre de 1916.
418. Cf. "Solidaridad Obrera", 24 de desembre de 1916.
419. Vegeu en aquest sentit A. BUESO, Recuerdos..., ob. cit., p. 59 i ss.
420. En tot cas, aquesta és, explicada de manera molt sintètica, la meua interpretació sobre la caracterització del sindicalisme revolucionari d'aquells anys i la seva relació amb l'organització de la CNT.
421. Cf. LARGO CABALLERO, Presente y futuro..., ob. cit., pp. 81-82.
422. Cf. "Solidaridad Obrera", 12 de maig de 1917.
423. Per a les relacions dels dirigents confederats el 1917 amb els republicans catalans, vegeu especialment A. PESTAÑA, Lo que aprendí ..., ob . cit.
424. Així ho ha fet, per exemple, J.A. LACOMBA, La crisis..., ob. cit p. 226 i ss. El

- programa sindicalista ...pot veure's a "Solidaridad Obrera", 17 de juliol de 1917.
425. Per a constatar això n'hi ha prou amb la lectura atenta del programa que acabo de resumir. A més, cal tenir en compte que la revolució russa d'octubre encara no s'havia produït.
426. Per a l'estada de Lago Caballero a Barcelona el juliol de 1917, vegeu encara la clàssica descripció d'A. PESTAÑA, Lo que aprendí ..., ob. cit.
427. Cf. R. VIDIELLA, La lluita de classes i la repressió a Barcelona del 1917 al 1923, "Nous Horitzons", 4, Mèxic, 1964.
428. Cf. PESTAÑA, Lo que aprendi... , ob. cit., pps 63-64.
429. Cf. LACOMBA, La crisis... , ob. cit., pp. 264-269.
430. Cf. Lista oficial de víctimas por los sucesos de agosto dins LACOMBA, La crisis ..., ob. cit., pp. 515-516.
431. Cf. "Solidaridad Obrera", 22 de novembre de 1917, i 9 de desembre de 1917.
432. Segons Congreso de constitución... CNT. ob. cit. i "Solidaridad Obrera", 15 de setembre de 1911.
433. Vegeu el capítol 3 d'aquesta part, p. 448.
434. Cf. Per un mapa obrer de Catalunya..., dins el capítol 4 de la part II, p. 286 i ss.
435. Vegeu el Reglamento de la Federació local de sindicats obrers de Badalona, a "La Colmena Obrera", a partir del núm. 19, 6 de maig de 1916.
436. Per a aquests anys de l'actuació de Joan Peiró Belis és indispensable la consulta d'"El Vidrio" i de "La Colmena Obrera". Vegeu, P. GABRIEL, Introducció a J. PEIRÓ, Escrits..., ob. cit.
437. Algunes dades entorn d'aquests dirigents badalonins es troben a J. MANENT I

PESAS, Records.... ob. cit.

438. Cf. J. PEIRÓ", Palabras a la juventud, "El Vidrio", 11, 1 d'agost de 1916 i ss.
439. Cf. "El Vidrio", núm. 10, 1 de juny de 1916.
440. Per al Vè congrés, vegeu "El Vidrio", núm. 16, 30 de desembre de 1916.
441. Per a tot això, vegeu en especial la memòria que el comitè de la federació presentà al congrés, cf. "El Vidrio", núm 16, 30 de desembre de 1916.
442. A més, cal tenir en compte l'adhesió de Màlaga.
443. Cf. "El Vidrio", núm. 28, 30 de juny de 1917.
444. Cf. "El Vidrio", núm. 18, 31 de gener de 1917.
445. Vegeu en especial "El Vidrio", núm. 31-38, 15 agost-30 de novembre de 1917.
446. Cf. "El Vidrio", núm. 37, 15 de novembre de 1917.
447. Per a tot això vegeu especialment "La Colmena Obrera", núm. 30, 7 d'octubre de 1916, ¿Ganas de hablar o qué?; "La Colmena Obrera", núm. 36 i 37, desembre de 1916 i gener de 1917, Ratificando una afirmación. El arbitrio sobre motores y generadores y la intervención de la Federación Local de Sindicatos Obreros per J. FUENTES; i "La Colmena Obrera", núm. 53, 59 i 63, novembre 1917-abril 1918, ja amb polèmica directa amb l'ex-alcalde J, Casas Costa.
448. "La Colmena Obrera" no reaparegué fins el 30 d'octubre de 1931, dirigida llavors per Pere Cané.
449. Aquest pes indubtable del moviment vaguístic dels primers mesos de 1916 de Barcelona, és fàcilment constatable amb la consulta de "La Justicia Social" de Reus i "La Colmena Obrera" de Badalona. Malauradament no he pogut consultar "Germinal" de Sabadell.

450. Cf. "La Colmena Obrera", núm, 32, 4 de novembre de 1916.
451. Cf. S. SEGUÍ, Confidentes, germánofilos y policias. Los peligros de la conciencia honrada. Una estrevista con el diablo. "La Colmena Obrera", núm. 39, 10 de febrer de 1917, La tragedia que pasa. Necesidad de cohesionar las fuerzas de la organización obrera en España, "La Colmena Obrera", núm. 40, 24 de febrer de 1917.
452. Cf. "La Colmena Obrera", núm. 56, 5 de gener de 1918.
453. Cf. "La Colmena Obrera", núm. 70, 27 de juliol de 1918 i núm. 69, 13 de juliol de 1918.
454. Dins de la dècima sessió. Vegeu Comicios históricos de la CNT. Memoria del Congreso celebrado en Barcelona los días 28, 29 y 30 de junio y 1 de julio de 1918. Toulouse, 1957, p. 53.
455. Cf. "La Colmena Obrera", núm. 80, 9 de novembre de 1918.
456. Per a tot aquest conflicte vegeu, a part de "La Colmena Obrera", núm. 71, 10 d'agost de 1918 i ss., en especial el capítol Aquell 26 d'agost de 1918..., dins J. MANENT I PESAS, Records..., ob. cit., p. 33 i ss.
457. Vegeu en especial l'article cinquè de la sèrie Una verdad inconcusa, "La Colmena Obrera", núm. 94, 8 de març de 1919.
458. En aquest sentit, vegeu G.H. MEAKER, La izquierda revolucionaria ..., ob. cit.
459. Cf. Una verdad inconcusa..., ob. cit.
460. Tanmateix, la inexistència d'un sindicat de treballadors del sector de productes químics revelava la poca penetració a la fabrica Cros, després del conflicte perdut el 1918.
461. ¿Hace falta un congreso de la Confederación Regional?, "Solidaridad Obrera", 30

de gener de 1917.

462. "Solidaridad Obrera", 19 de maig de 1917.
463. "Solidaridad Obrera", 28 de juny de 1917.
464. "Solidaridad Obrera", 18 de maig de 1918.
465. Conferència de Salvador Seguí al local de la societat de llauners i lamparers: Misión de la organización obrera ante los problemas actuales, "Solidaridad Obrera", 1 de juny de 1918.
466. Cf. M. LLADONOSA, El congreso de Sants, p. 47 i 88.
467. J. VIADIU, En vísperas del congreso, "Solidaridad Obrera", 17 de juny de 1918.
468. "Solidaridad Obrera", 26 de juny de 1918.
469. "Solidaridad Obrera", 3 d'octubre de 1918.
470. Per a aquesta relació m'he basat amb la memòria del congrés, Comicios históricos..., ob. cit., en el ben entés que he tingut en compte tota la memòria i no sols la llista de Sindicatos representados... pp. 17-20. Quan un delegat duu una xifra al costat entre parèntesi, aquesta indica el nombre de delegacions que acumulava. He subratllat els delegats que hom pot considerar més coneguts.
471. Com hom pot observar els totals són de 74.080 obrers (una mica més ja que no he pogut comptabilitzar dues societats obreres de Barcelona); 153 delegats (algun més: els delegats de les societats no comptabilitzades); 143 sindicats, 13 federacions locals. Per tant, hi ha alguna diferència amb les dades de "Solidaridad Obrera": menys delegats, més sindicats, més obrers afiliats.
472. Vg. Taules per a un cens sindical... capítol 7, p. 965 i ss.
473. Extrapolant en uns casos xifres d'afiliació d'algun any anterior. i fent-ne una suma arrodonida.

474. M'he basat en l'anàlisi feta sobre les federacions d'ofici al capítol 4.
475. Vegeu en aquest mateix capítol, p. 626 i ss.
476. En aquest sentit és ben significatiu el que els dirigents confederals es neguessin repetidament a negociar amb Joan Duran, delagat català al comitè nacional de la UGT.
477. Cf. M. LLADONOSA, El congrés.... ob. cit.
478. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., pp. 26-27.
479. El sindicat d'obriers constructors de pianos tingué, pel que he pogut veure, una envejable estabilitat organitzativa. Fundat a començaments de 1903, sembla que amb el nom oficial de Agrupació professional d'obriers constructors de pianos, signà ja el febrer de 1903 un manifest en contra dels anarquistes i les seves propostes de vaga general. Tanmateix, en relacionà amb tots els moviments sindicals generals d'aquells anys (en especial participà en el moviment de Solidaritat Obrera i a la fundació de la CNT). Significativament, no he localitzat cap conflicte vaguístic d'importància protagonitzat per aquest sindicat; sí, en canvi, ajudaren sovint econòmicament altres vagues. En els primers anys els seus dirigents més importants semblen haver estat Vicenç Banyón, Andreu Clos i Josep Ribalta. 130 afiliats el 1904, 110 el 1911, 300 el 1917, 310 en el congrés de Sants.
480. Pau Ullod fou designat al congrés secretari del nou comitè regional, amb veu i sense vot.
481. Aquest fet ha estat posteriorment minimitzat, i fins a cert punt amagat, potser perquè els seus protagonistes es trobaren en general el 1930, i ja abans, en els anys de la Dictadura, en un mateix costat, enfrontats als corrents més anarquistes.
482. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., p. 38-39.

483. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., p. 42.
484. Cf. Comicios históricos, ob. cit., p. 46.
485. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., pp. 43-44.
486. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., pp.45-46.
487. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., p. 28-29.
488. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., pp. 53-64 i 56.
489. Cf. "Solidaridad Obrera", 5 i 8 de juliol de 1918.
490. Els estatuts foren reproduïts a Comicios históricos..., ob. cit. pp. 12-16.
491. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., pp. 31-33.
492. La proposta dels delegats de Terrassa, Amadeo Serrate i Martí Bruno deia a la seva part final: "Para hacer frente a la burguesía y considerando de gran necesidad la unificación de los trabajadores sin distinción de clases, la Federación Local de Terrasa en conocimiento del Congreso que tome en consideración:
- 1º La unificación del horario; y
- 2º Unificación de salarios.
- En el caso de que el Congreso acuerde la constitución de sindicatos únicos del ramo, esta Federación desea que deje en plena autonomía a todas las localidades que puedan hacer efectivo el Sindicato Unico de Trabajadores". Cf. Comicios históricos..., ob. cit., p. 34.
493. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., p. 39.
494. Com constava al pròleg de la comissió encarregada d'ordenar la memòria del congrés. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., p. 10.

495. Vegeu Nuestro parecer sobre algunos acuerdos adoptados. El sindicato único. Comicios históricos..., ob. cit., p. 71 i ss.
496. Cf. Comicios históricos..., ob. cit., p. 76.
497. Cf. "Solidaridad Obrera", 4 i 31 de juliol de 1918.
498. Cf. "Solidaridad Obrera", 23 d'octubre de 1918.
499. Cf. "Solidaridad Obrera", 6 de novembre de 1918.
500. Cf. "Solidaridad Obrera", 24 de juliol de 1918. Hi ha una interessant caracterització de la creació del S.U. d'arts gràfiques a A. BUESO, Recuerdos..., ob. cit. p. 103 i ss.
501. Cf. "Solidaridad Obrera", 7 d'octubre de 1918.
502. Cf. "Solidaridad Obrera", 23 d'octubre de 1918.
503. Cf. "La Publicidad", 9 de desembre de 1918.
504. Així ho féu BUENACASA, El movimiento..., ob. Cít., p. 215. Tanmateix, l'avaluació de "Solidaridad Obrera" el 30 de setembre de 1918 era força més modesta: Barcelona, 67.000; Girona, 1.948; Lleida, 1.100; Tarragona, 311.
505. Per a l'excursió la font clàssica és BUENACASA, El movimiento... ob. cit., p. 66-67; també, "Solidaridad Obrera", 23 d'octubre de 1918.
506. Cf. "Solidaridad Obrera", 30 de juliol de 1913.
507. Cf. BUENACASA, El movimiento..., ob. cit., p. 253.
508. Cf. "Solidaridad Obrera", 26 de juliol de 1918.
509. Cf. LARGO CABALLERO, Presente y futuro..., ob. cit., p. 116 i ss.
510. S'ha parlat amb excés de l'abstencionisme electoral dels obrers catalans,

especialment a Barcelona. Al marge de les possibles raons generals que puguin explicar aquest abstencionisme, cal no oblidar les limitacions imposades per les lleis electorals vigents. Un treball en aquest sentit és en curs d'elaboració per part de Jim Kelly.

511. Cf. les memòries de Joan Ferrer dins PORCEL, La revuelta..., ob. cit., p. 83 i ss.
512. Cf. BUESO, Recuerdos..., ob. cit., pp. 101-102.
513. Cf. BUESO, Recuerdos..., ob. cit., p. 103, també, "Boletín del Instituto de Reformas Sociales", gener-febrer de 1919.
514. Cf. BUESO, Recuerdos..., ob. cit., p. 106.
515. Vegeu "El Trabajo Nacional", gener de 1918; també" SASTRE SANNA, La esclavitud moderna. Martirologio social, B. 1921, etc.
516. Cf. R. RUCABADO, Entorn del sindicalisme, B. 1925, p. 200.
517. Cf. R. SANZ, El sindicalismo español antes de la guerra civil, B. 1976, pp. 106-107.
518. Cf. J. GARCIA OLIVER, El eco de los pasos. B. 1978, p. 27.
519. Cf. GARCIA OLIVER, El eco..., ob. cit., p. 28.
520. Vegeu en especial la conferència d'Ángel Pestaña a Madrid de 4 d'octubre de 1919, en especial l'epígraf Cómo funcionan los sindicatos de Cataluña, las comisiones de barriada y delegados de taller, reproduït a A. PESTAÑA, Trayectoria sindicalista, M. 1974, p. 370 i ss.
521. Cf. Bueso, Recuerdos..., ob. cit., p. 109.
522. Obviament, cal emmarcar tot això en la situació repressiva en què es trobà la CNT en aquells moments; també, en les esperances d'una immediata revolució social.

523. Especialment, per M. LLADONOSA, El congrés..., ob. cit., p. 133 i ss.
524. M'he basat sobretot en l'explicació donada per l'alcalde de Terrassa a l'IRS, cf. IRS, Estadística de las huelgas. Memoria de 1917-1918, M. 1921, p. 149.
525. Cf. "Solidaridad Obrera", 20 de novembre de 1918. També, "Solidaridad Obrera", 14 de desembre de 1918.
526. Cf. "Solidaridad Obrera", 23 de desembre de 1918.
527. Cf. "La Publicidad", 18 de gener de 1919 i 20 de gener de 1919. També, J. FERRER, Simó Piera..., ob. cit. pp. 82-83.
528. Memòria de la delegació regional d'estadística adreçada a l'IRS i reproduïda a IRS, Estadística de las huelgas. Memoria de 1919, M. 1922, p. 37 i ss.
529. Hom pot veure la importància del moviment associacionista dels empleats, a part del cas del CADCI amb els dependents de comerç, repassant les Taules per a un cens sindical... del capítol 7. Significativament, els empleats pràcticament coparen les demandes a les borses de treball oficials; vegeu en aquest sentit, el capítol 3 de la part IV, p. 1050.
530. Cf. IRS, Estadística... 1919. ob. cit., pp. 38-39.
531. Les dues empreses fonamentals en el suministrament de gas. Vegeu dades sobre la seva producció respectiva a "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", del 1913, p. 547 i ss; també, al de 1917.
532. Cf. E.G. SOLANO, El sindicalismo en la teoria y en la práctica. B. s.d., p. 68 i ss.
533. Cf. S. PIERA, Records..., ob. cit., p. 84.
534. La proposició era: "1º que hallándose perturbados los servicios públicos de luz, fuerza y tracción, y habiéndose incautado el estado de la fábrica en que aquella se ha originado por virtud de la huelga de sus empleados y obreros, procede

evitar mayores complicaciones a la ciudad solucionando de raíz el conflicto. / 2º. Que, en virtud, debe acudirse simultáneamente al Sindicato de luz, agua, electricidad y al Gobierno, con la finalidad que se determina en los apartados siguientes: a) Que no se extienda el paro a otras industrias necesarias a la vida pública, interin el ayuntamiento, con la mayor urgencia, cumple los extremos siguientes} b) Que toda vez que el Estado se ha convertido en patrono y ha procedido contra las organizaciones obreras por motivo de la suspensión de garantías, se restablezcan éstas inmediatamente, poniéndose en libertad a todos los detenidos gubernativamente; c) Que por el Estado, en cumplimiento de su iniciativa a la Junta de Reformas Sociales, se reconozca oficialmente la personalidad de los Sindicatos obreros, especialmente el citado mas arriba, para debatir directamente entre patrono y Sindicato las cuestiones que han de dar origen al actual conflicto. / 3º Que para el cumplimiento de lo anterior salga inmediatamente para Madrid una Comisión que dé cuenta al Gobierno de estos acuerdos y exponga la situación de Barcelona, que no requiere medidas de excepción, sinó de ordenación sistemática que garanticen la libertad y el bienestar de los ciudadanos." cf. Estadística... 1919 (IRS), ob. cit., p. 47.

535. Cf. IRS, Estadística... 1919. ob. cit., p. 48.

536. Començà així la denominada "censura roja". D'altra banda l'espectacularitat de la mesura causa un gran impacte en les autoritats, com es pot veure a l'informe del delegat regional d' estadística.

537. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., pp. 55-56.

538. Vegeu la reproducció textual de la resposta patronal a IRS, Estadística. . .1919, ob. cit., p. 56.

539. Cf. A. BALCELLS, El sindicalisme a Barcelona, B. 1965, p. 74.

540. Vegeu una explicació detallada de l'actuació de José Morote a Barcelona a Conde de ROMANONES, Notas de una vida. 1912-1931, M. 1947, en especial respecte

del problema dels empresonats i les relacions amb les autoritats militars, pp. 160 i ss., i sobretot, 176 i ss., on reproduïx la interviu que "El Sol" de Madrid del 20 de març de 1919 féu a Morote.

541. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit. p. 57.
542. L'acta de l'acord és reproduïda a IRS, Estadística... 1919, ob. cit., pp. 57-58.
543. Cf. Simó PIERA, Records... ob. cit., p. 85 i ss.
544. Per a tot això, vegeu més endavant, p. 794 i ss.
545. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 38.
546. Una derivació bàsica de la vaga de la Canadencia fou justament aquesta, la de l'autoritat de l'empresari i, per contra, la limitació del paper dels sindicats a les empreses. Que això fou un aspecte bàsic del conflicte ho confirma la consulta d'"El Trabajo Nacional" d'aquests mesos.
547. Tanmateix, Pestaña tingué una destacada actuació en assegurar la sortida clandestina de "Solidaridad Obrera".
548. Cf. Simó PIERA, Records..., ob. cit., p. 96.
549. Cf. J.M. FARRE MORAGO, Los atentados sociales en España. Estudio-sociológico-jurídico, M. 1922.
550. Per a aquest míting, vegeu en especial l'explicació que en fa "La Veu de Catalunya", 20 de març de 1919.
551. Cf. Simó PIERA, Records..., ob. cit., pp. 93-94.
552. Per a tot això vegeu sobretot Conde de ROMANONES, Notas..., ob. cit., p. 162 i ss.
553. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 61.

554. A. OSSORIO, Barcelona, julio de 1909. (Declaración de un testigo). M. 1910
555. M. FERNANDEZ ALMAGRO, Historia del reinado de Alfonso XIII, B. 1934, p. 353.
556. Per més que la Lliga, i en especial Cambó, intentaren defensar una sortida reformista, "de reformes possibles", a la situació social. Cf. Conferència de Cambó al Palau de la Música Catalana el 31 d'octubre de 1919 i el manifest electoral de la Lliga del 22 de maig de 1919, reproduït a Historia d'una política. Actuacions i documents de la Lliga Regionalista. 1901-1933, B. 1933, p. 295 i ss,
557. És interessant en aquest sentit la memòria del Foment del Treball Nacional de 1919, i la resposta que féu a aquesta el vizconde de Eza, president de l'IRS, a "El Trabajo Nacional", maig de 1920.
558. Cf. Estadística... 1919, ob. cit., p. 62, en una relació que he procurat completar. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., pp. 63-64.
559. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., pp. 64-65.
560. Com afirmava el capità general Milans del Bosch a la seva alocució de 26 de març, l'important era la cooperació ciutadana amb l'autoritat militar; els ciutadans havien de donar el seu concurs "sin regateo y sin demora". En cap ens es tractava de negociar amb els vaguistes. L'allocució és reproduïda a IRS, Estadística.. 1919, ob. cit., p. 67.
561. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 69.
562. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 71.
563. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 68.
564. A aquesta relació cal afegir els 45 flequers detinguts quan celebraven una reunió al local del sindicat, el dia 25 de març.

565. ROMANONES, Notas... ob. cit., p. 175-176: "Con fecha 8 de abril el Sr. Montañés dirigió una carta al presidente del Consejo informándole que el general Turner, protector de Bravo Portillo, lo había colocado; (...) que la detención de los Roca, con perjuicio de las gestiones gubernativas, era una prueba (...) llegaron de Madrid los señores conde de Fígols y Sala con encargo del presidente del Consejo para que restableciesen la armonía entre el capitán general y el gobernador civil. Cumpliendo órdenes del gobierno se entrevistaron con el Capitán General y convinieron que Bravo Portillo dejaría de prestar servicios y que saldría para Madrid al día siguiente (...) Conferenciaron dichos señores con Doval y Montañés, insistiendo estos en su deseo de marcharse, pero que si el Gobierno lo estimaba necesario continuarían en sus puestos e irían al Capitán General para hacer cuantos actos de acatamiento fueran precisos y compatibles con su dignidad. Más tarde, decidieron más convenientes marchar a Madrid. Figols y Sala creyeron necesario recabar la autorización del Gobierno para que Montañés y Doval dejasen sus cargos. Existe un documento en que el señor Montañés relata la coacción de que él y Doval fueron objeto por el elemento militar para que abandonasen su puesto".
567. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 64.
568. Nota oficiosa donada per Milans del Bosch als periodistes i reproduïda a IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 68.
569. Ban reproduït a IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 70-71.
570. Han reproduït a IRS, Estadística... 1919, ob. cit., pp. 73-74.
571. Només circulaven alguns tramvies custodiats pels soldats. La continuació de la vaga dels carreters impedí indirectament el restabliment de la feina al moll.
572. Disposició reproduïda a IRS, Estadística... 1919, ob. cit. p. 79-80.
573. "Boletín Oficial de la Provincià", 14 d'abril de 1919.

574. Cf. IRS, Estadística... 1919, ob. cit., p. 83.
575. El dimarts 1 d'abril fou detingut i ferit; morí al Clínic el dia 4.
576. Cf. BALCELLS, El sindicalisme... ob. cit., pp. 80-81.
577. Cf. ROMANONES, Notas..., ob. cit., p. 160 i ss.
578. Cf. FERNANDEZ ALMAGRO, Historia del reinado..., ob. cit., p. 356.
579. Francisco MADRID, Ocho meses y un día en el Gobierno Civil de Barcelona. M. 1932, pp. 33-34.
580. Vegeu la conferència de F, Cambó, La crisi social de Catalunya, 31 d'octubre de 1919, al Palau de la Música Catalana.
582. Cf. CONFEDERACIÓN PATRONAL ESPAÑOLA, Memoria general del segundo congreso patronal de la ... celebrado el 20 al 26 de octubre de 1919 en Barcelona, B. 1919.
581. Vegeu en aquest sentit la memòria del Foment del Treball Nacional corresponent a 1919, a "El Trabajo Nacional", gener-març 1919.
583. FEDERACION PATRONAL DE CATALUÑA, Memoria de los trabajos realizados por la ... en su primer periodo activo, B. 1921.
584. Julio Amado era militar, director de "La Correspondencia Militar". Una interessant caracterització de la seva personalitat es troba a Simó PIERA, Records..., ob. cit., p. 177 i ss.
585. Cf. BUENACASA, El movimiento..., ob. cit., p. 70-72.
586. Per a una descripció de la reunió, vegeu Simó PIERA -que hi assistí-, Records..., ob. cit., p. 157 i ss.
587. "El Trabajo Nacional", març de 1920.

588. Vegeu una anàlisi detallada de tot aquest tema al capítol 3 de la part IV, Legislació i actuació reformistes de l'estat, p. 1050 i ss.
589. Cf. Simó PIERA, Records..., ob. cit., p. 166 i ss.
590. Cf. Simó PIERA, Records..., ob. cit., pp. 179-181.
591. "Diario de Barcelona", 16 de desembre de 1919, esmentat a Un segle de vida catalana, v. II, B. 1961, p. 1078.
592. Per al naixement dels sindicats lliures, la font bàsica continua essent F. BARATECH ALFARO, Los sindicatos libres de España. Su origen, su actuación, su ideario, B. 1927.
593. Cf. BALCELLS, El sindicalisme..., ob. cit., p. 126.
594. CONFEDERACION NACIONAL DEL TRABAJO, Memoria del congreso celebrado en el Teatro de la Comedia de Madrid los días 10 al 18 de 1919, B. 1932.
595. He procurat contrastar diverses informacions disperses, i en especial he tingut en compte les delegacions al congrés de la CNT de desembre de 1919.
596. Qui dóna més informació sobre aquests comitès de vaga és S. PIERA, Records..., ob. cit., p. 84 i ss.
597. BUENACASA, El movimiento ..., ob. cit., p. 65.
598. "Acción Social Obrera", Sant Feliu de Guíxols, núm. 83, 13 de desembre de 1919.
599. Per a començar, l'obra clàssica de M. BAJATIERRA, ' ¿Quienes mataron a Dato?, B. 1931. Dóna alguna informació interessant J. Ferrer a les seves memòries dins PORCEL, La revuelta. .. , ob. cit., p. 121-122, 142-143.
600. Cf. Simó PIERA, Records..., ob. cit., p. 100.

601. Cf. LARGO CABALLERO, Presente y futuro..., ob. cit., p. 119 i ss.
602. Carta reproduïda a LARGO CABALLERO, Presente y futuro..., ob. cit., pp. 136-137.
603. A. Elorza ha recollit els articles i conferències de Pestaña i Seguí a Madrid; cf. ELORZA, Artículos madrileños de Salvador Seguí, M. 1976 i PESTAÑA, Trayectoria..., ob. cit.
604. PESTAÑA, El sindicalismo en Cataluña (conferencia dada en Madrid el 4 de octubre de 1919), Buenos Aires 1921.
605. Aquest tema es reproduí amb força més endavant, en especial el 1922-1923. Hom pot veure en aquest sentit, la famosa resolució política de la conferència de Saragossa i la campanya del Comitè d'actuació civil l'abril de 1923 a Barcelona, on tingué una actuació destacada Joan Peiró.
606. Cf. PESTAÑA, Trayectoria..., ob. cit., p. 402-407.
607. Cf. PESTAÑA, El sindicalismo en Cataluña..., ob. cit.
608. Conferència, de Seguí a la Casa del Poble de Madrid el 4 d'octubre de 1919. En aquesta conferència, a més, es produí la denúncia del catalanisme de la Lliga Regionalista. A notar que hi ha unes diferències notables entre la versió que en dóna Pere Foix a Apòstols i mercaders..., ob. cit., p. 99-101 i la donada per "España Nueva" de Madrid.
609. Cf. PESTAÑA, Trayectoria..., ob. cit., pp. 367-368.
610. Entrevista de Ramon Rubio a "España Nueva", el 12 de setembre de 1919, reproduïda a ELORZA, Artículos madrileños..., ob. cit., p. 60 i ss.
611. Cf. PESTAÑA, Trayectoria..., ob. cit., pp. 407-408.
612. Cf. entrevista esmentada a la nota 610.

613. "Acción Social Obrera", Sant Feliu de Guíxols, núm. 76, 24 d' octubre de 1919.
614. "Acción Social Obrera", Sant Feliu de Guíxols, núm. 76, 24, d' octubre de 1919.
615. Segons les dades oficials incloses a CNT Memoria del congreso..., ob. cit., pp. 9-34.
616. Cf. CNT, Memoria del congreso..., reproduïda a "Revista de Trabajo", núm. 49-50, M. 1975, p. 343.
617. CNT, Memoria del congreso..., ob. cit., p. 347.
618. CNT, Memoria del congreso..., ob. cit., p. 442.
619. CNT, Memoria del congreso..., ob. cit., p. 448.
620. CNT, Memoria del congreso..., ob. cit., pp. 488-489. Signaren la declaració: Eusebio C. Carbó, Saturnino Meca, Paulino Díez Antonio Jurado, Enrique Sarrely, Simón Piera, Mateo Marina, Enrique Aparicio, Diego Larrosa, Vicente Barco, E. Molina, Emilio Chivinello, Juan José Carrión, Manuel Liza, Francisco Botella, Àngel Pestaña, Román Cortés, Mauro Bajatierra, Evelio Bo, Domingo Martínez, Francisco Puig, José Vernet, Vicente Gil, M. Buenacusa.
621. Cf. A. CUCÓ, Contribución a un estudio cuantitativo de la CNT "Saitabi" , València.
622. CNT, Memoria del congreso..., ob. cit., p. 347.
623. Sense tenir en compte alguna federació local o comarcal que féu constar els sindicats afiliats a la mateixa.
624. M'he basat lògicament en la relació oficial de les delegacions al congrés, si bé he tingut en compte també les referències a les mateixes al llarg de totes les sessions.
625. No he pogut localitzar San Juan de Lanfá que consta amb un S.U. de

Treballadors i amb 1000 afiliats; tampoc, Forcadas, amb una societat de pagesos de 12 afiliats.

626. D'altra banda, hom pot tenir en compte que el cens electoral social elaborat per l'IRS el 1919, en el qual no s'inclouen els sindicats confederals, hi figuren, sumant les dades d'afiliació parcials, un total de 12.859 obrers. Tanmateix, és obvi que no es pot intentar la comparació d'aquesta xifra amb l'afirmada per la CNT al congrés de desembre de 1919.
627. Algun exemple: Societat de pagesos, societat de carreters, societat de peons de la indústria i del comerç; de Reus; societat de treballadors del camp, de Vallmoll; societat de professions diverses, de Pont d'Armentera; etc.
628. Lògicament, només he tingut en compte dintre de cada comarca les societats obreres representades al congrés. Per a la divisió comarcal, com sempre, m'he atès a l'establerta per la Generalitat el 1936.
629. Vegeu més enrera, El congrés de Sants i el moviment societari, p. 677 i ss.
630. Terrassa figura amb una federació local de sindicats obrers (10.180 afiliats), sense especificació dels sindicats adherits.
631. Vegeu el capítol 4 d'aquesta part, Les federacions d'ofici, p 532 i ss.
632. Vegeu Les federacions d'ofici..., p. 561 i ss.
633. El segon mapa està basat en el cens electoral social de l'IRS de 1919, però no exclusivament. He tingut en compte altres informacions disperses; vegeu, Taules per a un cens sindical..., p. 965 i ss.
634. M. SASTRE SANNA, Las huelgas en Barcelona y sus resultados durante el año..., del 1903-1909, 7 volums, B. 1904-1911; del 1910 al 1914, B. 1915; INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Estadística de las huelgas... del 1904 al 1922, M. 1906-1923; MINISTERIO DE TRABAJO; COMERCIO E INDUSTRIA, Estadística de

las huelgas. Memoria del 1923, M. 1923; Estadística de las huelgas. Memoria correspondiente al trienio 1924. 1925 y 1926, M. 1927; MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISIÓN, Estadística de las huelgas Memoria correspondiente a los años 1927-1928, M. 1929; Memoria correspondiente al año 1929, M. 1932; MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISION SOCIAL, Estadística de las huelgas. Memoria correspondiente a los años 1930-1931, M. 1934. Cal advertir que les primeres dades de la Junta Local de Reformes Socials són reproduïdes a l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona".

635. De fet, no es pot dir que hi hagi cap intent de quantificació de la vaga. Vegeu, per exemple, el cas de la Setmana Tràgica o de la vaga d'agost de 1917, a les fonts esmentades a la nota anterior de Sastre i Sanna i de l'IRS.
636. He d'advertir que per al 1919 he comptabilitzat els vaguistes i les jornades perdudes en els diversos conflictes parcials que es produïren dins la vaga general.
637. És un tema a relacionar amb la història de la celebració de l'1 de maig. Vegeu, en general, M. DOMMANGET, Historia del primero de mayo, B. 1970; per a Espanya, J. ALVAREZ JUNCO, La ideología política..., ob. cit., p. 547 i ss.
638. Hi intentat sistematitzar la informació dispersa continguda a SASTRE SANNA, Las huelgas..., ob. cit., la més genèrica provinent del Museu Social, la de l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona"; etc. En un cert percentatge he pogut basar-me en les borses de treball signades. Faig constar entre parèntesi la data d'un canvi d'horari quan l'he localitzat.
639. Segons les informacions que he pogut recollir; en especial, SASTRE SANNA, Las huelgas... 1903, ob. cit.
640. Ja on els anys de la Primera Guerra Mundial, en un procés que culminà amb el RD d'abril de 1919.

641. Si no faig una referència explícita, cal entendre que he tingut en compte les fonts generals assenyalades (també, les informacions de la premsa consultada).
642. Per als aspectes més laborals del conflicte metal·lúrgic, vegeu SASTRE SANNA, Las huelgas... 1910. Hi ha, tanmateix, algunes diferències amb altres fonts; per exemple: segons l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", els treballadors de la fabrica Rablons eren 350 i no 396 com indica Sastre.
643. Reproduïdes per SASTRE SANNA, Las huelgas... 1910, ob. cit., p 33.
644. Aquesta vaga es produí a la fàbrica de Chamon i Triana, de les Corts, on treballaven 325 obrers, i fou una vaga important per la seva durada (del 23 d'abril al 22 de maig). Els obrers demanaven: 1º, admisió de 5 obrers acomiadats; 2. jornada de 54 hores setmanals -és a dir, de 9 hores diàries-; 3. suspensió dels càstigs; 4. horari d'obertura de 8-8,30 i de tancada a les 6 de la tarda; 5. augment de sou del 25% per als jornals i 25% per al preu fet; 6. repartiment del treball quan n'hi hagués poc; 7. acomiadament dels encarregats Solanas i Mestres. A la fi, els obrers només aconseguiren l'admissió dels 5 acomiadats. Fou una vaga ben representativa de les múltiples vagues parcials de 1914. Cf., en especial, SASTRE SANNA, Las huelgas... 1914, ob. cit., p. 307.
645. Per a la vaga del tèxtil de 1913 hi ha abundant i bona informació. A destacar, INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, La jornada de trabajo de la industria textil..., M. 1914; SASTRE SANNA, Las huelgas... 1913, ob. cit.; "Anuari d'Estadística Social de Catalunya" de 1913; etc.
646. Cf. "La Justicia Social", juny-agost de 1916.
647. M'he basat fonamentalment en la informació dispersa donada per l'"Anuari d'Estadística Social de Catalunya", el 1912-1915. Les xifres entre parèntesi indiquen la data de referència. Cal retenir, d'altres informacions: sector tèxtil cotoner a Sabadell 62,5 hores setmanals (el sector de la llana, 62); gènere de punt de Mataró, 60 hores setmanals; sector de la llana a Terrasa, 61 hores;

sector tèxtil cotoner a Vilanova i la Geltrú, 66 hores.

- 648, Leopold NEGRE, Enquesta de les condicions economic-socials de les conques del Ter i del Fresser, reproduït a l'"Anuari d'Estadística Social de Catalunya" de 1915, p. 102 i ss. El treball guanya el concurs obert pel Museu Social de 1914 sobre treballs de caràcter econòmic i social a una comarca industrial catalana. En la relació ja he procurat sistematitzar -i en ocasions contrastar- la informació donada per Negre.
649. Vegeu J. FERRER, Costa amunt..., ob. cit., També, "El Obrero Moderno", de 1911 i 1913.
650. J. DEU, Republicanisme i obrerisme a Sabadell, ob. cit.; "El Trabajo", març de 1902, 1910, etc.
651. Cf. X. CUADRAT, Socialismo y anarquismo..., ob. cit., p. 113 i ss.; "La Justicia Social", 1915.
652. He utilitzat la reproducció que d'aquesta llei féu l'"Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1905", p. 185 i ss.
653. Vegeu el Reglamento para la aplicación de la ley de primero de marzo de 1904 sobre el descanso en domingo, según los acuerdos del Instituto de Reformas Sociales, reproduït a l'"Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1905", p. 213 i ss.
654. Reglament de treball reproduït a SASTRE SANNA, Las huelgas..., 1913. p. 243 i ss.
655. Cf. SASTRE SANNA, Las huelgas... 1913, ob. cit.. pp. 259-260.
656. En tot aquest temps la vaga més important fou la de juny de 1904. Poden ésser molt expressives del règim de treball imperant al sector algunes de les peticions dels obrers: "Los dependientes semanales tendrán hora y media para comer

todos los dias, y los á todo estar tres cuartos de hora.; Correrá a cargo de los dependientes toda la limpieza correspondiente al interior del establecimiento exceptuando los metales, escupideras, suelos y fachadas.; Ningún patrono tolerarà que sus dependientes vayan a partir por separado las propinas, abogando siempre porque las repartan por igual. Tampoco el dueño podrá cobrar más de la tarifa estipulada en su casa, tanto si el parroquiano da la propina en conjunto como por separado"; cf. M. SASTRE SANNA, Las huelgas... 1904, p. 50.

657. No he inclòs en aquest repàs l'important cas dels dependents de comerç, els quals d'altra banda no iniciaren un moviment vaguístic d'importància en tots aquests anys. Vegeu, LLADONOSA, El Centre Autonomista..., ob. cit.

658. He treballat les dades bàsiques que dóna MINISTERIO DE TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA, Estadística de los salarios y jornadas de trabajo referidas al período 1914-1925, M. 1927, p. 150 i ss.

659. Cf. MINISTERIO DE TRABAJO, Estadística de los salarios... 1914-1925, ob. cit., p. 151-153.

660. Vegeu més enrera, p. 835 i ss.

661. Cf. INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Duración de la jornada en distintos oficios y términos geográficos de España (marzo 1919), M. 1920.

662. Cf. IRS, Duración de la jornada... 1919. ob. cit.

663. Sobre aquest tema, del qual ja n'he parlat en diverses ocasions fins aquí, vegeu en especial el capítol 1 de la IV part, Violència i repressió, p. 1003 i ss.

664. La font fonamental ha estat M. Sastre, Las huelgas..., ob. cit. de tots els anys. Tanmateix, he tingut en compte també altra mena de fonts com les publicacions de l'IRS, l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", l'"Anuari d'Estadística Social de Catalunya", etc.

665. Al final de l'epígraf, p. 889 i ss.
666. Per a aquesta anàlisi sobre les formes de retribució imperants m'he basat sobretot en les bases de treball signades. També, en la bibliografia fonamental que he usat per a l'elaboració del quadre.
667. Així, i és només un exemple, el cas del conflicte dels vidriers a can Vilella el 1910 en què una de les peticions fonamentals era l'accés dels aprenents a la categoria d'oficials.
668. Les dones i els nens sols els he tingut en compte en els casos en què el seu concurs era majoritari dins l'ofici.
669. També aquí hom ha de tenir molt present l'observació feta a la nota anterior.
669. En aquest cas, i com és lògic, he recollit el màxim d'informació que he pogut sobre els sous de les dones i dels nens. Com sempre, les xifres indiquen pessetes.
670. Vegeu, el quadre de dades bàsiques a les pàgines 889 i ss.
671. Relació que s'ha d'entendre basada on les dades que he pogut recollir sobre el moviment vaguístic el 1903-1914.
672. Mariano de Foronda intentà acabar amb el moviment sindical mitjançant una dura política de selecció de personal, de repressió però també mitjançant un "paternalisme" laboral molt acusat. Així, a l'entorn de 1909 organitzava festes per als treballadors creà una caixa de mont de pietat per a l'assistència mèdica i socors econòmic en cas de malaltia, una caixa d'estalvis per a les pensions de vellesa o d'invalidesa, etc. Cf. SASTRE SANNA, Las huelgas... 1909, ob. cit., p. 30.
673. Per a una discussió de l'evolució dels sous a partir de 1914, vegeu a l'epígraf següent, p. 916 i ss.

674. Informació recollida als "Anuari d'Estadística Social de Catalunya", 1912-1915.
675. Cf. L. NEGRE, Enquesta de les condicions..., ob. cit.
676. Per a aquest quadre he usat fonamentalment informació recollida de SASTRE SANNA, Las huelgas..., ob. cit.; Salarios y jornales, dins "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" de 1902; ídem. 1904; ídem 1905; ídem 1913; "Anuari d'Estadística Social de Catalunya" de 1912 a 1915.
677. Vegeu en especial "Index number" de subsistències dins "Anuari d'Estadística Social de Catalunya" de 1912, p. 36 i ss. També, IRS, Movimiento de los precios al por menor en España durante la Guerra y la postguerra 1914-1922, M. 1923. Una interessant discussió general sobre aquesta mena d'índexs la constitueix l'article de J.A. VANDELLÓS, La utilitat dels índexs de preus, "Butlletí de la Cambra Mercantil", núm. 138, setembre 1933.
678. Les taules bàsiques, taules 4-7, les he incloses a la p. 912-15
679. Al gràfic he destacat els tres períodes, 1898-1903, 1903-1915, 1915-1920.
680. Les dades del Museu Social, a l'"Anuari d'Estadística Social de Catalunya" i al "Butlletí del Museu Social"; les de la Direcció General d'Estadística, cf. Movimiento de los precios..., ob. cit. p. 34. D'altra banda, segons l'IRS, l'evolució dels preus (dels dotze productes considerats) l'octubre de 1909-març de 1914 a Barcelona hauria estat (prenent com a base=100 la mitjana del quinqueni):
oct. 1909-març 1910	103,3
oct. 1910-març 1911	96,4
abril-setembre 1911	101,2
oct. 1911-març 1912	102,7
abril-setembre 1912	101
oct. 1913-març 1914	99,9

681. Cf. "Anuari d'Estadística Social do Catalunya" de 1912, pp.36-37.
682. Cf. "Anuari d'Estadística Social de Catalunya" de 1912, p. 37
683. Cf. E.L. DE ANDRÉ, Subsistencias y precios, "Revista Nacional de Economía", núm. 23, M. 1920, p. 41.
684. Indirectament això pot ésser constatat mitjançant una comparació entre els preus consignats a l'"Anuario d'Estadística Social de Catalunya i els de l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona".
685. Cf. Consumo medio por habitante de los principales artículos alimenticios durante los años de 1914 a 1916. "Anuario Fstadístico de la Ciudad de Barcelona" de 1916, p. 568. He calculat la mitjana del consum el 1914, 1915, 1916 (en quilos).
686. He calculat els índexs ponderats de manera lògicament semblant als càlculs fets pel Museu Social. Al gràfic he indicat MS per als índexs ponderats del Museu Social; AECB per als índexs simples calculats a partir de la informació de l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona"; AECB per als índexs ponderats calculats també a partir de la informació de base de l'"Anuario
687. Sense que això vulgui dir que aquesta constatació no tingui importància. D'altra banda, crec que la discussió d'aquests índexs, si més no, pot servir per a una aproximació més ajustada al tema de l'evolució dels sous reals, com veurem als epígrafs següents.
688. Les sigles emprades són: MS, Museu Social; DGE, Direcció General d'Estadística: AECB, "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona"; Com sabem, els índexs de MS i de DGE són en principi ponderats; AECB és l'índex ponderat que es pot treure de la informació de l'anuari.
689. Existeixen tanmateix unes certes diferències entre els uns i els altres, en especial per a 1915. No he pogut trobar l'explicació detallada de la ponderació

- feta per la Direcció General d'Estadística en el cas dels seus índexs sobre Barcelona.
690. Una discussió més detallada en aquest sentit es troba a l'epígraf El salari real, p. 939 i ss.
691. Cf. IRS, El movimiento de precios..., ob. cit., pp. 3-4.
692. Cf. IRS, El movimiento de precios..., ob. cit., pp. 11 i 15.
693. Recordem aquí que la corba IRS es refereix en general a les capitals espanyoles i no estrictament a Brcelona; la resta de corbes, com sempre, són MS, DGE i AEGB.
694. Font: "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" de 1917, p. 527; també, pp. 529-537. Els preus es refereixen a pts/quilo
695. Els índexs simples han estat calculats a partir de la taula 4. La duplicitat d'índexs mitjana es deu a la consideració o no dels preus del sucre.
696. Taula calculada a partir de la informació de base inclosa a la taula 4, fent la mitjana 1911-1912=100.
697. Per al càlcul d'aquests índexs ponderats he tingut en compte com a coeficients de ponderació les quantitats mitjanes consumides a Barcelona el 1914-1916 dels diferents productes.
698. La primera fou la Información practicada por la sexta delegación regional de estadística (Albacete, Alacant, Castelló, Cuenca, Murcia, València), cf. "Boletín del IRS" , núm. 173, novembre de 1918.
699. Cf. "Boletín del IRS" , núm. 176, febrer de 1919.
700. Cf. 'Boletín del IRS", núm. 191, maig de 1920 i núm. 199, gener de 1921 (Girona), 200, febrer de 1921 (Ileida) , etc.

701. MINISTERIO DE TRABAJO; COMERCIO E INDUSTRIA. Estadística de los salarios ..., ob . cit., p. III i ss.
702. MINISTERIO DE TRABAJO..., Estadística de los salarios..., ob. cit., XIV-XV.
703. MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISION, Estadística de salarios y jornadas de trabajo referido al periodo 1914-1930, M. 1931.
704. MINISTERIO DE TRABAJO..., Estadística de los salarios... 1914-25, ob. cit., p. CCXXIX.
705. MINISTERIO DE TRABAJO..., Estadística de los salarios... 1914-25, ob. cit., p. CCXXXII.
706. A les pàgines 923-925.
707. MINISTERIO DE TRABAJO..., Estadística de los salarios... 1914-25, ob. cit., p. XX i ss.
708. Tanmateix, n'ha estat difícil donat que no he pogut calcular la ponderació a partir directament del nombre d'obers dins cada ofici, sinó que ho he hagut de fer a partir dels grups d' indústries.
709. Fent 1914=100. Les tres primeres columnes corresponen lògicament al salari-hora, inclós a les taules anteriors. Les altres dues columnes són indicatives dels índexs fent 1914=100.
710. Al gràfic he indicat: B, Barcelona província; T, Tarragona província; LI, Lleida província; T, Tarragona província.
711. Salaris hora ponderats per als globals de cada zona. Per a la comprensió del significat de cada columna, vegeu les observacions de la nota 709.
712. Amb salaris-hora per damunt de cada mitjana. Les tres columnes fan referència, respectivament i com sempre, a 1914, 1920 i 1925.

713. Com hom pot observar comparant la relació anterior amb les taules de les pàgines 923-925.
714. Les xifres entre parèntesi indiquen el número d'ordre dins de la segona columna.
715. Com sempre, segons les taules de les pàgines 923-925.
716. Segons les taules de les pàgines 923-925. He procurat ordenar les diverses zones en relació al nivell de salari-hora corresponent.
717. Segons les taules de les pàgines 922-925.
718. He indicat MT les dades de les taules basades en dades del Ministeri de treball incloses a les pàgines 923-925. T3 fa referència a la taula dels sous el 1902-1914, a les pàgines 889-897. AP indica les dades de l'estudi d'Acció Popular incloses a l'"Anuario Social de España", 1917-1918.
719. MINISTERIO..., Estadística de los salarios... 1914-1925 ob. cit, Estadística de salarios. . . 1914-1930, ob. cit.
720. MINISTERIO..., Estadística de los salarios... 1914-1925, ob. cit., pp. CCXLIX-CCL.
721. MINISTERIO..., Estadística de los salarios...1914-1925, ob. cit. p. CCL.
722. He de fer notar que l'índex per a 1920 (79,3) apareix sovint amb errors tipogràfics, com a mínim, a les esmentades Estadísticas. Així, en especial, a l'Estadística... 1914-1930, apareix com a 129, xifra que fou repetida per J. VELARDE FUERTES, Política económica de la Dictadura, M. 1973, p. 247. L'error és detectable repetint les operacions a partir dels índexs mitjans del cost de la vida i de salaris nominals.
723. S. ROLDAN, J.L. GARCIA DELGADO, La formación de la sociedad capitalista en España 1914-1920. v. I, M. 1973, p. 198.

724. S. ROLDAN, J.L. GARCIA J.L. DELGADO, La formación..., ob. cit., p. 199.
725. Segons càlculs fets a partir de la informació de MINISTERIO..., Estadística de los salarios... 1914-1930 ob. cit, p. CLIV.
726. Amb dades preses de MINISTERIO..., Estadística de los salarios... 1914-1925, ob. cit., p. CCLI i Estadística de los salarios... 1914-1930, ob. cit., p. CLIV.
727. 1: índex de salaris nominals; 2: índex de preus de productes de primera necessitat.
728. A partir de les dades de MINISTERIO..., Estadística de los salarios... 1914-1925, ob. cit., p. CCLVI i Estadística de los salarios... 1914-1930. ob. cit., p. CLVIII.
729. L'índex salari nominal es refereix a l'índex salari-hora per a Barcelona ciutat en el cas dels obrers qualificats.
730. L'observació més important a fer per aquestes taules és la que només he posat signes quan he trobat informació concreta; per tant, el que en un any determinat no hi figuri cap signe no vol dir que la societat o sindicat considerat no existís. Els signes emprats han estat: : existència de la societat; +: constitució o reorganització; -: desorganització. Els nombres que hi figuren fan referència als afiliats. Quan s'indica SO (Solidaritat Obrera), CNT (Confederación...), UGT (Unión...), ASP (Acció Social Popular), etc., vol dir que a l'any considerat hi hagué una relació estreta amb tal o qual organisme, però no fa referència estricta a l'assistència als congressos d'aquests organismes. Evidentment, les fonts emprades han estat moltes i diverses, pràcticament totes les usades al llarg de tot el treball.

IV. APUNTS SOBRE L'ACTUACIÓ DE L'ESTAT I L'ESGLÉSIA DAVANT EL "PROBLEMA OBRER CATALÀ" EL 1903-1920.

1. D'altra banda, cal tenir molt present les observacions d'Hobsbawn sobre els estudis dels desordres públics i de la violència: "el criteri crucial serà la distinció no pas entre força i no violència, sinó entre diferents tipus de força o violència, i la variable crucial, no la propensió dels minaires a fer ús de la força, sinó la determinació dels amos o de les autoritats a resistir les vagues i els mitjans que estiguin disposats a utilitzar. Quan aquesta variable hagi estat aïllada, aleshores i només aleshores, ens trobarem en situació d'analitzar la corba de la violència dels minaires...", cf. E.J. HOBBSAWM, Història del Treball i ideologia, "Recerques", 5, B. 1975, p. 17.
2. Per al cas català, en especial, Sastre i Sanna, Rucabado, Farré Morago, etc.
3. La qual cosa no vol dir que no existissin importants contradiccions entre els partidaris de la repressió i els de l'actuació reformista. La possible complementarietat fou, com veurem, posada en relleu en el cas de la Dictadura de Primo de Rivera.
4. Ja he destacat en un altre lloc (capítol cinquè, Organització de la CNT a Catalunya..., p. 592 i ss.) fins a quin punt hi hagué una certa imposició violenta de la CNT en el món sindical.
5. Òbviament, el tema dels sindicats lliures és complex. Però cal no oblidar en qualsevol dels casos l'acceptació d'un mínim contingut reivindicatiu a partir de 1921-1922. Vegeu en aquest sentit CM. WINSTON, Apuntes para la historia de los sindicatos libres de Barcelona (1919-1923). "Estudios de Historia Social", M., juliol-desembre 1977.
6. M. SASTRE SANNA, Las huelgas... de 1904 a 1914, ob. cit.
7. "Almanaque del Diario de Barcelona para el año...", 1891-1915, Datos estadísticos.

Els períodes considerats són 1 d'octubre-30 de setembre. D'altra banda, la situació especial de 1904-1905 amb una baixa espectacular en el nombre d'ingressos a les presons pot ésser en part explicada per la inauguració de la nova presó cel·lular Model.

8. Estado del número de procesados y resoluciones dictadas respecto de cada uno de los mismos en los años que se expresan. (V. Ejército. D. Criminalidad), dins de Reseña geográfica y estadística de España. Año de 1912, M. 1912, p. 230-231.
9. El tant per cent es refereix als delictes polítics i socials respecte del total de delictes. Font: Administración de justicia de lo criminal. dins "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", especialment els anys 1903, 1904, 1907, 1909 i 1916; també, Justicia de lo criminal dins Reseña geográfica..., ob. cit.
10. Fonts: Justicia de lo criminal, ob. cit., i Font: Administración de justicia de lo criminal, ob. cit., any 1907.
11. Faltas que han dado lugar a procedimiento en el territorio de cada Audiencia, 1903-1904, dins Reseña geográfica..., ob. cit. pp. 320-327.
12. Vigilancia y seguridad, dins "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", anys 1902-1917.
13. Font: Vigilancia y seguridad, "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", anys 1908-1913.
14. M. SASTRE SANNA, La esclavitud moderna, B. 1921; R. RUCABADO, Entorn del sindicalisme, B. 1925; J.M. FARRE MORAGO, Los atentados sociales en España. Estudio sociológico-jurídico, M. 1922. També hi he incorporat alguna informació contrastada, no inclosa en aquests llibres.
15. Pot veure's en aquest sentit les descripcions incloses al "Boletín de la Cámara de Comercio", Hechos políticos y sociales, a partir de 1914.

16. Sobre Bravo Portillo i el baró de König, vegeu en especial J. VENTURA SUBIRATS, La verdadera personalidad del "Barón de König" "Cuadernos de Historia Económica de Cataluña", núm. 5, març 1971. També, les obres de Pere Foix, Francisco Madrid, etc.
17. Aquest procés durà a la famosa vaga dels transports de 1923 (vegeu en especial FEDERACIÓN PATRONAL DE CATALUÑA, Breves consideraciones sobre la actual huelga de transportes, B. 1923.)
18. He usat, a part de les obres esmentades SASTRE, FARRE i RUCABADO, Ideas y tradedia (Manresa, 1922), "La Colmena Obrera", Badalona, especialment els anys 1913-1920, "Cultura Obrera", de Palma, anys 1919-1923, "Solidaridad Obrera", 1917-1919, 1923, informacions del "Diario de Barcelona" (recollides en Un segle de vida catalana, ob. cit.), "Boletín de la Cámara de Comercio, Navegación ...", etc.
19. He d'advertir que no he comptabilitzat l'assassinat de Francesc Layret,
20. En especial F. BARATECH, Los sindicatos libres en España, B. 1927 Baratech inclou un apèndix, pp. 201-207, amb una llista dels "màrtirs" dels sindicats lliures de 33 noms,
21. Segons J. MANENT, Records..., ob. cit., p. 63.
22. Dóna especial informació sobre això R. SANZ, El sindicalismo y la política, Toulouse, 1966, També A. PAZ, Durruti, le peuple en armes, Paris, 1972,
23. Tradicionalment, i en especial Pestaña ja en les seves conferències a Madrid el 1919, hom ha considerat que aquest assassinat "inaugurava" la sèrie d'atemptats polítics durant els anys de la primera guerra mundial. Això no és cert, però sí que el fet tingué unes especials repercussions.
24. Vegeu en especial "Revista Social", núm. 46, gener de 1905.

23. "Anuario Social de España, any I, 1915-1916; any II, 1916-1917; any III, 1917-1918; IV, 1918-1919; V, 1919-1920.
26. "Anuario Social de España", any I, 1915-1916; pp. 163-164.
27. "Anuario Social de España", any I, 1915-1916, p. 164.
28. Informació tretada de l'"Anuario Social de España", ob. cit., i de "Revista Social".
29. Sobre els intents de crear una Federació nacional de sindicats d'obrers catòlics el 1911-1912, vegeu en especial "Anuario Social de España", 1915-1916, pp. 127-130.
30. He utilitzat, a part dels anuaris esmentats, les informacions del "Boletín del IRS i dels censos d'associacions de 1904, 1916 i 1919 elaborats pel IRS.
31. "Revista Social", maig de 1917.
32. Les dades posteriors a 1920 a "Anuario Social de España" per a 1929, p. 479 i ss. També he utilitzat les informacions que en dóna l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona".
33. "Anuario Social de España" per a 1929, p. 457; també "Anuario Social de España" per a 1916-1917, p. 493; J. ELIAS DE MOLINS, La obrera en Cataluña, en la ciudad y en el campo, B. s.d., p. 54 i ss.; etc.
34. A part d'altres fonts, vegeu en especial D. MONSERDÀ, Cuarta conferència a favor del patronat per a les obreres de l'agulla, dina Tasques socials, B. 1916, pp. 149-161; R. MATHEU, Qui va ser la senyora Monserdà, "Miscelanea Barcinonensia" XXIII, desembre 1969, pp. 45-74; L'obra literària i social de la senyora Monserdà, dins Quatre dones catalanes, B. 1972, pp. 7-110
35. D. BARRET DE CALZADO, La Lliga de compradores, "Butlletí del Museu Social", núm. 45, juny de 1917, p. 160 i ss.

36. Cf. en especial Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la dona, "Butlletí del Museu Social", núm. 45, juny de 1917, p. 131 i ss.
37. Cf. Institut de Cultura..., ob. cit., p. 135.
38. Cf. en especial, Josepa BASSAS, Federació Sindical d'Obreres i Adela FERRER, Federació sindical d'obreres. Secció de Sant Andreu del Palomar, "Butlletí del Museu Social", núm. 45, juny de 1917, p. 118-122.
39. Vegeu Primer Congrés Català del treball a Domicili, "Butlletí del Museu Social", núm. 45, juny de 1917.
40. Cf. "Anuario Social de España" per a 1915-1916, pp. 129-130. També, "Anuario Social de España" per a 1929, Bosquejo histórico, pp.334 i ss.
41. Sobre el sindicat ferroviari catòlic vegeu en especial, J.J. CASTILLO, El sindicalismo amarillo en España, M. 1977, p. 103 i ss.
42. Cf., en especial, J.J. CASTILLO, El sindicalismo ..., ob. cit., pp. 162 i ss., i 195 i ss.
43. Cf. "Anuario Social de España" per a 1915-1916, p. 232.
44. Cf. "Anuario Social de España" per a 1916-1917, p. 478.
45. Cf. IRS, Censo electoral social...1919, M. 1920.
46. És possible que n'hi hagi d'altres, sense fer constar la seva militància catòlica. Jo he incorporat a aquesta relació els sindicats d'obrers dels quals em constava la seva existència real el 1918-1919 i la seva confessionalitat.
47. J.J. CASTILLO, Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino, M. 1979, en especial p. 12.

43. He utilitzat els quadres de J.J. CASTILLO, Propietarios ..., ob. cit., p. 122-123, que he completat amb informacions per a 1909 i 1919 tretes dels cens electoral de l'IRS.
49. Cf. IRS, Censo electoral... 1919.
50. "Anuario social de España" per a 1916-1917, p. 464.
51. "Anuario Social de España" per a 1916-1917, p. 478.
52. "Anuario Social de España" per a 1916-1917, pp. 557-558.
53. "Anuario Social de España" per a 1918-1919, p. 407 i 409.
54. Confederación Nacional Católico Agraria. Censo de las federaciones integrantes, con el domicilio de las mismas y el número de sindicatos adscritos a cada una de ellas, "Anuario Social de España" per a 1919-1920, pp. 367-368.
55. Vegeu en aquest sentit la part I, Entorn de la historiografia del moviment obrer a l'Espanya, i en especial l'epígraf Catalunya, p. 75 i ss.
56. Per a la participació d'antics militants sindicals i de la CNT en el moviment dels sindicats lliures és paradoxalment interessant el llibre de J. MANENT, Records..., ob. cit., sobretot p. 47 i ss.
57. J. MONTERO AROCA, Notas sobre la historia de la jurisdicción de trabajo. Parte primera: Los tribunales industriales. "Revista de Trabajo", núm. 43, M. 1973, Segunda Parte, "Revista de Trabajo", núm. 44-45, M. 1973-1974.
58. Vegeu tot això a "Diario de Sesiones de las Cortes", dies 18-26 d'abril de 1870.
59. Reproduït a A. ELORZA, M.C. IGLESIAS, Burguesess y proletarios.. ., ob. cit., p. 435 i ss.

60. J. MONTERO, Notas ..., ob. cit., pp. 78-81
61. Vegeu aquestes lleis reproduïdes a l'"Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1901".
62. Vegeu la llei de coalicions i vagues reproduïda a "Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1910", p. 191 i ss; les de conciliació i arbitratge i sobre tribunals industrials a "Gaceta de Madrid", 20 de maig de 1908.
63. Cf. Los jurados mixtos en España. Datos y consideraciones acerca de la conciliación y el arbitraje en los conflictos entre patrones y obreros, M. 1902, p. 12.
64. Cf. Los jurados mixtos ..., ob. cit., pp. 21-22.
65. Cf. Los jurados mixtos ..., ob. cit., p. 28.
66. Los jurados mixtos ..., ob. cit., p. 97 i ss.
67. Reproduïda a "Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1913", p. 159 i ss.
68. Dades tretes sobretot de Resumen estadístico de los asuntos tratados en los Tribunales Industriales, "Boletín del IRS", núm. 164, febrer de 1918; núm. 166, abril de 1918; núm. 188-189, gener-març de 1920.
69. P. ZANCADA, Derecho corporativo español, M. s.d. (1928?), p. 173.
70. Segons informacions tretes de M. Sastre i Sanna, "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" i "Anuario Social de España".
71. Segons dades de l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" per a 1903-1907. Les xifres de la columna de resultats es refereixen a les multes imposades (i entre parentesi, les fetes efectives).

72. Vegeu en aquest sentit, per exemple, les seves propostes relatives al reglament de la llei de descans dominical. Cf. "Boletín del IRS", mesos de setembre-desembre de 1904.
73. Cf. M. SASTRE SANNA, Las huelgas .... 1904, ob. cit., p. 98.
74. M'he basat en les diverses composicions que en dóna l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona".
75. Com a mínim, Ramon Fontenals Coll, Joan Vidal Ribes i Josep Martí Bagué.
76. Informació basada en M. SASTRE SANNA, Las huelgas ..., dels anys 1903-1907.
77. Resumen de la labor de la Junta Local de Reformas sociales en el año 1906, "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" de 1906, p. 575 i ss.
78. He repassat tota la informació que he pogut acumular sobre les Vagues d'aquests anys i no exclusivament els resums estadístics publicats per l'IRS.
79. Cf. "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" de 1905, pp. 636-641.
80. Vegeu en aquest sentit les explicacions sobre les vagues que fa M. Sastre per a 1905 i 1906.
81. Relació basada fonamentalment en les informacions de l'"Anuari d'Estadística Social de Catalunya" per a 1912-1915.
82. Cf. "Boletín del IRS", núm. 188-189, gener-març de 1920.
83. Vegeu en especial, i per a Barcelona, l'organització de la Policia Governativa a "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona", de 1908, p. 149 i ss.
84. Vegeu en especial Marcelino GRAELL, La cuestión social, B. s.d. (1912).

85. Dades recollides de l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" de 1907-1917, "Anuario Estadístico de España" de 1934, "Anuario Social de España" de 1915-1916, etc.
86. Cf. "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" de 1913-1917.
87. Les dades de 1903-1905 estan calculades a partir de les informacions de M. SASTRE, Las huelgas..., ob. cit.; les de 1913-1915, a partir de les informacions de l'"Anuari d'Estadística Social de Catalunya" de 1913-1915; les de 1926-30 corresponen a les oficials, de la Delegació del Treball a Barcelona.
83. Informació recollida del "Butlletí del Museu Social".
89. Cf. M. LLADONOSA, El Centre Autonomista..., ob. cit. Per al CADCI, unes altres xifres (tretes de l'"Anuari d'Estadística Social de Catalunya"), són:

	<u>Demandes</u>	<u>ofertes</u>	<u>col·locacions</u>
1912	271	270	95
1913	230	241	86
1914	190	64	44
1915	381	134	69

90. En aquests anys he comptabilitzat les dades del CADCI conforme el quadre de la nota anterior.
91. Les xifres entre parèntesi el 1912-1916 es refereixen a la respectiva proporció tenint en compte la suma del total d'operacions de les diverses borses de treball considerades (conforme el quadre immediatament anterior).
92. Segons dades recollides a partir de M. GRAELL, La cuestión social ob. cit.; l'"Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona"; "Anuario Social de España".

93. A partir de les informacions de M. GRAELL, La cuestión social ..., ob. cit. I "Anuario d'Estadística Social de Catalunya", dels anys 1913-1915.
94. Em refereixo aquí als comitès paritaris entesos d'una manera genèrica. No s'han de confondre amb la versió molt determinada que en donà l'Organització Corporativa Nacional de 1926.
95. Hom pot veure en aquest sentit, especialment, P. ZANCADA, Derecho corporativo ..., ob. cit., i Los comités paritarios y los jurados mixtos, per J. MONTERO AROCA, "Revista de Trabajo", núm. 54-55, M. 1976.
96. Vegeu en especial el RD de 5 d'octubre de 1922, reproduït a "Boletín del IRS", min. 221-222, novembre-desembre 1922, p. 844 i ss.
97. Reproduït a "Boletín del IRS", núm. 192, juny de 1920, p. 707 i ss.
98. Hom pot resseguir tot aquest esforç legislatiu des del "Boletín del IRS" i des de la "Revista Social", "Boletín de la Delegación Regional del Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria en Cataluña y de las Delegaciones Mixtas del Trabajo en el comercio de Barcelona", B. 1926-1930.
99. Cf. Textos legales y acuerdos vigentes. Comisión mixta. del trabajo en el comercio de Barcelona, B. 1923.
100. Cf. "Boletín del IRS", núm. 178-179, febrer-maig 1919.
101. Cf. "El Trabajo Nacional", abril de 1919.
102. Vegeu en aquest sentit Registro de empresas industriales concesionarias de servicios públicos ... dins "Boletín del IRS", núm. 163, gener de 1918.
103. RD reproduït a "El Trabajo Nacional", setembre de 1919.
104. Vegeu-ne l'explicació i reproducció" del RD a "El Trabajo Nacional" octubre de 1919.

105. Vegeu igualment "El Trabajo Nacional", octubre de 1919.
106. Vegeu l'epígraf del capítol 5, 1919, la il·lusió de la sindicalització total dels obrers, p. 717 i ss.
107. Reproduït a "El Trabajo Nacional", març de 1920.
108. Basat en el repàs de la legislació social inclosa a "El Trabajo Nacional", "Boletín del IRS", "Revista Social", etc.
109. Com hom pot constatar amb la consulta, encara que sigui ràpida, del "Boletín del IRS", d'aquests anys.
110. Vegeu en aquest sentit, Cámara Oficial de Industria de Barcelona. Memoria reglamentaria 1920-1921, B. 1922.
111. Hom pot trobar el RD de novembre de 1922 sobre sindicació professional voluntària a "El Trabajo Nacional", novembre de 1922.
112. A l'espera d'estudis més aprofundits hom pot veure en aquest sentit, A. ELORZA, Los sindicatos libres en España; teoría y programas; "Revista de Trabajo", núm. 35-36, M. 1971.

VI. BIBLIOGRAFIA

0. INFORMACIO DEMOGRAFICA, ECONOMICA, LABORAL I JURIDICA

ALARCÓN CARACUEL, Manuel Ramon: El derecho de asociación obrera en España (1839-1900). M. 1975.

ALBO Y MARTI, Ramon: Barcelona caritativa, benéfica y social, B. 1914.

ALEMANY Y BORRÀS, Josep: Blanes. Ensaig d'estudi critich, economich-polítich-social. Mataró 1903.

ALIBERCH, Ramon. Cataluña Industrial. Su volumen y su funcionamiento; B. s.d.

Almanaque del Diarlo de Barcelona para el año.... (1891-1915), B. 1890-1914.

Anuari de Catalunya. 1917, B. 1918.

Anuari d'Estadística Social de Catalunya publicat pel Museu Social de Barcelona (1912-1915), Reus-Barcelona 1913-16.

Anuario Estadístico de España. Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico (1912-1933). M. 1913-1934.

Anuario Estadístico de España. Edición manual. Presidencia del Gobierno. Instituto Nacional de Estadística, M. 1950.

Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, Negociado de Estadística, Padrón y Elecciones (Ayuntamiento de Barcelona) (1902-1917), B. 1902-1917.

Anuario-Guia de Barcelona y principales industrias de Cataluña, B, 1916-17

Anuario Industrial de Cataluña, B. 1919.

Anuario industrial y artístico de Bspaña, M. 1922.

Anuario social de España (1915-1920), B. 1916-1922.

Anuario social de España, M. 1929.

BARTHE, André: Enquête sur le mouvement de quelques prix en Espagne depuis un siècle, "Revue Economique Internationale" 1913.

BARTHE, André: Le salaire des ouvriers en Espagne, M. 1896.

BERNALDO DE QUIROS, C.: Criminología de los delitos de sangre en España, M. 1906.

BERNIS, Francisco: Estudios estadísticos. Contribución a la investigación de la situación econòmica de los trabajadores en España, B. 1914.

BERNIS, Francisco: Consecuencias económicas de la guerra. M. 1923.

BORREGO, Andrés: Historia, antecedentes y trabajos a que han dado lugar en España las discusiones sobre la situación y el porvenir de las clases

jornaleras, M. 1890.

BRICALL, Josep Maria: Política econòmica de la Generalitat (1936-1939).

Evolució y formes de la producció industrial, B.1970.

BUYLLA, Adolfo A.:La cuestión obrera y las leyes, "Revista General de Legislación y Jurisprudencia", M. (reeditad parcialment a M. 1969).

BUYLLA, Adolfo A.: La protección del obrero (Acción social y acción política), M. 1910.

BUYLLA, Adolfo A.: La reforma social en España, M. 1917.

CABALLE Y CLOS, Tomás: La criminalidad en Barcelona de 1885-a 1908. Funcionamiento de la Audiencia Provincial barcelonesa, B. 1945.

CADALSO, Fernando. El anarquisme y los medios de represión, M. 1896.

CAMARA INDUSTRIAL DE BARCELONA: Memoria reglamentaria de los trabajos efectuados por la cámara en el año 1913, B. 1914.

CAMARA OFICIAL DE INDUSTRIA DE BARCELONA: Memoria reglamentaria del año 1914, B. 1915.

CAMARA OFICIAL DE INDUSTRIA DE BARCELONA. Memoria reglamentaria del año 1918, B. 1919.

CAMARA OFICIAL DE INDUSTRIA DE BARCELONA. Memoria reglamentaria del año 1919. B. 1920.

CAMARA OFICIAL DE INDUSTRIA DE BARCELONA: Memoria reglamentaria, 1920-1921, B. 1922.

CAMARA OFICIAL DE INDUSTRIA DE BARCELONA 1 Memoria reglamentaria 1922-1923. B. 1923.

CAMARA OFICIAL DE LA INDUSTRIA DE BARCELONA: Memoria reglamentaria, ejercicio 1923-1924, B. 1924.

CAMARA OFICIAL DE INDUSTRIA DE BARCELONA: Nueva ofensiva contra las industrias nacionales. La ley de autorizaciones y los nuevos tratados de comercio, B. 1923.

CAMBO, Francisco de A.: Ocho meses en el ministerio de Fomento, B. 1919.

CAMBON, M.: Les conditions de travail en Espagne, Paris-Nancy 1890.

CASAS SANTALO, José: La infancia trabajadora en España, B. 1917.

CEBALLOS TERESI, José G.: Historia económica, financiera y política de España en el siglo XX, M. 1932.

Censo de la población de España en 31 de diciembre de 1877, M. 1883

Censo de la población de España en 31 de diciembre de 1887, M. 1891-92.

Censo de la población de España en 31 de diciembre de 1897, M.

Censo de la población de España en 31 de diciembre de 1900, M. 1902-1907.

Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la Península e islas adyacentes el 31 de diciembre de 1910, M. 1913-1917.

Censo de la población de España en 31 de diciembre de 1920, M. 1922-28.

Censo de la población de España en 31 de diciembre de 1930, M. 1932.

Censo de la población de España. Clasificación de los habitantes inscritos en la población de hecho en los municipios, en 31 de diciembre de 1930, M. 1935.

Censo de población de 1930. Resúmenes generales de la nación, M. s.d.

Censo de la población de España en 31 de diciembre de 1940, M. 1943-

CENTRO INDUSTRIAL DE CATALUÑA: Contestación dada al cuestionario formulado por la Comisión de Reformas Sociales y dirigida a la Comisión Provincial de Barcelona, B. 1884

CENTRO OBRERO DE BARCELONA Y CORTORNOS: Contestación al cuestionario formulado por la Comisión de Reformas Sociales, B. 1886.

CERDÀ, Ildelfonso: Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856, dins Teoría general de la urbanización. Reforma y ensanche de Barcelona, B. 1868.

CHICHON, Rafael: La vida en Barcelona. La vida material. La alimentación, B. 1898.

COMISION DE REFORMAS SOCIALE: Información oral y escrita practicada en virtud de la Real Orden de 5 de diciembre de 1883. 5 volums, M. 1889-93.

CONARD, Pierre: Las peticiones del primero de mayo (1913-1922), dins Sociedad, política y cultura en la España de los siglos XIX-XX. M. 1973.

CONARD, Pierre: Problemas de la evaluación del coste de vida en España, "Revista del Trabajo", M. 1974.

CORTADA REUS, Francisco: Geografía Económica de Cataluña, B. 1950.

CRESPO, Salvador/BUYLLA, Adolfo. Notas sobre la jornada máxima de trabajo en España, M. 1908.

CREUS VIDAL, Lluís: Visió econòmica de Catalunya, 2 volums, B. 1934.

DIEZ NICOLAS, J.: Tamaño, densidad y crecimiento de la población en España 1900-1960. M. 1971.

ELIAS DE MOLINS, José: La obrera en Cataluña, en la ciudad y en el campo, Orientaciones sociales, B. s.d.

ELORZA, Antonio/ IGLESIAS, Maria del Carmen: Burgueses y proletarios. Clase obrera y reforma social en la Restauración, B, 1973.

ESCARRA, Edouard: El desarrollo industrial de Cataluña (1900-1908), B. 1970.

ESCUDE BARTOLI, Manuel: Diccionario estadístico español de los resultados generales del censo de la población, según el empadronamiento del 31 de diciembre de 1877, B. 1860.

ESCUDE BARTOLI, Manuel: La producción española en el siglo XIX. Estadística razonada y conrparada. Territorio. población. Propiedad. Agricultura. Industria y Comercio, B. 1895.

ESCUDE BARTOLI; Manuel: Atlas geográfico ibero-americano. España. Descripción geográfica y estadística de las provincias españolas. Índice alfabético de los ayuntamientos con la población de 1901, B. s.d. (1900-03).

ESCUDE BARTOLI, Manuel: Los municipios de España, B. 1902.

ESCUDE BARTOLI, Manuel: Monografía Estadística de la clase obrera, B. 1921

España. Estudio geográfico, político, histórico, científico, literario, artístico y monumental, B. 1925.

FARRE MORAGO, José M.:Los atentadcs sociales en España. Estudio sociológico-jurídico, M. 1922.

FOLCH Y TORRES, José M.: Select-Guide. Barcelona-Cataluña-Baleares, B.1915.

GARCIA BARBANCHO, Alfonso: Las migraciones Interiores españolas (estudio cuantitativo desde 1920), M. 1967.

GARCIA NINET, José Ignacio: Elementos para el estudio de la evolución histórica del derecho del trabajo: regulación de la jornada de trabajo desde 1855-1931, M. 1975.

GIL MAESTRE, Manuel: Contrastes. Apuntes sobre la vida de las clases trabajadoras, Gerona 1886.

GRAELL, Marcelino: La cuestión social, B. 1912.

GRAELL, Guillermo: Historia del Fomento del Trabajo Nacional, B. 1911.

Guide de Barcelone et ses environs, B. s.d.

HERNANDEZ I BAGUE, Santiago: La industria surera al Baix Empordà. Aspectes d'una crisi (1914-1923), dins Treballs d'història. Estudis de demografia, economia i societat a les comarques gironines, Girona 1976.

IGLESIAS, María del Carmen: La fundación de la Comisión de Reforms Sociales. "Revista de Trabajo" 25, 1969.

IGLESIES FORT, Josep. El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años, "Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona" XXXIII, 1961.

INSTITUTO DE CULTURA HISPANICA: La población activa española, 1900-1957, M. 1957.

INSTITUTO DEL TRABAJO: Datos para la historia de la reforma social en España, M. 1902.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Bibliografía de revistas. Artículos sobre cuestiones sociales, M. 1907-1912.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Dirección general de legislación y acción social. Sección de cultura y acción social. La cooperación. Bibliografía, M. 1923.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Estadística de la Asociación Obrera en 1º de noviembre de 1904, M. 1907.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Estadística de las instituciones de Ahorro Cooperación y Previsión en 1º de noviembre 1904, M. 1908.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Memoria sobre las elecciones de vocales y suplentes obreros y patronos. Verificadas el día 8 de marzo de 1908, M. 1908.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Sección tercera. Avance al censo de Asociaciones del..., M. 1915.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Sección tercera. Estadística de Asociaciones. Censo electoral de Asociaciones Profesionales... y relación de las instituciones no profesionales de Ahorro. Cooperación y Previsión. En 30 de Junio de 1916, M. 1917.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Dirección general de legislación y acción social. Sección de Asociaciones. Censo electoral social formado con arreglo a la RO de 30 de octubre de 1919 para la elección de vocales representantes de los elementos patronal y obrero, M. 1920.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Congresos sociales en... (1906, 1908,1909 i 1910), M. 1907, 1909.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Memoria general de la inspección del trabajo correspondiente al año..., (1909-1915; 1920-1922), M.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Resumen de debates parlamentarios sobre cuestiones sociales, M. 1910.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Resumen de las informaciones de los inspectores del trabajo acerca de las consecuencias sufridas por las industrias en España oon motivo del actual estado de guerra, M. 1914.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Informes de los inspectores de trabajo sobre la influencia de la guerra europea en las industrias españolas durante el año 1915, M. 1915.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Duración de la jornada en distintos oficios y términos geográficos de España (marzo 1919), M.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Crisis industrial en las capitales de provincia. Resumen de los informes remitidos por los Inspectores del Trabajo en mayo-junio de 1921. Primera parte, M. 1921.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Antecedentes y ponencias relativas a la crisis de la edificación, M, 1922.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Legislación del trabajo, 27 volums, M. 1905-1921.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Resumen de los trabajos del Instituto desde su constitución definitiva, M. 1907.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Preparación de la reforma de ley de tribunales industriales de 19 de mayo de 1908, M. 1911.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Preparación de un proyecto de ley regulando la jornada de trabajo de las personas empleadas en los establecimientos mercantiles, M. 1913.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: La jornada de trabajo en la industria textil. Trabajos preparativos del Reglamento para la aplicación del Real decreto de 24 de agosto de 1913, M. 1914.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Suplemento a la información sobre la regulación de la jornada de trabajo en la industria textil, M. 1915.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Adaptación del régimen de la jornada de ocho horas a los servicios ferroviarios..., M. 1922.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES, Coste de la vida del obrero. Estadística de los precios de los artículos de primera necesidad en toda España desde 1909 a 1915, M. 1916.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Encarecimiento de la vida durante la guerra. Precios de las subsistencias en España y en el extranjero, M. 1914-1918.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Movimiento de los precios al por menor en España durante la guerra y la post-guerra, 1914-1922, M, 1923.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Estadística de las huelgas... (1904-1922), M. 1906-1923.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Conflicto de obreros y empleados de las Compañías de Ferrocarriles. Septiembre-octubre 1912. Antecedentes y desarrollo del conflicto, M. 1913.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Las huelgas de los ferroviarios españoles. Septiembre de 1921-agosto de 1922, M. 1922.

INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES: Historial de las huelgas de empleados y dependientes de Banca y Bolsa 1921-1923, M. 1923.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADISTICA: Principales actividades de la vida española en la primera mitad del siglo XX. Síntesis estadística, M. 1951-52.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA: Estadística de la industria textil. M. 1954.

JUTGLAR, Antonio. En torno a la condición obrera en Barcelona entre 1900 y 1920, "Anales de Sociología" 1, B. 1966.

LACOMBA, Juan Antonio: Notas sobre la demografía española durante el primer tercio del siglo XX, "Cuadernos de Ciencias Económicas", Granada 1970.

LASUEN SANCHO, J.R./ RACIONERO GRAU, L.: Análisis espacio-temporal de la población activa en España 1860-1965, B. 1963.

LOPEZ PENA, Isidoro: Los orígenes del intervencionismo laboral en España: el Instituto de Reformas Sociales, "Revista de Trabajo" 25, M. 1969.

MALUQUER, Joaquim: Població i societat a l'àrea catalana, B. 1965.

MARTÍNEZ MAPI ODENA, J.M.: La immigració a Barcelona, B. 1964. MARVAUD, Àngel: L'Espagne au XXè siècle. Etude politique et économique, Paris 1933.

MARVAUD, Àngel: La cuestión social en España, M. 1975. MINISTERIO DE ECONOMIA NACIONAL: Apuntes para el momento de la industria española en 1930, M. s.d.

MINISTERIO DEL TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA: Estadística de las huelgas. Memoria de 1923, M. 1923.

MINISTERIO DE TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA: Estadística de las huelgas. Memoria correspondiente al trienio 1924, 1925 y 1926. M. 1927.

MINISTERIO DE TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA» Estadística de los salarios y jornadas de trabajo referidas al período 1914-1925, M. 1927.

MINISTERIO DE TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA: Memoria estadística de salarios y jornadas de trabajo referentes al periodo 1914 a 1930, M. 1931.

MINISTERIO DE TRABAJO, SANIDAD Y PREVISION SOCIAL, Pequeño anuario estadístico de España, M. 1936.

MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISION: Estadística de salarios y jornadas de trabajo referida al período 1914-1930, M. 1931.

MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISION: Estadística de las huelgas. Memoria correspondiente a los años 1927 y 1928, M. 1929.

MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISION. Estadística de las huelgas. Memoria correspondiente a los años 1927 y 1928, M. 1929.

MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISION: Estadística de las huelgas. Memoria correspondiente al año 1929, M. 1932.

MINISTERIO DE TRABAJO Y PREVISION SOCIAL: Estadística de las huelgas. Memoria correspondiente a los años 1930-1931, M. 1934.

MONTERO AROCA, Juan: Notas sobre la historia de la jurisdicción de trabajo. Parte primera: Los tribunales industriales, "Revista de Trabajo" 43, M. 1973; Notas sobre la historia de la jurisdicción de trabajo, "Revista de Trabajo" 44-45, M. 1973-74.

MONTOYA MELGAR, Alfredo: Ideología y lenguaje en las leyes laborales de España: la crisis de 1917-1923, Murcia 1977.

MOROTE, Luis: artículos diversos a "El Liberal" abril-maig 1891, M.

MUSEU SOCIAL DE BARCELONA: Catàleg d'Estadística social de Catalunya. 4 volums, B. 1912-1915.

NADAL, Jordi: La población española, B. 1971.

NADAL, J./ VICENS VIVES, J./ MARTI, C.: Les Mouvements ouvrières en Espagne en temps de dépression économique (1929-1939). Leurs conséquences d'ordre politique et social dins Mouvements ouvrières et depression économique de 1929 a 1939, Assen 1966.

PAULIS, Juan: Las obreras de la aguja. Feminismo, B. 1913. POSADA, Adolfo G.: La reforme sociale en Espagne, Paris 1907.

RECOLONS, Lluís: La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970, B.1974.

Reseña geográfica y estadística de España publicada por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, M. 1838.

Reseña geográfica y estadística de España publicada por la Dirección General del Instituto geográfico y estadístico, 3 volums (1912, 1914), M. 1912, 1914. Reseña Ilustrada de la Industria y el Comercio de Cataluña, 3 volums (1921-1923), B.

ROGER, Martí: Els tipus socials de la producció surotapera, B. 1911.

ROIG I FRANSITORRA, Joan A.: La vaga obrera, B. 1971.

ROLDAN, Manuel: Las colectivizaciones en Cataluña (Dos años y medio de destrucción de vidas y riqueza), B. 1940.

ROLDAN, Santiago/GARCIA DELGADO, José Luis: La formación de la Sociedad capitalista en España, 1914-1920, 2 volums, M. 1973.

ROMEU, Fernanda: Las clases trabajadoras en España 1898-1930, M. 1970.

RUCABADO, Ramon: Angoixes socials, B. 1923. RUCABADO, Ramon: Entorn del sindicalisme, B. 1925.

SALLARES Y PLA, Juan: El trabajo de las mujeres y de los niños. Estudio sobre sus condiciones actuales, Sabadell 1892.

SAMPEDRO GUILLAMON, Vicente: El salario mínimo en España. Evolución histórica 1900-1936, "Revista de Trabajo" 54-55, M. 1976.

SANGRO Y ROS DE OLANO, Pedro: Crónica del movimiento de Reforma Social en España, M. 1925.

SASTRE SANNA, Miguel: Las huelgas en Barcelona y sus resultados durante el año ... acompañado de numerosos e importantes datos estadísticos sobre otros asuntos relacionados con la cuestión social obrera en Barcelona, 7 volums (1903-1909), B. 1904-1911.

SASTRE SANNA, Miguel: Las huelgas en Barcelona y sus resultados durante los años 1910 al 1914 ambos inclusive, B. 1915.

SASTRE SANNA, Miquel: Las huelgas. Sus causas. Sus efectos y sus remedios, Conferencias en la semana social, de Valencia (1907), Valencia 1908.

SASTRE, Miguel/TALLADA, J.M.: Le travail des ouvriers du port de Barcelona, M. 1914.

SASTRE SANNA, Miquel: La esclavitud moderna. Martirologio social. Relación de los atentados y actos de "sabotaje" cometidos en Barcelona, y bombas y explosivos hallados desde junio de 1910 hasta junio de 1921), B. 1921.

SERVEI CENTRAL D'ESTADÍSTICA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA.: Moviments demogràfics i de població de Catalunya, B. 1937.

SERVEI CENTRAL D'ESTADÍSTICA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA: La població de Catalunya. 1936, B. 1937.

TALLADA, José M.: Barcelona económica y financiera en el siglo XIX, B. 1944.

- TORRAS I RIBE, Josep M.: La revolució industrial a la comarca d'Anoia, B. 1979.
- TORRENTS MONNER, Antonio/CALVO MARTÍNEZ, Jesús: Leyee sobre trabajo. Compilación de noticias, leyes y demás disposicioneos referentes a reformas sociales, B. 1905.
- TORROELLA NIUBO, F.: Cien años del Instituto Industrial, Un siglo de la Tarrasa textil (1873-1973), Terrassa 1975.
- TORROELLA I PLAJA, M.: Història de Palafrugell i la seva comarca, B. 192
- VALDOUR, Jacques: La vie ouvrière. L'ouvrier espagnol. Obeervations vécues par..., v. I. Catalogne, II, Andalusie, Aragon, Castille, Pays Basque, Lille 1919.
- VANDELLOS, J.A.: Catalunya, poble decadent, B. 1935.
- VANDELLOS I SOLA, Josep A.: La immigració a Catalunya, B. 1935.
- VIADA Y VIADA, M.: La economía y las finanzas españolas en la postguerra (1918-1923), B. 1924.
- VICTOB PARET, L.: Encarecimiento de la vida en los principales paisee de Europa y singularmente en España. Sus causas, M. 1914.
- VIDAL Y TUSELL, Lorenzo: Diccionario municipal de la Provincia de Barcelona..., B. 1894.
- VILA VALENTÍ, J.: La aportación murciana al crecimiento poblacional de Barcelona, "Anales de la Universidad de Murcia" XVII, curs 1958-59.
- VIRELLA I ELODA, Albert: Les classes socials, a Vilanova i la Geltrú, el segle XIX, B. 1977.
- ZANCADA, Pràxedes: El obrero en España, B. 1902.
- ZANCADA, Pràxedes: El trabajo de la mujer y el niño, M. s.d. (1904)
- ZARAGOZA Y GUIJARRO, Emilio. Organización Corporativa y Comitès Paritarios, M. 1923.

1. HISTORIES, MONOGRAFIES, MEMORIES I ALTRES FONTS DEL MOVIMENT OBRER.

ACEBO Y MORET, J.G.: Origen, desarrollo y trascendencia del movimiento sindicalista obrero, M. 1915.

Actas de la Unión General de Trabajadores, 1883-1892, edición y notas de Amaro del Rosal, B. 1977.

Actor de la Unión General de Trabajadores, 1899-1904, edición y notas de Amaro del Rosal, "Estudios de Historia Social" 8-9, M. 1979.

AISA, Javier/ARBELOA, V.M.: Historia de la Unión General de Trabajadores (UGT), M. 1975.

ALAIZ, Felipe: El cardenal Soldevila, M. 1921.

Alianza CNT-UGT. Sus bases. Sus objetivos. Sus antecedentes, B. 1938.

ÁLVAREZ, Ramon: Eleuterio Quintanilla (Vida y obra del maestro), México 1973.

ÁLVAREZ JUNCO, José: La ideología política del anarquismo español (1868-1910), M. 1976.

ÁLVAREZ JUNCO, José: Sobre el anarquismo y el movimiento obrero andaluz, "Estudios de Historia Social" 8-9, M. 1979.

ÁLVAREZ RUBIO, Amparo: Las alianzas CNT-UGT (1916-1920). "Estudis d'història contomporània del País Valencià", València 1978. Anales del terrorismo. El terrorismo policiaco-patronal, "La Batalla" 44,45,47,48, juny-juliol 1931.

ARAGO, Jaume: Apuntes. La CNT, "Solidaridad Obrera", gener 1935. ARBELOA, Víctor Manuel: La prensa obrera en España (1869-1899 i 1900-1923) "La Revista de Trabajo" 30-31, M. 1970.

ARBELOA, Víctor Manuel: La prensa obrera en España, "Revista de Fomento Social" 102, M. 1971.

ARBELOA, Víctor Manuel: Los orígenes del Partido Socialista Obrero Español", "Revista de Fomento Social" 105-106, M. 1972. ARBELOA, Víctor Manuel: Las casas del pueblo, M. 1977.

AZNAR, Severino: Problemas sociales de actualidad, Primera serie: la conquista del proletariado. Para la historia del catolicismo social en España. Hechos y criterios sociales, B. 1914. BAJATIERRA, Mauro: ¿Quiénes mataron a Dato?, B. 1931.

BALCELLS, Alberto: El sindicalisme a Barcelona, B. 1965.

BALCELLS, Albert: El problema agrari a Catalunya. 1890-1936. La questió rabassaire, B. 1968.

BALCELLS, Albert: Condicions laborals de l'obrera a la indústria catalana, "Recerques" 2, B. 1972.

BALCELLS, Albert: 'Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea (1900-1936), B. 1974.

BARATECH ALFARO, F.: Los sindicatos libres de España. Su origen, su actuación, su ideario, B. 1927.

BASTOS ANSART, Francisco: Pistolero (Historia trágica) ; M. 1935.

BESTEIRO, Julián i altres: Número monográfico sobre Pablo Iglesias en el cincuenta aniversario de su muerte, "Sistema" 11, M. 1975.

BLASI, Fernando: La revista "Catalunya Social", "Revista del Instituto de Ciencias Sociales" 9-10, B. 1967.

BONAFULLA, Leopoldo: La revolución de julio (1909), B. s.d. (1910).

BUENACASA, Manuel: El movimiento obrero español (1836-1923), B. 1923.

BUESO, Adolfo: Recuerdos de un cenetista, 2 volums, B. 1976-78.

CAPDEVILA, Maria Dolors/MASGRAU, Roser: La Justicia Social. Organ de la Federació Catalana del PSOE. 1910-1916, B. 1979.

CASAL GOMEZ, Manuel: Origen y actuación de los pistoleros. Bravo Portillo. El barón de Koenig. Milans del Bosch. Arlegui. Martínez Abido. La patronal. Los sindicatos libres, B. s.d.

CASTILLO, Juan José: El sindicalismo amarillo en España. Aportación al estudio del catolicismo social español (1912-1923), M. 1977.

CASTILLO, Juan José: Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino. La Confederación Nacional Católica Agraria 1917-1942, M. 1979.

CASTILLO, Santiago J.: La primera etapa del PSOE: implantación y labor editorial, "Estudios de Historia Social", 8-9, M. 1979.

CASTILLEIRAS MUÑOZ, Jaime/DOMINGUEZ MARTIN-SANCHEZ, Javier: Un siglo de lucha obrera, Bilbao 1971.

CERDA RICHART, Baldomero: Doctrina e historia de la cooperación, B. 1959.

Certamen Socialista, Primer, B. 1885.

Certamen Socialista, Segundo, B, 1890.

COLODRON, Alfonso: La huelga general de Barcelona de 1902, "Revista de Trabajo" 33, M. 1971.

COMIN COLOMER, Eduardo: Un siglo de atentados políticos en España, H. 1951.

COMIN COLOMER, Eduardo: Historia del anarquismo español, 2 vols, B. 1956.

COMIN COLOMER, Eduardo: 1920: La sublevación del Cuartel del Carmen, "Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil" 14, M. 1974.

CONFEDERACION NACIONAL DEL TRABAJO: La ... a la opinión pública de España. A toda conciencia honrada. Manifestaciones y origen del terrorismo en las luchas sociales. Quienes somos y adonde vamos, Alicante s.d.

CONFEDERACION NACIONAL DEL TRABAJO: Congreso de constitución de la CN del Trabajo (CNT), Toulouse 1959.

CONFEDERACION NACIONAL DEL TRABAJO: Memoria del congreso celebrado en Barcelona los días 28, 29 y 30 de junio y 1 de julio de 1918, Toulouse 1957.

CONFEDERACION NACIONAL DEL TRABAJO. Memoria del congreso celebrado en el Teatro de la Comedia de Madrid los días 10 al 18 de diciembre de 1919, B. 1932.

CORTIELLA, Felip: La vida gloriosa, B. 1933.

CRUELLS, Manuel: Salvador Seguí, el Noy del Sucre, B. 1974.

CUADRAT, Xavier: La cuestión catalana y el PSOE: algunas consideraciones, "Perspectiva Social" 5, B. 1975.

CUADRAT, Xavier: Socialismo y anarquismo en Cataluña. Los orígenes de la CNT, B. 1976.

CUCO, Alfons: Contribución a un estudio cuantitativo de la CNT, "Saitabi", València.

CUESTA BUSTILLO, Josefina: Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919), M. 1978.

DALMASES GIL, F.: El socialismo en Barcelona, B. 1890.

DEU BAIGUAL, Esteve: Rerubicanisme i obrerisme a Sabadell, de 1900 a 1914, "Perspectiva Social" 4, B. 1974.

DIAZ DEL MORAL, Juan: Historia de las agitaciones campesinas andaluzas. Córdoba, M. 1973.

ELORZA Antonio: Los sindicatos libres en España: teoría y programas, "Revista da Trabajo" 35-36, M. 1971.

ELORZA, Antonio: La utopía anarquista bajo la Segunda República española, M. 1973.

ELORZA, Antonio : El socialismo oportunista en España: la ideología de "El Obrero" (1880-1891), "Estudios de Historia Social" 1, M. 1977.

ELORZA, Antcnio: Los primeros programas del PSOE, "Estudios de Historia Social" 8-9, M. 1979.

FABRA RIBAS, Antonio: La semana trágica. El caso Maura. El krausismo, M. 1975.

FECED. Inocencio: Por qué no maté al general Martínez Anido, sense lloc d'edició ni data.

FECED, Inocencio: La organización del terrorismo policiaco, "La Batalla" 41-42, maig 1931.

FECED, Inocencio: De la España Trágica. Revelaciones de un confidente, Buenos Aires 1925.

Federación de Resistencia al Capital, "Acracia" 30, juny 1888.

FEDERACION REGIONAL ESPAÑOLA DE LA AIT: Organización social de las secciones obreras de la Federación Regional Española, adoptada por el Congreso Obrero de Barcelona en junio de 1870, reformada por la Conferencia Regional de Valencia, celebrada en septiembre de 1871, y recomendada por el Congreso de Zaragoza, celebrado en abril de 1872, Valencia 1872.

FEDERACION REGIONAL ESPAÑOLA DE LA AIT: Reseña del cuarto congreso de la Unión Manufacturera. Dictámenes, estatutos aprobados y todo lo resuelto en el mismo, celebrado en Sabadell el día 12 al 19 abril de 1873, B. 1873.

FERRER, Joaquim: El primer "1er. de maig" a Catalunya, B, 1972.

FERRER, Juan: Síntesis de la actividad emancipadora del proletariado igualadino, "Tiempos Nuevos", gener 1935.

FERRER, Joan: De l'Anoia al Sena sense pressa, París 1965.

FERRER, Juan: Vida sindicalista, París s.d.

FERRER I FARRIOL, Joan: Costa amunt. Elements d'història social Igualadina , París 1975.

FOIX, Pedro: Los archivos del terrorismo blanco, B. 1931. FOIX, Pere: Apòstols i mercaders, Mèxic 1957.

FOIX, Pere: Serra i Moret, Mèxic 1967.

FORCADELL, Carlos : Parlamentarismo y bolchevización. El movimiento obrero español 1914-1918, B. 1978.

FUSI, J.P.: El movimiento obrero en España 1876-1914 (con notas bibliográficas), "Revista de Occidente" 131, M. 1974.

GABRIEL, Pere: Entorn del moviment obrer a Mallorca el segle XIX, "Randa" 1-2, B. 1975, 1976.

GABRIEL, Pere: El moviment obrer a Mallorca, B. 1973.

GABRIEL, Pere: Escrits polítics de Frederica Montseny, B. 1979.

GABRIEL, Pere: El anarquismo en España dins George WOODCOCK, El anarquismo, B. 1979.

GARCIA-NIETO, Juan: El sindicalismo cristiano en España. Notas sobre su origen y evolución hasta 1936, Bilbao 1960.

GARCÍA OLIVER, Juan: El eco de los pasos, París 1978.

GARCIA QUEJIDO, Antonio: Pensamiento socialista español a comienzos de siglo, edición preparada per Manuel PÉREZ LEDESMA, M. 1975.

GARCIA VENERO, Maximiano: Historia de las Internacionales en España, 3 volums, M. 1956-57.

GARCÍA VENERO, Maximiano: Historia de los movimientos sindicalistas españoles (1840-1933), M. 1961.

GARDO FERRER, Eladio: La cooperación catalana. Recopilación histórica 1698-1926, B. s.d.

GIL MAESTRE, Manuel: El anarquismo en España y en especial en Barcelona, M. 1897.

GIRALT, Emili i altres: Bibliografia dels movlrsents socials a Catalunya, País Valencia i les Illes, B. 1972.

GOBIERNO CIVIL DE BARCELONA: Registro de Asociaciones, tomo 5-8.

GOMEZ CASAS, Juan: Historia de la FAI, M. 1977.

RAMON, A.: El socialismo y el Congreso de Londres. Estudio histórico, traduc. de José Prat, La Coruña 1893.

HERRERO, Ángel: Sindicalismo católico agrario en España (1900-1940), M. 1975-

HUERTAS, Josep M.: Salvador Seguí. el Noi del Sucre. Materials per a una biografía, B. 1974.

Ideas y tragedia, Manresa 1922.

IGLESIAS, Pablo: Escritos 1. Reformismo social y lucha de clases y otros textos, edición a cargo de Santiago CASTILLO y Manuel PEREZ LEDESMA, M. 1975.

IGLESIAS, Pablo: Escritos 2. El socialismo en España. Artículos en la prensa socialista y liberal 1870-1925, selección y estudio preliminar de Lula ARRANZ, Mercedes CABRERA, Antonio ELORZA, Lydia MEIJIDE y José MUÑAGORRI, M. 1975.

ITURBE, Lola: La mujer en la lucha social. La guerra civil de España, México, 1974.

IZARD, Miquel: Revolució industrial i obrerisme. Les "Tres Classes de Vapor" a Catalunya (1869-1913), B. 1970.

IZARD, Miquel: Entre la impotencia y la esperanza: la Unión Manufacturera (7-V-1872 a 4-VIII-1873), "Estudios de Historia Social" 4, M. 1978.

JUTGLAR, A.: Notas para la historia del socialismo en España, "Revista de Trabajo" 7, M. 1964.

KAPLAN, Temma: Orígenes sociales del anarquismo en Andalucía, B. 1977.

LA IGLESIA Y GARCÍA, Gustavo: Caracteres del anarquismo en la actualidad, B. 1907.

LAMBERET, René: Mouvements ouvriers et socialistes (Chronologie et bibliographie). L'Espagne (1750-1936), París 1953.

LARGO CABALLERO, Francisco: Presente y futuro de la Unión General de Trabajadores de España, M. 1925.

LEROY, Constant: Los secretos del anarquismo, México 1913.

LIDA, Clara E.: Anarquismo y Revolución en la España del XIX, M. 1972.

LIDA, Clara E.: Antecedentes y desarrollo del movimiento obrero español (1835-1888), M. 1973.

LIDIA, Palmiro de: Evocando el pasado (1886-1891), "La Revista Blanca", juliol-setembre 1927.

LLADONOSA, Manuel: El congrés de Sants, B. 1975.

LLADONOS, Manuel: El Centre Autonomista de Dependents de Comerç i de la Indústria entre 1901 i 1923, tesi doctoral mecanografiada, Bellaterra 1979.

LORENZO, Anselmo: El proletariado militante, prólogo y notas de José ÁLVAREZ JUNCO, M. 1974.

LORENZO, César: Les anarchistes espagnols et le pouvoir, París 1969.

MAESTRE ALFONSO, Juan: El movimiento anarcosindicalista. "Revista de trabajo" 8, M. 1964.

MANENT I PESAS, Joan: Records d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943, París 1976.

MARBÁ, Palmiro:("Federico Fructidor"): Origen, desarrollo y trascendencia del movimiento sindicalista obrero, B. 1931.

MARTI, Casimir/GARCIA NIETO, Juan/LLORENS, Montserrat: El sindicalismo católico en España dins J.M. SCHOLL, Historia del novimiento obrero cristiano, B. 1964.

MARTIN MAESTRE, Jacinto: Acción sindical de los cristianos en España, "Revista de 'Trabajo" 8, M. 1964.

MARTIN MAESTRE, Jacinto: Huelga general da 1917, M. 1966.

MARTIN RAMOS, Josep Lluís: El PSOE y Cataluña. Aproximación a la historia de un fracaso, B. 1974.

MAURO, Joaquín: Revolución y oontrarevolución en España, París 1966.

MEAKER, Gerald H.: La izquierda revolucionaria en España. 1914-1923, B. 1973.

MORA, Francisco: Historia del socialismo obrero español desde sus primeras manifestaciones hasta nuestros dias, M. 1902.

MORA, Francisco: El movimiento obrero en España, "La Revista Socialista", M. maig-desembre 1903.

MORA, Francisco: El movimiento socialista y societario en España durante el siglo XIX. "La Revista Socialista", M. gener 1904-febrer 1905.

MORATO, Juan José: El Partido Socialista Obrero. Génesis. Doctrina. Hombres. Organización. Desarrollo. Acción. Estado actual, M. 1918.

MORATO, Juan José: La cuna de un gigante: Historia de la Asociación del Arte de Imprimir, M. 1925.

MORATO, Juan José: Pablo Iglesias Posse, educador de muchedumbres, Bilbao-M.-B. 1931.

MORATO, Juan José: Líderes del movimiento obrero español 1863-1921, selección y notas de V. Manuel ARBELOA, M. 1972.

NEGRE, José: Recuerdos de un viejo militante, sense lloc ni data d'edició.

NETTLAU, Max: La anarquía a través de los tiempos, B. s.d. (1935).

NETTLAU, Max: La première Internationale en Espagne (1868-1888). Dordrecht-Holland 1969.

NEVARES, Sisimio: El porqué de la sindicación obrera católica. Su origen y organización, M. 1930.

NUÑEZ DE ARENAS, Manuel: El movimiento obrero español, M. 1916.

OLIVE SERRET, Enric: El moviment anarquista català i l'obrerisme (1900-1909), tesi doctoral, Bellaterra 1977.

OLLER I RABASA, Joan: Quan mataven pels carrers, B. 1934.

ORDO, Manuel S. (Buenacasa, Manuel): La CRT y sus principios. Cartas a Pestaña, "Solidaridad Obrera" desenbre 1923-gener 1924.

P.(Pellicer Peraire): Acratismo Societario, "Acracia" 13-19, gener-juliol1887.

PARTIDO SOCIALISTA OBRERO ESPAÑOL: Convocatoria y orden del dia para el XII congreso ordinario del partido... con un breve resumen de la actividad obrera en sus diversos aspectos desde abril de 1921 a diciembre de 1927, M. 1927.

PATRONATO DEL OBRERO: Memoria leida en la Junta General celebrada en 26 de mayo de 1892, B. 1892.

PAZ, Abel: Durruti. Le peuple en armes, Bordeaux 1972.

FEIRATS, José: La CNT en la revolución española, v. I, Paris 1971.

PEIRATS, José: Los anarquistas en la crisis política española, Buenos Aires, 1964.

PEIRO, Joan: Esclrlts. 1917-1930, tria i introducció de Pere GABRIEL, B. 1975.

PEREZ BARO, Albert: Els "feliços" anys vint. Memòries d'un militant obrer 1918-1926, Palma de Mallorca 1974.

PEREZ BARO, Albert: Historia de la cooperació catalana, B. 1974.

PEREZ BARO, Albert: Cent anys de la cooperativa de teixidors a mà (Gràcia 1876-1976), B. 1976.

PEREZ LEDESMA, Manuel: La UGT: socialismo y reformismo, "Estudios de Historia Social" 8-9, M. 1979.

PESTAÑA, Angel: Historia de las ideas y de las luchas sociales en España "Orto" abril 1932-gener 1934, València.

PESTAÑA, Ángel: Lo que aprendí en la vida. Confesiones de nuestro tiempo, M. 1933.

PESTAÑA, Ángel, Trayectoria sindicalista, prólogo de Antonio ELORZA, M. 1974.

PI, Joan del: Interpretació llibertària del moviment obrer català, (Bordeus), 1946.

PIERA, Simó: Records i experiències d'un dirigent de la CNT, B. 1975.

PLA Y ARMENGOL, R.: El socialismo en Cataluña, B. 1926.

PONS, Agustí: Converses amb Frederica Montseny: Frederica Montseny, Sindicalisme i acció, B. 1977.

POPCEL, Baltasar: La revuelta permanente, B. 1978.

PUIG I VILA, Nonit: Que és la Unió de Rabassaires, B. 1935.

REVEKTOS CARI3ER, Juan: El raoviniento cooperativo en España, B. 1960.

REVENTOS, Manuel: Assaig sobre alguns episodis històrics dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX, B. 1925.

RIBAS, Pedro: Relaciones entre el socialismo alemán y el español, "Estudios de Historia Social" 8-9, M. 1979.

ROIG, Montserrat: Rafael Vidiella, l'aventura de 1a revolució, B. 1976.

RODES, Jesús M.: Socialdemocràcia catalana i qüestió nacional (1910-1934), "Recerques" 7, B. 1978.

ROJO, Angel: Recuerdos históricos: La semana trágica de Barcelona 1909, "Espoir" 65, 73, 1963.

ROSAL, Amaro del: Los congresos obreros internacionales en el siglo XIX, B. 1975.

ROSAL, Amaro del: Los congresos obreros internacionales en el siglo XX, B. 1975.

ROSAL, Amaro del: La Violencia, enfermedad del anarquismo. Antecedentes e historia del movimiento sindicalista en España, B. 1976.

ROSAL, Amaro del: Historia de la UGT de España, 1901-1939: 2 vols, B. 1977.

ROMERO MAURA, Joaquín: Terrorism in Barcelona and its impact on Spanish Politics, 1904-1909, "Past and Present" XII, Londres 1968.

RUIZ GONZALEZ, David: El movimiento obrero en Asturias: de la industrialización a la segunda república, Oviedo 1968.

SABORIT, Andrés: Asturias y sus hombres, Toulouse 1964.

SABORIT, Andrés: Joaquín Costa y el socialismo, M. 1970.

SABORIT, Andrés: El pensamiento político de Julián Besteiro, M. 1974.

SANS ORENGA, M.: Els treballadors mercantils dins el moviment obrer català, B. 1975.

SANTILLAN, Diego Abad de: Contribución a la historia del movimiento obrero español, 2 vols, Puebla (México) 1962, 1965.

SANTILLAN, Diego Abad de: Memorias 1897-1936, B. 1977.

SANS, Ricardo: Lucha de titanes, B. 1933

SANZ, Ricardo: El sindicalismo y la política. Los "Solidarios" y "Nosotros", Golsfoh (Francia) 1966.

SANZ, Ricardo: El sindicalismo español antes de la guerra civil, B. 1976.

SANZ, Ricardo: Figuras de la revolución española, B. 1978.

SEGUÍ, Salvador: Escuela de Rebeldía (Historia de un sindicalista), M. 1923.

SEGUÍ, Salvador: Escrits, a cura d'Isidre MOLAS, B. 1975.

SEGUÍ, Salvador: Artículos madrileños Salvador Seguí, edición de Antonio ELORZA, M. 1976.

Salvador Seguí. Su vida, su obra, París 1960.

SEMPAU, R.: Los victimarios, B. 1900.

SOLA CAÑIZARES, F. de: Les lluites socials a Catalunya (1812-1934), B. 1934.

SOLANO, E.G.: El sindicalismo en la teoría y en la práctica, 3. 1919.

SOLER I VIDAL, Josep: El naixement de la Unió General de Treballadors, B. 1937.

TERMES, Josep: Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional 1864-1881, E. 1972.

TOBÍAS, Francisco: Del nacimiento de las ideas anárquico-colectivistas en España, "La Revista Social" 134-153, M. 1884.

TUÑÓN DE LARA, M.: El movimiento obrero en la historia de España, M. 1972.

TUÑÓN DE LARA, M. i altres: Teoría y práctica del movimiento obrero en España (1900-1936), Valencia 1977.

URALES, Federico: Reseña histórica del movimiento obrero español, "La Revista Blanca" 73-74, juny 1926. URALES, Federico: Mi vida, B. 1929-30.

VEGOSA I ROIG, Joan/PEREZ BARO, Albert: El moviment corporatiu a Catalunya, Palma de Mallorca 1961.

VIADIU, José: Figuras de la Revolución Española: Salvador Seguí, Noi del Sucre, Toulouse 1950.

VIADIU, José: Aspejos de nuestras luchas, "Solidaridad Obrera", París març 1960.

VIADIU, José: La huelga de la Canadiense, "Solidaridad Obrera", París setembre-octubre 1960.

VIADIU, José: Adalides de la libertad, sèrie a "Umbral", París 1965-66.

VICENS VIVES, Jaume: El moviment obrerista català (1901-1936), "Recerques" 7, B. 1978.

VIDAL Y PLANAS, Alfonso: Los pistoleros, sense lloc ni data d'edició.

VIDIELLA, Rafael: Los de ayer. Novela, M. 1938.

VIDIELLA, Rafael: La lluita de classes i la repressió a Barcelona del 1917 al 1923, "Nous Horitzonts", 4, Mèxic 1964.

VILAR, Pierre: Le socialisme en Espagne (1917-1945), dins Jacques DROZ, Histoire Générale du Socialisme, v. III, París 1977.

WINSTON, Colin M.: Apuntes para la historia de los sindicatos libres de Barcelona (1919-1923), "Estudios de Historia Social" 2-3, M. 1977.

ZUGAZAGOITIA, Julián: Pablo Iglesias, una vida heroica. Cartas inéditas a Enrique de Francisco, introducción y edición de Pablo FUSI, M. 1976.

Apèndix: Historiografia del moviment obrer a Espanya fins el 1939

Segle XIX

BORREGO, Andrés: Historia, antecedentes y trabajos a que han dado lugar en España las discusiones sobre la situación y el porvenir de las clases jornaleras, M. 1890.

DALMASES GIL, Felipe: El socialismo en Barcelona, B. 1890.

GARCÍA RUIZ, Eugenio: Historia de la Internacional y del federalismo en España, M. 1872.

GARRIDO, Fernando: Biografía de Sixto Cámara, B. 1860.

GARRIDO, Fernando: Historia de las asociaciones obreras en Europa o las clases trabajadoras regeneradas por la asociación, B. 1864.

GARRIDO, Fernando: La España Contemporánea. Sus progresos morales y materiales en el siglo XIX, B. 1865.

GARRIDO, Fernando: Historia de las clases trabajadoras, de sus progresos y transformaciones económicas, sociales y políticas, desde los tiempos más remotos hasta nuestros días, con las biografías de sus grandes hombres, de sus héroes y mártires más famosos. Escrita y dedicada a todos los amantes del progreso, M. 1870.

GIL MAESTRE, Manuel: El anarquismo en España y en especial en Barcelona, M. 1897.

GONZALEZ SUGRAÑES, Manuel: La República en Barcelona. Apuntes para una crónica, B. 1896.

RAMON, A.: El socialismo y el Congreso de Londres. Estudio histórico, trad. de José PRAT, La Coruña 1896.

LAVOLLEE, René: Les classes ouvrières en Europe, París 1882.

MAGALHAES LIMA, S. de: O socialismo na Europa, Lisboa 1892.

MARTIN, Melitón: El trabajo en España, M. 1879.

MARTIN DE OLIAS, Joaquín: Historia del movimiento obrero en Europa y América durante el siglo XIX. Parte Primera. Francia, M. 1874.

PEDREGAL Y CAÑEDO, Manuel: Sociedades cooperativas, M. s.d. (1886).

PEREZ PUJOL, Eduardo: La cuestión social en Valencia, Valencia 1872.

PIERNAS HURTADO, José Manuel: El movimiento cooperativo, Tres conferencias dadas en el Fomento de las Artes. Apéndice con noticias acerca del desarrollo de la cooperación en las naciones más importantes. Modelo de estatutos para una cooperativa de consumo, M. 1890

SALAS ANTON, Juan: Notas... dins MAGALHAES LIMA, O socialismo na Europa, Lisboa 1892.

SALCEDO, Ángel: El socialismo en el campo, M. 1894.

SANTAMARIA DE PAREDES, Vicente: El movimiento obrero contemporáneo, M, 1893.

SEMPAU, Ramon: Los victimarios, Notas relativas al proceso de Montjuich, B. 1900.

TESTUT, Oscar: La Asociación Internacional de los Trabajadores. Traducida y aumentada con escritos, manifiestos y discursos pronunciados en congresos por Félix DUVAL, Palma de Mallorca 1871.

TOMAS, Francisco, Del nacimiento de las ideas anárquico-colectivistas en España dins "La Revista Social", 27 desembre 1883-febrer 1884, Madrid.

UÑA SARTHOU, Juan, Las asociaciones obreras en España. Notas para su historia. Seguida de un apéndice con documentos inéditos y de otro bibliográfico, M. 1900.

VICENT, Antonio: Socialismo y anarquismo. La Encíclica de nuestro santísimo Padre León XIII "De conditione opificum" y los Círculos de Obreros Católicos, Valencia 1893.

1900-1914

CALZADO, Alvaro: Doctrinas colectivistas. Breve historia de las teorías comunistas, socialistas y colectivistas, M. 1909.

CASCALES MUÑOZ, José: Los conflictos del proletariado. El movimiento social contemporáneo: por qué, cómo y cuando ha nacido. El problema obrero, M. 1912.

CASCALES MUÑOZ, José: El apostolado moderno. Estudio histórico-crítico del socialismo y el anarquismo hasta terminar el siglo XIX, B. s.d. (1912?).

ELIAS DE MOLINS, José: La obrera en Cataluña, en la ciudad y en el campo, Orientaciones sociales, B. s.d.

FIDEL: Pablo Iglesias en el Partido Socialista, M. 1905.

GRAELL, Guillermo: Historia del Fomento del Trabajo Nacional, B. 1911.

GUILLAUME, James: L'Internationale. Documents et souvenirs (1864-1878), París 1905-10.

LA IGLESIA Y GARCÍA, Gustavo: Caracteres del anarquismo en la actualidad, M. 1905.

LORENZO, Anselmo: El proletariado militante. V. I: Memorias de un internacionalista. Primer periodo de la Asociación Internacional de los Trabajadores en España, B. 1901; v. II: Continuación de la asociación Internacional de los Trabajadores en España, B. 1923.

MARVAUD, Angel: La question sociale en Espagne, París 1910. MERCADAL Y ALONSO, Juan Bautista: El movimiento obrero en Vizcaya. Apuntes, Bilbao 1905.

MORA, Francisco: Historia del socialismo obrero español desde sus primeras manifestaciones hasta nuestros dias, M. 1902.

MORA, Francisco: El movimiento obrero en España dins "La Revista Socialista", M. maig-desembre 1903.

MORA, Francisco: El movimiento socialista y societario en España durante el siglo XIX, dins "La Revista Socialista", M. nº 26 (16 gener 1904) al 51 (1 febrer 1905).

MORENO CALDERON, Antonio: Evolución de la Escuela Socialista. Las huelgas, M. 1911.

NUÑEZ DE PRADO, G: Los dramas del anarquismo, B./Buenos Aires 1904.

PAULIS, Juan: Las obreras de la aguja. Feminismo, B. 1913.

ROGER, Marti: Els tipus socials de la producció surotapera, B. 1911.

TALLADA, Josep M.: El moviment social durant el segle XIX, B. 1911.

TORRENTS BALLESTER, Joseph Antoni: Història de l'Associació obrera. Socialisme i anarquisme, B. 1907.

URALES, Federico: La evolución de la filosofía en España, dins "La Revista Blanca" 1900-02; publicat a B. 1934.

ZANCADA, Práxedes: El obrero en España, B. 1902.

ZANCADA, Práxedes: El trabajo de la mujer y el niño, M. s.d. (1904).

1914-1939

ACEBO Y MODET, J.G.: Origen, desarrollo y transcendencia del movimiento sindicalista obrero, M. 1915.

Alianza CNT-UGT. Sus bases. Sus objetivos. Sus antecedentes, B. 1938.

BARREAU, Robert: Le syndicalisme en Espagne, Toulouse 1934.

BUENACASA, Manuel: El movimiento obrero español (1886-1928), B, 1928.

CAÑADAS, Francisco: El anarquismo, B. 1931.

CIVERA, Marín: El sindicalismo. Historia. Filosofía. Economía, Valencia 1931.

DÍAZ DEL MORAL, Juan: Historia de las agitaciones campesinas andaluzas. Córdoba, M. 1929.

GARDO FERRER, Eladio: La cooperación catalana. Recopilación histórica 1898-1926, B. 1926.

GOMEZ LATORRE, Matías: El socialismo en España. Del tiempo viejo (desde 1886). Colección de artículos escritos por..., M. 1918.

GUZMAN, Eduardo de: Vida y lección de Anselmo Lorenzo, M. 1938.

HERKNER, Enrique: La cuestión obrera, M. 1916.

Historia Universal del Proletariado (Veinte siglos de opresión capitalista). Relato histórico, documentadísimo y detallado de las luchas originadas por la desigualdad social, que bajo formas diversas y variados sistemas perdura desde los albores de la civilización, B. s.d.

LARGO CABALLERO, Francisco: Presente y futuro de la Unión General de Trabajadores de España, M. 1925.

MARBÁ, Palmiro ("Federico Fructidor"): Origen, desarrollo y trascendencia del movimiento sindicalista obrero, B. 1931.

MARTINEZ RIZO, Alfonso: Anarquismo. Su historia. Su definición. Su importancia. Sus efectos. Divulgación sociológica e ideológica y significación de los elementos españoles socialista, anarquista, sindicalista y comunista, B. 1931.

MARX, Carlos: La revolución española (1808-1814. 1820-1823 y 1840-1843), M. 1929.

MAS I JUNYENT, Joan: El Sindicat de Metges de Catalunya. La seva obra i la seva organització, B. 1932.

MELIÁ, Juan A.: Pablo Iglesias. Rasgos de su vida íntima, M. 1926.

MISTRAL, Emilio: Vida revolucionaria de Fermín Salvochea, Valencia 1937.

MONTSENY, Federica: Anselmo Lorenzo: el hombre y la obra, B. 1938.

MORATO, Juan José: Jaime Vera y el socialismo, M. 1918.

MORATO, Juan José: El Partido Socialista Obrero. Génesis. Doctrina. Hombres. Organización. Desarrollo. Acción. Estado Actual, M. 1918.

MORATO, Juan José: La cuna de un gigante. Historia de la Asociación General del Arte de Imprimir, M. 1925.

MORATO, Juan José: Historia de la sección española de la Internacional (1868-1874), M. 1930.

MORATO, Juan José: Pablo Iglesias Posse, educador de muchedumbres, Bilbao - M.-B. 1931.

NETTLAU, Max: Bakunín, la internacional y la Alianza en España (1868-1873), Buenos Aires 1925.

NETTLAU, Max: Documentos inéditos sobre la Internacional y la Alianza en España, Buenos Aires 1930.

NETTLAU, Max: La anarquía a través de los tiempos, B. s.d. (1935).

NETTLAU, Max: La première Internationale en Espagne (1868-1888), Dordrecht Holland 1969.

NEVARES, Sisinio: El porqué de la sindicación Obrera Católica. Su origen y organización, M. 1930.

NIN, Andrés: Las Organizaciones Obreras Internacionales, M. 1933.

NOJA RUIZ, Higinio: Anselmo Lorenzo: su vida y su obra, Valencia 1938.

NUÑEZ DE ARENAS, Manuel: El movimiento obrero español, M. 1916.

ORTS-RAMOS, Antonio: Francisco Ascaso, B. 1937.

PIQUER Y MARTIN-CORTES, Rafael: Apuntes para el estudio del comunismo contemporáneo, M. 1928.

PONS VALLES, Francisco: Labor social del Círculo de Obreros Católicos de Palma, Palma de Mallorca s.d.

RENARD, Georges: Sindicatos, Trade Unions y Corporaciones. Traducción aumentada con un prólogo, un apéndice y un índice bibliográfico por Manuel NUÑEZ DE ARENAS, M. 1916.

REVENTOS, Manuel: Assaig sobre alguns episodis històrics dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX, B. 1925.

ROSAL DIAZ, Amaro: Historia del movimiento sindical bancario. 1920-1932, M. 1933.

RUCABADO, Ramon: Recordatori del 1835, B. 1935.

SANTIAGO, Enrique: La Unión General de Trabajadores ante la revolución, M. 1932.

SOLA CAÑIZARES, Felip de: Les lluites socials a Catalunya (1812-1934), B. 1934.

SOLANO, E.G.: El sindicalismo en la teoría y en la práctica, B. 1919.

SOLANO, E.G.: ¿El ocaso del sindicalismo? Segunda parte de El sindicalismo en la teoría y en la práctica, B. 1933.

SOLER I VIDAL, Josep: El naixement de la Unió General de Treballadors, B. 1937.

VALENTI CAMP, Santiago: Pedro Kropotkin. Su ejecutoria en el pensamiento y en la actividad social, Valencia 1932.

VIADIU, José: Salvador Seguí ("Noy del Sucre"). El hombre y sus ideas, Valencia 1930.

VIDAL, Gil: L'evoluciÓ social a Olot, Olot 1937.

VILA, Josep Maria: Els primers moviments socials a Catalunya, B. 1935.

ZUGAZAGOITIA, Julián: Una vida heroica: Pablo Iglesias, M. 1925.

Articles

FERRER, Juan: Síntesis de la actividad emancipadora del proletariado Igualadino, "Tiempos Nuevos" 10 gener-31 gener 1935.

GUSTAVO, Soledad: La Mano Negra, "La Revista Blanca" 15 octubre 1927.

LLOPIS, Rodolfo: El socialismo español de 1879 a 1909. "Leviatán" maig 1934.

MORA, Francisco: Recuerdos del tiempo de la "Commune", "La Revista Socialista" 16 març 1903.

MORA, Francisco: Los fundadores de la Internacional en España, "La Revista Socialista" 1 gener 1904.

NETTLAU, Max: Cartas de Miguel Bakunin sobre la Alianza y la Internacional en España en 1872 (Borradores sacados de sus manuscritos). Prólogo y epílogo de..., "La Revista Blanca" maig-juny 1926.

NETTLAU, Max: Impresiones de M. Nettlau sobre Cataluña, "La Revista Blanca" 15 juny 1927.

NETTLAU, Max: Algunos documentos de la Internacional en España (1870-1871) "La Revista Blanca" 1 i 15 juliol 1927.

NETTLAU, Max: Impresiones sobre el desarrollo del socialismo en España, "La Revista Blanca" setembre 1928-maig 1929.

NUÑEZ DE ARENAS, Manuel: D. Ramón de la Sagra, reformador social, "Revue Hispanique" LX 1924.

ORDO, Manuel S. (Manuel BUENACASA): La CNT y sus principios. Cartas a Pestaña, "Solidaridad Obrera" 4 desembre 1923-23 gener 1924.

PESTAÑA, Ángel: Historia de las ideas y de las luchas sociales en España, "Orto" abril 1932-gener 1934.

PLANES, Josep Maria: Els gansters de Barcelona, "La Publicitat" 44 abril 1934-12 abril 1934.

PLANES, Josep Maria: L'organització de l'anarquisme a Catalunya i a Espanya, "La Publicitat" 21-29 abril 1934; 3-27 maig 1934.

RAMOS OLIVEIRA, Antonio: El socialismo español de 1909 a 1934, "Leviatán" maig 1934.

TALLADA, Josep M: Un movimiento obrero en Cataluña, "La Cataluña" 25 abril 1908.

URALES, Federico: Reseña histórica del movimiento obrero español, "La Revista Blanca", 1 juny 1926.

Cal tenir en compte que per a la confecció d'aquest apèndix m'he guiat pel concepte, restringit, d'historiografia definit a la part Primera, pàgines 3-4.

(Addenda)

ALAIZ, Felipe: Durruti. Biografía del heroe de la revolución de julio, B. s.d. (1937?).

ALAIZ, Felipe: Vida y muerte de Ramón Acín, B. s.d.

GILABERT, A.G.: Durruti, un anarquista íntegro, B. 1937.

LLOPIS, R./RAMOS OLIVEIRA, A./HERNÁNDEZ, C.: Etapas del socialismo español 1879-1936, València 1933.

OLIVERO, Rossend: La primera vaga general a Barcelona i les seves repercussions a Vic, Tàrrrega 1935.

2. OBRES GENERALS. ASPECTES DIVERSOS.

ALTAMIRA Y CREVEA, Rafael: Historia de España y de la civilización española, 4 volums, B. 1913-14.

ALTAMIRA, Rafael: temas de Historia de España dins Obras Completas, V. VIII, M. 1928.

ALTAMIRA, Rafael : Filosofía de la historia y teoría de la civilización, B. s.d.

ALZAGA, Oscar: La primera democracia cristiana en España,, B. 1973.

AMETLLA, Claudi: Memòries polítiques 1890-1917, B. 1963.

AMETLLA, Claudi: Memòries polítiques 1918-1936, B, 1979.

ARTOLA, Miguel: Partidos y programas políticos 1808-1936, t. I, Los partidos políticos, M. 1974.

AULESTIA Y PIJOAN, Antoni: Història de Catalunya, anotada i continuada per Ernest MOLINS Y BRASES, v. II, B. 1922.

BALAGUER, Víctor: Historia de Cataluña y de la corona de Aragón..., v. V, B. 1863.

BALLESTEROS BARETA, Antonio: Historia de España, 8 volums, B. 1933.

BENAVIDES, D.: El fracaso social del catolicismo español: Arboleya-Martínez, 1870-1951, B. 1973.

BENET, Josep: Maragall i la Setmana Tràgica, B. 1965.

BRENAN, Gerald: El laberinto español. Antecedentes sociales y políticos de la guerra civil, París 1962.

BURGOS MAZO, Manuel: Vida politica española. Páginas históricas de 1917, M. 1918.

BURGOS MAZO, Manuel: El verano de 1919 en Gobernación. Para otras páginas históricas, Cuenca 1921.

CACHO VIU, Vicente: La. Institución Libre de Enseñanza, M. 1962.

CARAVACA, F./ORTS-RAMOS, A.: Historia ilustrada de la revolución española (1870-1931), 2 volums, B. 1931.

CARRERAS CANDI, Francesc: Geografía general de Catalunya , B. 1908-18, volums Catalunya i Ciutat de Barcelona.

CASTILLO, Alberto de: La Maquinista Terrestre y Marítima. Personaje histórico (1855-1955), B. 1955. CONFEDERACION PATRONAL ESPAÑOLA: Memoria general del segundo congreso patronal de la ... , celebrado el 20 al 26 de octubre de 1919 en Barcelona, B. 1919.

CONNELLY ULLMAN, Joan: La Semana Trágica, B. 1972.

DÍAZ, Elias: La filosofía social del krausismo español, M. 1973.

DOMENECH, Maria: Constitución y finalidad de la Federación sindical de obreras, B. 1912.

DOMENECH, Maria: El profesionalismo y los sindicatos, B. 1927. Enciclopedia Espasa, B. 1905-

España Industrial, 1a. libro del centenario, 28 de enero de 1947, B. 1947.

FERNANDEZ ALMAGRO, M.: Historia del reinado de Alforso XIII, B. 1933.

GARRIDO, Fernando: La federación y el socialismo, edición a cargo de Jorge MALUQUER DE MOTES, B. 1975.

GEBHARDT, Victor: Historia general de España y de sus indias desde los tiempos mas remotos hasta nuestros dias, v. VII, B.s.d.

GIL MAESTRE, Manuel: La asociación y las clases trabajadoras, sèrie a "Revista Contemporánea", M. 1899.

GIL MAESTRE, Manuel: Contrastes. Apuntes sobre la vida de las clases trabajadoras, Girona 1886.

GIL CREMADES, Juan José: El Reformismo español, B. 1969.

GIL CREMADES, Juan José: Krausistas y liberales, M. 1975.

GOMEZ MOLLEDA, Dolores: Los reformadores de la España contemporánea, M. 1966.

Gran Enciclopèdia Catalana, 15 volums, B. 1970-1980.

GUAL VILLALBI, Pedro: Memorias de un industrial de nuestro tiempo, B. s.d.

Ictinou. Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans (segles XVII-XX), a cura de F. ARTAL, P. GABRIEL, Ec. LLUCH i F. ROCA, B. 1979.

JIMENEZ FRAUD, Alberto: Historia de la universidad española, M. 1971.

JIMENEZ LANDI, Antonio: La Institución Libre de Enseñanza, M. 1973.

HURTADO, Amadeu: Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 2 volums B. 1969.

IZARD, Miquel: El segle XIX. Burguesos i proletaris, B. 1978.

JOVER ZAMORA, José M.: Conciencia obrera y conciencia burguesa en la España contemporánea, M. 1952.

JUTGLAR, Antonio: Actitudes conservadoras ante la realidad obrera en la etapa de la Restauración, "Revista de Trabajo" 25. M. 1969.

JUTGLAR, Antoni: L'era industrial a Espanya, B. 1962.

JUTGLAR, Antoni: Ideologías y clases en la España contemporánea, 2 volums (1808-1874) 1874-1931), 1969-72.

JUTGLAR, Antoni: Les classees socials a Catalunya. B. 1972.

LACOMBA, Juan Antonio: La crisis española de 1917, M. 1970.

LACOMBA, Joan Antoni: Crisi i revolució al País Valencià (1917), València 1968.

LACOMBA, Juan Antonio: Ensayos sobre el siglo XX español, M. 1972.

LAFUENTE, M. i altres: Historia general de España, v. VI, B. 1882.

LAPORTA, Francisco J.: Adolfo Posada: Política y sociología en la crisis del liberalismo español, M, 1974.

LLIGA CATALANA: Història d'una política. Actuacions i documents de la Lliga Regionalista. 1901-1933, F. 1933.

- MADRID, F.: Ocho meses y un día en el gobierno civil de Barcelona, M. 1932.
- MALEFAKIS, Edward: Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX, 2. 1972.
- MARISTANY, Luis: El gabinete del doctor Lombroso (Delincuencia y fin de siglo en España), B. 1973.
- MARTIN GRANIZO, Leon: El Instituto de Reformas Sociales y sus hombres, M. 1947.
- MARTINEZ CUADRADO, Miguel: Elecciones y partidos políticos de España (1868-1931), 2 volums, M. 1969.
- MARTINEZ CUADRADO, Miguel: La burguesía conservadora (1674-1931), M. 1973.
- MENENDEZ PELAYO, Marcelino: Historia de los heterodoxos españoles, v. VIII, M. 1943.
- MONSERDÀ, Dolores: Tasques socials, B. 1916.
- MONTERO, José R.: La CEDA. El catolicismo social y político en la Segunda República, v. I, M. 1977.
- MORAYTA, Miguel: Historia general de España ..., 9 volums, M. 1886-1896.
- MUNTANER, Ramon: La Barcelona vuitcentista, 1801-1920. Reculls històrics, B. 1889.
- NAVARRO, Emílio: Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914), B. 1915.
- NUÑEZ, Diego: La mentalidad positiva en España: desarrollo y crisis, M. 1975.
- NUÑEZ, Diego: El darwinismo en España, edición de..., M. 1969.
- OSSORIO, Angel: Barcelona, julio de 1909. Declaración de un testigo, M. 1910.
- PELLICO, Jueto Pastor (Rafael FARGA PELLICER), Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX, dirigida per ..., 2 volums, B, 1882.
- PAYNE, Stanley G.: La revolución española, B. 1971.
- PEMARTIN, José: Los valores históricos en la dictadura española, M. s.d. (1928).

PI I MARGALL, F./ PI I ARSUAGA, F.: Historia de España en el siglo XIX, 7 volums, B. 1902.

PIRALA, Antonio: Historia contemporánea. Segunda parte de la Guerra Civil. Anales desde 1843, 6 volums, M. 1891-94.

PLA Y ARMENGOL, R.: Impresiones de la huelga general de Barcelona, del 24 de marzo a 7 de abril de 1919, B. 1930.

POBLET, Josep M.: Aquell anys 1917..., B. 1971.

POSADA, Adolfo: Sociología contemporánea, B. s.d.

ROMANONES, Conde de: Las responsabilidades políticas del antiguo régimen de 1875 a 1923, M. s.d.

ROMERO MAURA, Joaquín: "La Rosa de Fuego". El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909, B. 1974.

RIQUER, Borja de: Lliga Regionalista: la burguesia catalana i el nacionalismo (1898-1904), B. 1977.

RIQUER, Borja de: Regionalistes i nacionalistes (1898-1931), B. 1979.

SANTAMARIA DE PAREDES, Vicente: La defensa del derecho de propiedad y sus relaciones con el trabajo, M. 1874.

Segle de vida ccatalana, Un. 1814-1930 , 2 volums, B. 1960-61.

Semana Social de España. Quinto curso (1910), B. 1918.

SERGE, Victor: Naissance de notre force, París.

SOLA, Pere: Las escuelas regionalistas en Cataluña (1903-1939), B. 1976.

SOLDEVILA, Ferran: Història de Catalunya, B. 1963.

SOLDEVILA, Ferran: Historia de España, B. 1959.

TROTSKY, Leon: Mis peripecias en España, trad. d'A. NIN, M. 1929.

TUÑÓN DE LARA, Manuel: Medio siglo de cultura española (1885-1936), M. 1969.

TUÑÓN DE LARA, Manuel: La España del siglo XIX, B. 1973.

TUÑÓN DE LARA, Manuel: La España del siglo XIX, v. I: La quiebra de una forma de estado (1898-1931), B. 1974; v. II: De la segunda república a la Guerra Civil (1931-1936), v. III, La Guerra Civil (1936-1939).

TUSELL, Javier: Historia 'de la Democracia Cristiana en España, 2 volums. M. 1974.

VALENTÍ CAMP, Santiago: Las reivindicaciones femeninas, B. s.d. (1927).

VICENS VIVES, Jaume/LLORENS, Montserrat: Industrials i polítics (segle XIX), B. 1961.

VICENS VIVES, J. i altres: Historia de España y América, social y económica, v. V, B. 1972.

VILAR, Pierre: Histoire de l'Espagne, París 1963.

VILLAESCUSA, Modesto: La revolución de julio en Barcelona, B. 1909.

ZABALA, Mo: Historia de España y de la civilización española en la edad contemporánea, 2 volums, B, s.d.

ZABALA, Pio: España bajo los Borbones, B. 1936.

3. PERIODICS I REVISTES.

Prensa obrera

"Acción", Mataró, 1914-1916. "Acción Fabril", Mataró, 1915-1916.

"Acció Social Obrera", Sarri Feliu de Guixols, 1919-1923. "Acracia", B. 1856-1888.

"Asociación, La", B. 1883-1889.

"Bandera Roja", Palma de Mallorca, 1892-1894.

"Boletín de la Sociedad de Obreros de Géneros de Punto de Mataró", Mataró, 1923.

"Boletín de la Sociedad Tipográfica de Barcelona", B. 1880-1883.

"Boletín del Ateneo Obrero", Mataró, 1911-1912.

"Boletín Socialista", Mataró, 1894.

"Ciencia Social", B. 1895-1896.

"Colmena Obrera, La", Badalona, 1916-1919.

"Crónica de los Trabajadores de la Región Española", B. 1882-1883.

"Cultura Obrera", Palma de Mallorca, 1919-1924.

"Desheredados, Los", Sabadell, 1884-1886.

"Federación, La", B. 1869-1874.

"Federación Igualadina, La", Igualada, 1883-1884.

"Guerra Social, La", B. 1903.

"Huelga General, La", B. 1903.

"Internacional, La", B. 1908-1909.

"Justicia Social, La", Reus, 1909-1916.

"Justicia Social", B. 1923-1924.

"Libertario, El", B. 1903.

"Natura", B. 1903-1904.

"Noógrafo, El", B. 1882.

"Obrero, El", B. 1881, 1891.

"Obrero Balear, El", Palma de Mallorca, 1900-1923.

"Obrero Moderno, El", Igualada, 1909-1918.

"Porvenir del Obrero, El", Maó, 1905-1907.

"Productor, El", B. 1887-1893.

"Productor, El", B. 1901.

"Rayo, El", Palma de Mallorca, 1912-1914.

"Redención", Alcoi, 1921-1923.

"República Social, La", Mataró, 1896-1897.

"República Social, La", B. 1903.

"Revista Blanca, La", M. 1898-1905.

"Revista del Ateneo Obrero de Barcelona", B. 1886, 1891, 1895-1898, 1905-1908.

"Revista Social, La", M. 1881-1884, B. 1885.

"Revista Socialista, La", M. 1903-1905.

"Socialista, El", M. 1888-1895.

"Solidaridad Obrera", B. 1909-1911. 1916-1919, 1923-1924.

"Suplemento a La Revista Blanca", M. 1899-1901.

"Tierra y Libertad", B. 1907-1910, 1923.

"Tierra y Libertad. Almanaque de", B. 1912-1921,

"Trabajo, El", Sabadell, 1900-1910, 1912-1913.

"Trabado, El", B. 1872.

"Trabajo, El", Manresa, 1922.

"Tramontana, La", B. 1881-1892.

"Tramontana", B. 1907.

"Tramontana", B. 1913.

"Unión Obrera Balear", Palma de Mallorca, 1882-1886.

"Unión Tipográfica, La", B. 1882-1884.

"Vida Nueva", Mataró, 1911-1913.

"Vidrio, El", Badalona, 1915-1917.

Altres

"Boletín de Información Social del Ministerio de Trabajo y Previsión", M. 1930-1931.

"Boletín de la Cámara de Comercio y Navegación de Barcelona", B. 1914-1917.

"Boletín del Instituto de Reformas Sociales", M. 1914-1915, 1918-1924.

"Boletín del Ministerio de Trabajo y Previsión Social", M. 1932-1933.

"Boletín del Museo Social", B. 1910-1912.

"Boletín Oficial del Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria", M. 1924-1929.

"Boletín Oficial del Ministerio de Trabajo y Previsión", M. 1929.

"Butlletí de l'Institut d'Investigacions Econòmiques", B. 1931-1937.

"Butlletí del Museu Social", B. 1912-1919.

"Butlletí del Treball", B. 1921-1922.

"Butlletí Mensual d'Estadística", B. 1934-1937.

"Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya", B. 1934.

"Campana de Gràcia, La", B. 1896-1900.

"Catalunya Social", B. 1921-1931.

"Diluvio, El", B. 1890, 1921-1923.

"Economia i Finances", B. 1918-1919.

"Información Corporativa", B. 1930.

"Luz, La", B. 1885-1886.

"Poble Català, El", B. 1910-1911.

"Publicidad, La", B. 1891, 1913.

"Revista Social", B. 1905.

"Revista Social. Boletín de la Delegación regional del Ministerio de Trabajo...", B. 1926-1930.

"Revista Social. Suplemento mensual. Crónica de las Comisiones Mixtas de Trabajo y Comités Paritarios de Cataluña", B. 1928-1929.

"Trabajo Nacional, El", B. 1919-1930.

Cal tenir en compte que els anys fan referència exclusivament als consu-tats, no als de publicació.

Entrevistes personals realitzades amb: Jordi Arquer, Sebastia Clara, Joan Manent, Camil Piñón. Eloi Regné.